

До 220-річчя Національного
юридичного університету
імені Ярослава
Мудрого

**КРИМІНАЛЬНО-ПРОВА ОХОРОНА БЕЗПЕКИ
ЛЮДИНИ, НАЦІЇ, СВІТУ:
ФУНДАМЕНТАЛЬНІСТЬ,
ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ
І ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ**

матеріали VIII Міжнародної
науково-практичної конференції

17 травня 2024 року
м. Харків

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Кафедра кримінального права

Кафедра кримінально-правової політики

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА»

Відокремлений підрозділ в Харківській області

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА
БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ, НАЦІЇ, СВІТУ:
ФУНДАМЕНТАЛЬНІСТЬ,
ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ
І НООНАУКОВІСТЬ УБЕЗПЕЧЕННЯ**

Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції
(м. Харків, 17 травня 2024 року)

Харків
«Право»
2024

УДК [343.2; 341.23](082)

К82

Редакційна колегія:

Л. М. Демидова (головний редактор), *Ю. А. Пономаренко*, *С. О. Харитонов*,
Н. В. Шульженко, *М. М. Уманець*

Кримінально-правова охорона безпеки людини, нації, світу: фундаментальність, трансдисциплінарність і ноонауковість / матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2024 р.) / [редкол.: Л. М. Демидова (голов. ред.), Ю. А. Пономаренко, С. О. Харитонов та ін.] ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. кримін. права, Каф. кримін.-прав. політики ; Гром. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права», Відокремл. підрозділ в Харківс. обл. – Харків : Право, 2024. – 280 с. ISBN 978-617-8448-59-2

До збірника включено матеріали конференції, кількість і зміст яких підтверджують факт того, що в наукових колах ведеться дискусія питань з сучасних проблем кримінально-правової охорони безпеки людини, нації і світу. Матеріали акумулюють наукові судження за трьома напрямками: світоглядні основи та напрями удосконалення правопорядку і кримінального права; безпека людства і світу: кримінально-правові й трансдисциплінарні питання; кримінально-правова охорона людини, держави та суспільства.

Видання розраховане на науковців, викладачів кримінально-правових дисциплін, студентів, практичних працівників, а також читачів, які цікавляться питаннями кримінального права.

УДК [343.2; 341.23](082)

Організаційний і редакційний комітети можуть не підтримувати позицій автора, проте ми поважаємо право кожного учасника конференції на висловлювання своїх ідей, критичних зауважень, інших суджень

ISBN 978-617-8448-59-2

- © Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2024
- © Громадське об'єднання «Всеукраїнська асоціація кримінального права», 2024

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Баулін Ю. В. 9

СВІТОГЛЯДНІ ОСНОВИ Й НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВООРЯДКУ І КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА (матеріали дискусії)

Костенко О. М.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВознавства у СВІТЛІ
СОЦІАЛЬНОГО НАТУРАЛІЗМУ 12

Туляков В. О.

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ДИНАМІЦІ ЗМІН 20

Стрельцов Є. Л.

СТРАТЕГІЯ ТА ТАКТИКА РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВА: СТИСЛІ МІРКУВАННЯ 25

Житний О. О.

ВІТЧИЗНЯНА МОДЕЛЬ ДОБОРУ ПЕРСОНАЛУ В ОРГАНИ
ПРОКУРАТУРИ ЯК ЗАСІБ ЗНИЖЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ
РИЗИКІВ У СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ 30

Гуторова Н. О.

НЕГАТИВНЕ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
(НА ПРИКЛАДІ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ
ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБ) 33

Харитонов О. В.

СТАНДАРТИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ПРАВНИКІВ
І ПРОТИДІЯ ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ:
ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ 37

Пономаренко Ю. А.

ПРО ДЕЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ РИМСЬКОГО
СТАТУТУ МКС ДО НАЦІОНАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ 40

Харитонов С. О.

БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ, СУСПІЛЬСТВА, ОСОБИ
ТА ВЕКТОРИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ 45

Фріс П. Л.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-
ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ 48

<i>Степанюк А. Ф.</i>	ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	51
<i>Колосов І. В.</i>	ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ І РЕАЛІЇ ІІІ ТИСЯЧОЛІТТЯ.....	55
<i>Орловська Н. А.</i>	КОНЦЕПЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ВОЄННОГО ЧАСУ» ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ	59
<i>Рубащенко М. А.</i>	КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ПОРУШЕННЯ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ (САНКЦІЙ) В УКРАЇНІ: ФАКТОРИ ТА ЦІЛІ	64
<i>Марін К. О.</i>	ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ВИМАГАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ.....	69
<i>Шпіляревич В. В.</i>	ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОЛОЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ	73
<i>Ткаченко І. М.</i>	ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ В КОНТЕКСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ.....	78
<i>Александренко О. В., Женунтій В. І.</i>	ДО ПИТАННЯ ПОСИЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВТЯГНЕННЯ ДІТЕЙ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ.....	81
<i>Горпинюк О. П.</i>	КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА МОРАЛЬНОСТІ ДИТИНИ ВІД ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ДИТЯЧОЇ ПОРНОГРАФІЇ	89
<i>Киричко В. М.</i>	ПРО ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ І ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	95

**БЕЗПЕКА ЛЮДСТВА І СВІТУ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ
Й ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНІ ПИТАННЯ
(матеріали дискусії)**

<i>Laskowska Katarzyna</i>	ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO POKOJOWI I LUDZKOŚCI W POLSKIM KODEKSIE KARNYM	101
----------------------------	---	-----

<i>Шепітько М. В.</i>	СПАДЩИНА КОМУНІСТИЧНИХ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВЧИНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ	109
<i>Андрушко А. В.</i>	ЩОДО НАПРЯМІВ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ	115
<i>Медицький І. Б.</i>	ОБ'ЄКТИВОВАНІ ФОРМИ ГЕНОЦИДУ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ	120
<i>Письменський С. О.</i>	ПРОПАГАНДА ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ, ВИГОТОВЛЕННЯ І ПОШИРЕННЯ ЇХ СИМВОЛІКИ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗА СТ. 436–1 КК УКРАЇНИ	128
<i>Євтєєва Д. П., Лапкін А. В.</i>	ЩОДО ПРОБЛЕМ ТЛУМАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ст. 436–2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	133
<i>Голіна В. В.</i>	КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИЗНАЧЕННЯ І ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ	136
<i>Колодяжний М. Г.</i>	ПАРАДОКСИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ	139
<i>Паламарчук Г. В.</i>	ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ОХОРОНУ БЕЗПЕКИ, ПРАВ І СВОБОД УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	145
<i>Тімофєєва Л. Ю.</i>	РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ САНКЦІЙ	149
<i>Вороніна К. О.</i>	ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТІ 437 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	152
<i>Елізбарян І. А.</i>	ЕКОЦИД ЯК КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	155

Бабійчук В. С.

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ:
МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР 159

Тимонова Л. І.

ЗМІНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ЩОДО
УДОСКОНАЛЕННЯ ВИДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ..... 164

Клімчук Б. В.

ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК ОРГАН
ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ 167

Ткаченко К. В.

ВІДНОВЛЕННЯ ПОРУШЕНИХ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НЕДОТРИМАННЯ СТАТТИ 3 ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ..... 169

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ,
ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА В III ТИСЯЧОЛІТТІ
(матеріали дискусії)**

Храмцов О. М.

ПСИХІЧНА НЕДОТОРКАНИСТЬ ЯК СУБ'ЄКТИВНЕ
ПРАВО ОСОБИ ТА ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВОПОРУШЕННЯ 173

Рябчинська О. П.

ДЕПОРТАЦІЯ ТА ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: ПРОБЛЕМИ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ..... 177

Павленко Т. А.

ПСИХОЛОГІЧНА (МЕНТАЛЬНА) БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВИЙ
ЕЛЕМЕНТ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ 184

Топчій В. В., Ковальчук В. С.

ПРИЧИНИ І УМОВИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ ЗМІСТОМ
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 188

Мовчан Р. О.

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАЙНЯТТЯ ПОСАД У СУДОВИХ
АБО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ, СТВОРЕНИХ
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИЙ ТЕРИТОРІЇ
(НА ПРИКЛАДІ СПРАВИ №953/406/23)..... 192

<i>Зайцев О. В.</i>	КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ДОСВІД КРАЇН БАЛТІЇ (ЛАТВІЯ, ЛИТВА, ЕСТОНІЯ).....	200
<i>Михайліченко Т. О.</i>	ЧИ БУДЬ-ЯКА ДІЯЛЬНІСТЬ, ПОВ'ЯЗАНА З КОМУНІКАЦІЄЮ З ДЕРЖАВОЮ-АГРЕСОРОМ НА ТОТ, Є КОЛАБОРАЦІЙНОЮ?.....	204
<i>Геркула Н. М.</i>	РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОЗНАКИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРИМІНОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ.....	208
<i>Денисов С. Ф., Коваленко Н. О.</i>	ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ, ВЧИНЕНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: НАСЛІДКИ БЕЗСИСТЕМОЇ НОВЕЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	213
<i>Колб О. Г., Бусел А. О.</i>	ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ: НАУКОВИЙ СУПРОВІД І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ.....	217
<i>Дудоров О. О.</i>	ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОНТРАБАНДУ.....	219
<i>Оронець К. М.</i>	ЩОДО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	227
<i>Радутний О. Е.</i>	ІНФОДЕМІЯ ТА ВИКЛИКИ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ СФЕРІ.....	231
<i>Політова А. С.</i>	ЕКОНОМІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ФОРМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА РОЗПОВСЮДЖЕНІСТЬ У СВІТІ.....	238
<i>Єсауленко П. М.</i>	ВПЛИВ НЕСТАТУТНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ НА ВОЄННУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ.....	243
<i>Демидова Л. М.</i>	СУСПІЛЬНІ (ПУБЛІЧНІ) Й ОСОБИСТІ ІНТЕРЕСИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: МІРКУВАННЯ ЩОДО ПРІОРИТЕТНОСТІ.....	246

НАУКОВІ РОЗВІДКИ Й ЗДОБУТКИ МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ

Грачова О. Ю.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ
СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ
ДІТЕЙ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ
ОСОБЛИВОСТІ 257

Четвертак М. В.

ПОНЯТТЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В МІЖНАРОДНОМУ
ТА УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ 261

Чопорова О. Ю.

АМЕРИКАНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ СУДУ ПРИСЯЖНИХ
ДЛЯ УКРАЇНИ ЯК ПРИКЛАД КРИМІНАЛЬНОГО
СУДОЧИНСТВА У ШІ ТИСЯЧОЛІТТІ: ПРОБЛЕМИ
ТА РЕАЛІЇ..... 266

Мельниченко В. С.

ДО ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО – ПРАВОВОЇ
ОХОРОНИ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ 271

Кундицька А. В.

СЛУЖБОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА 277

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні учасники Міжнародної науково-практичної конференції!

Вітаю Вас із початком роботи традиційної травневої Міжнародної науково-практичної конференції, яка у цьому році присвячена питанням кримінально-правової охорони безпеки людини, нації та світу.

Нинішній захід проходить в умовах чергового загострення воєнної агресії рашистів проти нашої країни. Однак завдяки нашим захисникам і захисницям ми маємо можливість обговорювати професійні питання у сфері кримінального права. Будемо вдячні усім Силам оборони України за їх незламну боротьбу з рашистами за незалежність нашої країни.

Відомо, що рашисти вчиняють багато злочинів на нашій землі, за що вони підлягають невідворотному покаранню. З огляду на це актуальними є питання, які визначили учасники конференції, в частині удосконалення підстав кримінальної відповідальності за злочини проти людяності, воєнні злочини, екоцид та інші злочини проти миру й безпеки людства.

Важливо також зосередити увагу на практичних питаннях удосконалення кримінального законодавства і практики його застосування в умовах війни. Йдеться й про проблеми імплементації положень Римського статуту МКС у вітчизняне законодавство; і про вирішення болючого питання щодо відповідальності за колабораційну діяльність, відмежування її від незлочинної поведінки; і про визначення потерпілої особи та відшкодування їй шкоди; і про рефлексію кримінального права на виклики, пов'язані з інформаційним впливом на людей; і про забезпечення ментальної безпеки людини тощо.

Вагомого значення набуває також і те, що ми звертаємося до проблем майбутнього відновлення повоєнної України і визначаємо місце кримінального права у масштабній роботі з відбудови України. Отже, необхідне обговорення стратегічних питань подальшого розвитку кримінального законодавства України з урахуванням переговорної рамки на шляху до вступу України в Європейський Союз.

Із цих позицій уявляється доречним дещо скорегувати наші уявлення передусім про предмет кримінально-правового регулювання. Здається очевидним, що кримінальне право як галузь вітчизняного права регулює своїми специфічними, притаманними тільки йому юридичними засо-

бами поведінку держави стосовно осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, а не поведінку тих, хто утримується від вчинення таких правопорушень. З огляду на це постають два питання: (1) яка поведінка фізичних осіб визнається і повинна визнаватися кримінальним правопорушенням і (2) яким вимогам повинна відповідати діяльність держави щодо осіб, які вчиняють такі правопорушення?

При відповіді на перше питання важливо з'ясувати місце кримінального права у національній системі права України. Відомо, що не кримінальне, а т. зв. регулятивні галузі права своїми юридичними засобами регламентують позитивну поведінку людини, тобто вказують варіанти її можливої і належної поведінки через закріплення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Проте така поведінка має певні межі, тобто нормами цих галузей права встановлюється певна міра можливої або належної поведінки суб'єктів права через заборони того, що робити не можна, не дозволяється. Порушення цих заборон фізичною особою і визнається протиправною дією або бездіяльністю, яка, якщо відповідає складу певного кримінального правопорушення, виступає тим юридичним фактом, який є підставою кримінального переслідування цієї особи з боку держави. З огляду на це дослідження учасників конференції, присвячені з'ясуванню тих чи інших ознак складів певних кримінальних правопорушень як юридичних підстав кримінальної відповідальності дуже важливі.

Друге питання полягає в тому, яким вимогам має відповідати діяльність уповноважених органів держави щодо осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення? І з цієї точки зору заслуговують на увагу заявлені доповіді учасників конференції щодо конституційно-правової оцінки кримінального закону в частині врегулювання ним кримінально-правових засобів і практики їх застосування до осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. Зокрема, ключовим є положення ч. 2 ст. 19 Конституції України, згідно з якими «органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» і частини 1 статті 8 Конституції України, відповідно до якої «В Україні визнається і діє принцип верховенства права». Отже, діяльність кримінального суду та посадових осіб органів правопорядку має відповідати таким вимогам: підставою застосування кримінально-правових засобів до особи є вчинення нею кримінального правопорушення, а застосування до кримінальних правопорушників кримінально-правових засобів до-

зволено уповноваженим органам і посадовим посадам кримінальної юстиції відповідно до принципу верховенства права і лише в межах повноважень цих органів та в спосіб, передбачені Конституцією, Кримінальним і Кримінально-виконавчим кодексами України.

І, нарешті, останнє. Закріплюючи повноваження органів і посадових осіб кримінальної юстиції, важливо пам'ятати, якою є остаточна мета вжиття ними кримінально-правових засобів до осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. І у даному випадку для нас можуть бути добрим орієнтиром кримінальні закони і практика їх застосування у країнах Європейського Союзу, зокрема, у Німеччині і Швеції. Співпрацюючи із шведськими колегами, ми неодноразово чули від них, що кінцева мета застосування покарання – прагнення зробити із злочинця «доброго сусіда», тобто соціалізувати його таким чином, щоб із ним можливо було спокійно жити, працювати, відпочивати, спілкуватися як із звичайним, законослухняним членом суспільства.

Для досягнення такої мети у нашій державі необхідно у Кримінальному і Кримінально-виконавчому кодексах передбачити правові інститути й механізми, згідно з якими повинна бути відновлена справедливість як щодо потерпілої особи (відшкодування шкоди), так і для суспільства – призначення злочинцю справедливого покарання, але це є лише найближчою метою застосування покарання. На другому етапі необхідно задіяти правові механізми ступеневої ресоціалізації злочинця, повернення його у суспільство як «доброго сусіда».

Саме так можна трактувати принцип *ultima ratio*, згідно з яким кримінально-правові засоби – це не тільки крайні, останні засоби у протидії суспільно небезпечним явищам, а і такі, які застосовуються до злочинця як відповідно до принципу справедливої відплати, так і згідно з принципами гуманізму та мирного співжиття із колишніми злочинцями.

Бажаю учасникам конференції плідних дискусій і продуктивних результатів! Дякую!

Баулін Юрій Васильович,

д.ю.н., професор, академік НАПрН України, професор кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, голова Робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президенті України, голова ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»

СВІТОГЛЯДНІ ОСНОВИ Й НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ І КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА (матеріали дискусії)

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА У СВІТЛІ СОЦІАЛЬНОГО НАТУРАЛІЗМУ

Костенко Олександр Миколайович,

*д.ю.н., професор, академік НАПрН України, провідний науковий
співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України*

На початку маю зазначити, що підхід, заснований на соціальному натуралізмі, викликає неоднозначні реакції тих, хто з ним стикається вперше. Навіть може викликати спротив! Це зумовлено тим, що дуже поширеною в сучасному суспільстві є ілюзія, що начебто соціальне не може бути природним і все в суспільному житті людей – це витвір не якоїсь там природи, а виключно волі і свідомості людей: держава, економіка, право, мораль – нібито все це створено лише з усвідомленої волі людей. Проте це видимість, яка приховує дійсність...

Коли я читав курс кримінального правознавства, то на першій лекції пропонував наступний тест студентам: скажіть, Кримінальний кодекс – це витвір людей чи природи, чи того і іншого? Цілково очікувано для мене студенти відповідали, що, звісно, він є витвором виключно людей, а не природи, бо люди писали його буквений текст! Проте на останній лекції багато хто змінював свою думку. Спробую це обґрунтувати і в нашій аудиторії...

Однак поставлю спочатку питання: чому виникає потреба в методології, яка називається соціальний натуралізм? Відповідь така: ця потреба виникає через поширення сваволі й ілюзій в юриспруденції і кримінальному правознавстві, у тому числі через правовий позитивізм, який зводиться до маніпуляції буквою законодавчих актів, і не вбачає природного, тобто незалежного від усвідомленої волі людей першоджерела законодавства.

Далі ще один аргумент. За часів соціальних криз і реформ завжди має місце звернення до ідеї природного права і його законів. Це – історичний факт!

Що стосується самої юридичної науки, то тут я наведу цитату Гуго Гроція про справжню наукову юриспруденцію. Так, Гроцій, розглядаючи питання, чи є правознавство справжньою наукою, писав: «Багато хто до цих пір намагався надати цій галузі (тобто юриспруденції –О. К.) наукової форми, але ніхто не міг цього зробити, та й, по правді кажучи, це неможливо було здійснити інакше як ... відокремивши те, що виникло внаслідок встановлення, від того, що впливає із самої природа» [Гроцій Гуго. О праве войны и мира. Москва, 1994. С. 52].

Отже, щоб протистояти заснованому на позитивізмі свавіллю й ілюзіям в законотворенні, а також у судовій практиці і в юридичній науці, існує потреба шукати ПРИРОДНІ першооснови права, тобто такі, які НЕ ЗАЛЕЖАТЬ ВІД ВОЛІ І СВДОМОСТІ ЛЮДЕЙ, ЗОКРЕМА, ВІД ЇХ СВАВІЛЛЯ Й ІЛЮЗІЙ. Це означає, що нам потрібні також і відповідні доктрини, які обґрунтовують природність права.

З розвитку, зокрема, ідей Дж. Локка і Е. Дюркгейма впливає ідея про існування поряд із фізичною й біологічною формами природи також СОЦІАЛЬНОЇ, так би мовити, «третьої природи», яка відрізняється від фізичної і біологічної і існує за своїми законами, відмінними від фізичних і біологічних. Ці закони є ЗАКОНАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРИРОДИ. Люди мають відкривати їх і керуватися ними в суспільному житті. Якби ці закони реально не існували і не діяли в суспільстві, то людям було б все дозволено! За такого стану було б неможливим існування людського суспільства.

Закони соціальної природи впливають з ПРИРОДНОЇ НЕОБХІДНОСТІ, на якій засновується суспільне життя людей, тобто закони соціальної природи – це правила суспільного життя людей, що породжуються природною необхідністю. Ще древні відкрили закон соціальної природи, який формулюється так: «Necessitas vincit legem» («необхідність вище законів влади»). Відповідно до цього можна стверджувати про наступний ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОГО НАТУРАЛІЗМУ: «ПРИРОДНА НЕОБХІДНІСТЬ, ЩО ВІДОБРАЖАЄТЬСЯ В ЗАКОНАХ СОЦІАЛЬНОЇ ПРИРОДИ, ВИЩЕ ЗАКОНОДАВСТВА, СТВОРЮВАНОВОГО ЛЮДЬМИ (у тому числі і КОНСТИТУЦІЙ)». Згідно з соціальним натуралізмом найвища влада для людей – це влада законів соціальної природи, які відо-

бражають природну необхідність. Це положення реалізується, наприклад, в інституті дерогації, тобто у відступі від дотримання певних задекларованих прав людини через природну необхідність, викликану війною, пандемією чи іншою стихією.

Отже, відповідно до соціального натуралізму суспільне життя людей відбувається за законами соціальної природи, а воля і свідомість людей – це лише засоби для пізнання цих законів і узгодження з ними свого життя. Проте протилежна соціальному натуралізму світоглядна платформа соціального позитивізму заснована не на принципі верховенства законів соціальної природи, а на принципі верховенства волі і свідомості в соціальному житті людей. Це відкриває і виправдовує можливість керуватися волею і свідомості, які знаходяться у стані сваволі й ілюзій. Проявом цього стану є усі соціальні аномалії: війни, конфлікти, кризи, злочинність, аморальність тощо.

Факт існування соціальної природи зі своїми законами – законами соціальної природи – важко сприймається, більш того, багато для кого це – оксюморон: ну, як, наприклад, вислів «гарячий сніг». Тому часто питають, **ЩО ЦЕ ТАКЕ СОЦІАЛЬНА ПРИРОДА?** Хіба таке може бути? Люди ж звикли до протиставлення понять «суспільство» і «природа», тобто соціальне начебто не може бути природним, таким, що існує незалежно від волі і свідомості людей. Однак це дуже поширена ілюзія, яка асоціюється з світоглядним позитивізмом, який видає видимість за дійсність.

Насправді в суспільстві реально існують і діють закони соціальної природи, які мають пізнаватися (відкриватися) людьми, і люди мають ними керуватися у своєму суспільному житті. **МИ УСІ ЖИВЕМО ЗА ЗАКОНАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРИРОДИ, ХОЧА НЕ ПОМІЧАЄМО ЦЬОГО, ТАК САМО ЯК НЕ ПОМІЧАЄМО ДІЇ ПРИРОДНИХ ЗАКОНІВ ЗЕМНОГО ТЯЖІННЯ ЧИ ПРИРОДНИХ ЗАКОНІВ ЕКОНОМІКИ.** Людьми керує «невидима рука» законів соціальної природи, але їм видається, що вони керуються у своїй соціальній поведінці виключно власної волею і свідомістю, бо через ілюзію не можуть розгледіти «по ту сторону» волі і свідомості законів соціальної природи.

Як емпірично переконатися в реальному існуванні й дії законів соціальної природи? Наприклад, спробуймо прокрутити в голові гіпотетичний експеримент – декриміналізувати крадіжку: тобто запровадити свободу крадіжок. І що отримаємо в результаті? Дезорганізацію суспіль-

ного життя людей! Щоб цього не сталося, крадіжка людьми визнається злочином. Або згадаймо комуністичний експеримент у СРСР щодо заборони інститутів приватної власності і вільного підприємництва. Це було – СОЦІАЛЬНО ПРОТИПРИРОДНО, тобто суперечило законам соціальної природи. Саме це привело до тоталітаризму і погубило радянський комунізм, який керувався ПРОТИПРИРОДНИМ ПРИНЦИПОМ: «ЗАЛІЗНОЮ РУКОЮ ЗАЖЕНЕМО ЛЮДСТВО В ЩАСТЯ!», всупереч законам соціальної природи. На практиці ж виявилось, що СВАВІЛЬНО зробити людей щасливими, всупереч законам соціальної природи, НЕМОЖЛИВО.

Отже, маємо допустити існування законів соціальної природи. Зокрема, маємо триматися формули: Мати-Природа – Найвищий Законодавець для усього суцього на усі часи.

Оце і є соціальний натуралізм: тобто визнання існування законів соціальної природи, якими люди мають керуватися в житті і у сфері права, зокрема кримінального. З соціального натуралізму випливає соціально-натуралістичне праворозуміння, згідно з яким криміналізувати діяння слід за наступним критерієм: злочином має визнаватися лише те, що порушує закони соціальної природи, тобто є СОЦІАЛЬНО ПРОТИПРИРОДНИМ, тому що критерій «суспільної небезпечності» для криміналізації може тлумачитися свавільно, наприклад, як у радянські часи суспільно небезпечною вважалася свобода слова і свобода людини взагалі. Натомість критерій соціальної протиприродності виключає криміналізацію діянь, виходячи зі свавілля й ілюзій законодавця.

Відповідно до соціального натуралізму законодавець має керуватися принципом верховенства законів природного права, який є конкретним проявом більш загального принципу верховенства законів соціальної природи. Так само і суддя має ним керуватися, і кожен громадянин. ЦЕ – ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ЛЮДИНИ ВЗАГАЛІ, бо правова культура людини відповідно до соціального натуралізму – це стан узгодженості волі і свідомості людини із законами природного права.

Згідно з соціальним натуралізмом не кримінально-правова репресія, а правова культура громадян забезпечує ПРАВОПОРЯДОК у країні. Відповідно до закономірності: яка правова культура громадян – такий і правопорядок.

Отже, перефразовуючи Гегеля, можна сказати: КОЖЕН НАРОД МАЄ ТУ ЗЛОЧИННІСТЬ І ТОЙ ПРАВОПОРЯДОК, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬСЯ

СТАНОМ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН, а не станом кримінально-правової репресії. Остання необхідна, але недостатня. «ПРАВОВА КУЛЬТУРА ГРОМАДЯН + репресія за вчинення злочинів» – така формула концепції «АНТИКРИМІНАЛЬНИХ ЛЕЩАТ», що впливає з соціального натуралізму.

Кримінально-правова політика, яка не керується принципом верховенства законів соціальної природи, у цілому веде до крайнощів: або до нестримності злочинності, або до тоталітаризму чи поліцейської держави.

Чому у Фінляндії чи Сінгапурі такий низький рівень корупції? Побуває ілюзія, що це через застосування репресивних заходів! Проте це не так: перший прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Куан Ю зазначав: це через те, що стало вигідно чесно жити. А в Україні має місце, наприклад, «бурштинова кримінальна аномалія» на Рівненщині, значна частина жителів якої не має можливості чесно заробляти на життя, і тому мусить займатися незаконним видобутком бурштину. Мають місце й інші соціальні аномалії, за яких не вигідно чесно жити. Тому суспільство опинилося у стані криміналізму – такого стану суспільства, за якого чесно жити не вигідно. Він породжує аномальну, так звану «вимушену», соціально зумовлену злочинність.

У кримінальному правознавстві соціальний натуралізм пропонує нові визначення, що являє собою кримінальне право, що є злочином і виною, об'єкта, суб'єктивної сторони, об'єктивної сторони, суб'єкта, а також визначення ролі і можливостей покарання. У той саме час у кримінології з соціального натуралізму впливає новий підхід до концепції причин і умов злочинності й концепції протидії злочинності, зокрема, щодо розмежування причин і умов.

Наприклад, пропонується наступне трактування поняття «кримінальне право» – це закони соціальної природи, відкриті людьми і втілені в форму кримінального законодавства. Наведемо доктринальне визначення поняття «злочин» із позицій соціального натуралізму: злочин (кримінальне правопорушення) – це винне діяння, що порушує закони соціальної природи і тому заборонене кримінальним законодавством. Об'єкт злочину – це порядок суспільного життя людей, який визначається законами соціальної природи і охороняється кримінальним законодавством. Вина – це не «психічне ставлення...», а прояв комплексу сваволі й ілюзій людини в діянні, яке порушує закони соціальної природи і тому

визнається злочином. Суб'єкт злочину – це особа, яка має комплекс сваволі й ілюзій, що проявився у вчиненні діяння, яке порушує закони соціальної природи і тому визнається злочином у кримінальному законодавстві.

Будь-яка норма кримінального законодавства може бути досліджена і має бути досліджена з позицій соціального натуралізму для виявлення її відповідності першоджерелу кримінального права – законам соціальної природи і законам природного права зокрема. Отже, законодавець при законотворенні, наприклад, при криміналізації чи декриміналізації діянь, має керуватися принципом верховенства законів соціальної природи.

Наприклад, уявляється, що, виходячи з цього принципу, колабораційна діяльність може бути визначена таким чином: «Колабораційна діяльність – це діяльність, що сприяє: воєнній агресії проти України, або здійсненню окупаційної влади на шкоду Україні, або порушенням окупаційною владою прав людини, якщо ця діяльність не була у стані крайньої необхідності.» Згадані в цьому доктринальному визначенні ознаки вказують на соціальну протиприродність колаборації, що є критерієм для її криміналізації.

Причиною усіх злочинів, які вчинялися, вчиняються чи будуть вчинятися, є соціопатія людини, тобто сформований у неї комплекс сваволі й ілюзій, проявом якого і є вчинення злочину, а уся решта факторів – не причина, а лише умова, що сприяє прояву цього комплексу у вигляді вчинення злочину. Так, якщо особа визнана винною в тому, що смертельно травмувала пішохода при ожеледиці, то причиною цього злочину є наявний у неї криміногенний комплекс сваволі й ілюзій, який проявився в порушенні правил дорожнього руху при ожеледиці, а ожеледиця може бути лише умовою, що сприяла злочинному прояву цього комплексу. Звідси протидія злочинності має здійснюватися відповідно до концепції «антикримінальних лещат»: 1) заходи по усуненню криміногенної соціопатії людей плюс (2) соціальна реакція у вигляді репресії до тих, хто вже вчинив злочин.

До речі, згідно з соціальним натуралізмом причиною воєнної агресії росії проти України є СОЦІОПАТІЯ учасників цієї агресії, тобто ураження їх комплексом сваволі й ілюзій. Формами соціопатії виступають, зокрема, фашизм, нацизм, а також рашизм як соціопатична ідеологія, що проявляється в росії в вигляді воєнної агресії. Якби в росії не було рашизму, то не було б і воєнної агресії проти України. Воєнна агресія,

як і будь-який інший злочин, – прояв соціопатії. З такого розуміння причини війни випливає і можливість ЗАПОБІГАННЯ (профілактики) війнам. Концепція запобігання воєнній агресії має полягати в культивуванні в суспільстві принципу верховенства законів соціальної природи, який протистоїть соціопатизації людей, тобто ураженню їх комплексом сваволі й ілюзій. Щодо протидії воєнній агресії росії, то це мають бути заходи, спрямовані на дерашизацію суспільства.

Отже, антивоєнна політика, як і політика протидії злочинності в цілому, має керуватися принципом: «Краще війні запобігти з допомогою культивування соціальної культури людей, яка усуває в них соціопатію, ніж потім воювати з агресором, ураженим цією соціопатією.»

Наукове дослідження у кримінальному правознавстві, згідно з соціальним натуралізмом, полягає у виявленні, по-перше, законів соціальної природи, які порушуються конкретним кримінальним правопорушенням, передбаченим у кримінальному законодавстві, по-друге, наскільки адекватно кримінальне законодавство відображає закони соціальної природи для вдосконалення цього законодавства.

На мою думку, найбільшою мірою соціально-натуралістичному кримінальному правознавству відповідає Кримінальний кодекс Іспанії, досвід якої міг би бути використаний при проєктування нового КК України. Наприклад, цілком природно виглядає зміст ст. 408 КК Іспанії, яка передбачає кримінальну відповідальність уповноваженої особи за те, що всупереч своїм обов'язкам вона не здійснює активних дій по кримінальному переслідуванню за злочини, які їй стали відомі, або по переслідуванню винних осіб, про яких їй стало відомо. Очевидно, це тому, що такі соціально протиприродні дії порушують принцип невідворотності кримінальної відповідальності, який випливає із законів природного права.

Ще раз хочу підкреслити про обґрунтованість методології соціального натуралізму: ВОНА НЕ Є «ЧИСТИМ ВИМИСЛОМ», ЯК МОЖЕ ЗДАТИСЯ НА ПЕРШИЙ ПОГЛЯД через ЇЇ НЕЗВИЧНІСТЬ – ВОНА ГРУНТУЄТЬСЯ НА ІДЕЯХ СОКРАТА, ПЛАТОНА, СТОЇКІВ, АРИСТОТЕЛЯ, ЦИЦЕРОНА, ФОМИ АКВІНСЬКОГО, ТОМАСА ГОББСА, ДЖОНА ЛОККА, АДАМА СМІТА, ШАРЛЯ МОНТЕСК'Є, ЧЕЗАРЕ БЕККАРІА, СТАНІСЛАВА ОРІХОВСЬКОГО, ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ, ТОМАСА ДЖЕФФЕРСОНА, ЕМІЛЯ ДЮРКГЕЙМА, а також таких вчених сучасності, як Жак Марітен (який опосередковано брав участь

у підготовці тексту Загальної декларації прав людини), Джон Фінніс та інших.

Наприкінці я маю зазначити: 1) практичне значення соціального натуралізму полягає в тому, що це – засіб протидії свавіллю й ілюзіям, які досить поширені в сучасному суспільному житті людей, зокрема, протидії правовому свавіллю і правовим ілюзіям; 2) соціальний натуралізм – це ЛИШЕ МЕТОД, тобто методологічний інструмент для пізнання і пояснення проблем кримінального правознавства. Ефективність цього методу залежить від правильного його застосування, як і будь-якого методу. Мені особисто цей метод відкрив «очі» на існуючі проблеми, і не лише в кримінальному правознавстві.

І нарешті, чисто ПРАКТИЧНЕ питання: ЧИ МОЖНА СЬОГОДНІ ОБІЙТИСЬ НА ПРАКТИЦІ БЕЗ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО НАТУРАЛІЗМУ? Звичайно, можна! Інша справа, що то буде за практика? Наприклад, 33 відсотки людей думають, що Сонце обертається навколо Землі – і якимось же живуть. Сотні років до Коперника мореплавці користувалися помилковою системою Птолемея, – і нічого, якимось плавали. Багато хто думає, що якщо натворити кучу антикорупційних судів і інших інституцій, то вдасться загнудати корупцію, – і нічого, якимось живуть і борються з цією корупцією, правда, без жодних успіхів. Багато хто вважає, що смертна кара всесильна і може подолати злочинність – і нічого, вони не відчувають дискомфорту від цієї ілюзії. І багато інших ілюзій вражають людей – але життя якимось іде. Так і з соціальним натуралізмом, який здатен розвінчувати позитивістські ілюзії в правовому житті людей. Люди страждають без теорії, що розвінчує їх ілюзії, АЛЕ ЯКОСЬ ЖИВУТЬ ЗІ СВОЇМИ ІЛЮЗІЯМИ. А ці ілюзії можна було б подолати з допомогою теорії соціального натуралізму. На все свій час, мабуть!

Я вірю в те, що кримінальне правознавство може стати справжньою наукою, якщо згідно з Гуго Гроцієм буде досліджувати ті незалежні від волі людей ПРИРОДНІ ЗАКОНИ, які є першоджерелом кримінального права. Тоді на нас чекають справжні наукові відкриття, яких я нам усім і бажаю!

Дякую за увагу!

Дякую проф. Демидовій Людмилі Миколаївні і її колегам за організацію цієї конференції, інноваційної і амбітної за своєю тематикою!

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ДИНАМІЦІ ЗМІН

Туляков Вячеслав Олексійович,

д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, суддя ad hoc Європейського суду з прав людини, персональний експерт Ради Європи, персональний експерт Конгресів ООН по попередженню злочинності, професор кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

Відомо, що безпека держави залежить від вектора розвитку, ідеології віктимізації суспільства (жертва-агнець, жертва-герой), абсолютизації прав людини та гармонійної (пропорційної та законної) відповідальності за їх порушення. Тому безпека особистості не може бути вторинною стосовно безпеки суспільства чи держави.

У контексті апроксимації норм права ЄС і РЄ до українського кримінального законодавства стає очевидним, що сучасне кримінальне право повинно насамперед служити фундаментальним інструментом захисту прав людини та конституційних принципів державотворення. Ці теоретичні засади узгоджуються з Рекомендацією CM/Rec (2023)2 Комітету Міністрів Ради Європи, яка підкреслює першочергову важливість захисту індивідуальних прав людини. «Злочин є злочином проти суспільства і порушенням індивідуальних прав жертв. Тому держави-члени повинні забезпечити ефективне визнання і повагу прав потерпілих щодо їхніх прав людини; вони повинні, зокрема, поважати свободу, безпеку, власність, гідність, приватне і сімейне життя потерпілих і визнавати негативний вплив злочинів на потерпілих» [1].

Звідси, злочин може розглядатися як протиправне діяння проти суспільства і порушення прав особи: цей основоположний принцип, взятий у динаміці розвитку від «образи» у давнину, підкреслює подвійну природу злочинних діянь і генезу відношення від повного й обмеженого таліона, абсолютизації *ultima ratio* до віктимцентричної моделі сьогодення, за якою саме права людини служать своєрідним бекграундом, основою побудови кримінально-правових заборон.

Зважаючи на відхід від суто нормативистського визначення, злочини в контексті мейнстріму кримінальної політики РЄ розглядаються як пе-

редбачене законом правопорушення не лише проти держави чи суспільства в цілому, а й як порушення прав окремих жертв. Ця перспектива визнає, що злочини завдають шкоди не лише суспільному порядку, а й окремим особам, які страждають від них.

Ми повинні враховувати цю подвійну природу злочинів при розробці теорій покарання, стримування та реабілітації. Система правосуддя має бути спрямована на задоволення як суспільних інтересів, так і прав і потреб окремих жертв. Державам-членам РЄ рекомендується поважати й захищати права потерпілих. Це включає захист їх свободи, безпеки, власності, гідності та різних аспектів їх приватного й сімейного життя. Вона визнає, що наслідки злочинів виходять за межі фізичної шкоди і можуть впливати на потерпілих у різний спосіб. Теоретики кримінального права повинні включати віктимцентричні підходи у свої розвідки [2]. Рекомендується забезпечити, щоб заходи, спрямовані на захист прав потерпілих, застосовувалися без дискримінації за різними ознаками, такими, як стать, гендер, раса, релігія та інші. Вказане підкреслює важливість рівного ставлення й доступу до правосуддя для всіх потерпілих, незалежно від їх походження чи обставин. Теоретики кримінального права мають дослідити, як дискримінація й упередження можуть впливати як на жертв, так і на правопорушників у системі кримінального правосуддя [1].

Зазначене може призвести до дискусій про справедливість, рівність у контексті доцільності, законності й пропорційності. Основною метою таких дискусій є розробка холистично центрованої віктимцентричної моделі Кримінального кодексу. Цей теоретичний підхід – новаторський крок у міжурядовій комунікації, особливо в контексті конфлікту в Україні та її шляху до європейської інтеграції. Він підкреслює крихкість традиційних правових інструментів і необхідність інноваційних підходів до наближення *aquis*, а також до міжнародного й місцевого захисту прав людини.

З позицій динаміки кримінальної політики використання права прав людини як основоположного елемента теорії кримінального права та його гармонізації з правом ЄС має першорядне значення. Однак прагнення до справедливості й рівності вимагає обов'язкової віктимологічної та кримінологічної оцінки в законопроектах і процесах криміналізації [2].

Отже, майбутній кримінальний кодекс повинен не тільки тлумачитися і застосовуватися відповідно до принципів, викладених у Європейській конвенції з прав людини, а й бути виписаним у контексті рекомендацій, викладених у Додатку до Рекомендації CM/Rec(2023)2 щодо прав, послуг і підтримки жертв злочинів. Держава має підтримувати цілісний підхід до прав потерпілих, що виходить за межі кримінального провадження й охоплює до- та післяпроцесуальний контексти. Права потерпілих повинні просуватися таким чином, щоб враховувати потреби потерпілих, їх автономію й самостійність із метою здійснення культурних змін у процесах правосуддя та підтримки.

Має перспективу визначення злочину як будь-якої дії або бездіяльності, що суперечить закону і порушує права окремих осіб або суспільства в цілому. Злочинна поведінка може проявлятися в різних формах, включаючи, але не обмежуючись, фізичну, психічну, емоційну або економічну шкоду, заподіяну іншим особам. Сутність злочинності полягає у визнанні протиправності діяння проти суспільства й порушенні основних прав людини. Злочинна поведінка підриває основи соціального порядку і справедливості, що вимагає колективної реакції для підтримки верховенства права і захисту індивідуальних свобод. Принцип заподіяння шкоди слугує керівним принципом при визначенні злочинності поведінки, передбачаючи, що дії або бездіяльність, які завдають шкоди іншим особам, і вимагають правових санкцій. Шкода, фізична, психологічна чи економічна, є головним елементом кримінального правопорушення й основою для встановлення складу злочину.

Отже, у сучасних національних легіслатурах злочин повинен бути розглянутий як дія або бездіяльність суб'єкта кримінального правопорушення, яка є порушенням закону і посягає на права окремих осіб або суспільства. Таким чином, він вважається кривдою проти суспільства й порушенням індивідуальних прав потерпілих. Зокрема, необхідно поважати свободу, безпеку, власність, гідність, приватне й сімейне життя потерпілих [3]. Ця подвійна природа охоплює як вплив на суспільство, так і порушення індивідуальних прав, що відображає комплексний підхід, прийнятий в європейських правових системах.

Ключові елементи злочину можуть бути розглянуті у контексті розвитку та взаємодії трьох складових. Серед них:

суспільна шкода, тобто злочини вважаються правопорушеннями проти суспільства в цілому, а не лише проти окремих жертв. З цієї точки

зору визнається, що злочинні дії порушують соціальний порядок, підризують громадську безпеку й довіру до правових інститутів;

протиправність, що знаходе прояв в тому, що держава бере на себе роль обвинувача у кримінальних справах, діючи від імені суспільства з метою забезпечення справедливості й підтримання соціального порядку, через встановлення ознак кримінальних правопорушень і зобов'язання держави по невідворотному притягненню порушників до відповідальності. Це підкреслює колективну зацікавленість у протидії та стримуванні злочинної поведінки;

порушення прав жертв, оскільки злочини тягнуть за собою порушення прав та інтересів жертв. Це включає фізичну, психологічну, фінансову й емоційну шкоду. Європейське кримінальне право все більше наголошує на захисті й відшкодуванні збитків потерпілим, забезпечуючи дотримання їх прав протягом усього судового процесу.

Таким чином, поняття «злочин» в європейському кримінальному праві охоплює як суспільний вимір суспільної шкоди, так і особистий вимір порушення прав жертви.

Ця подвійність регулюється правовою базою, яка балансує між принципами законності, пропорційності, презумпції невинуватості, права на справедливий судовий розгляд і захисту прав людини, забезпечуючи справедливу й рівноправну систему протидії злочинній поведінці.

У рамках Європейського Союзу (ЄС) на визначення злочинів і поводження з ними суттєво впливають наднаціональні правила й принципи, спрямовані на гармонізацію кримінального законодавства держав-членів при повазі до національного суверенітету. Двома ключовими елементами в цьому відношенні є стаття 86 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) і принцип субсидіарності, який вимагає ретельного балансу між діями на рівні ЄС і національним суверенітетом. Він передбачає, що втручання ЄС у кримінальне право виправдане лише тоді, коли воно є більш ефективним, ніж дії на національному або місцевому рівні. На практиці ЄС прагне гармонізувати певні аспекти кримінального права, щоб забезпечити узгодженість і співпрацю між державами-членами, особливо в тих сферах, де злочини мають транскордонні наслідки або впливають на ЄС в цілому.

У контексті *acquis* злочин розуміється не лише як порушення прав суспільства й окремих осіб, а й як правопорушення, що може підірвати

колективні інтереси ЄС. Стаття 86 Договору про заснування Європейського Союзу та принцип субсидіарності є прикладом того, як ЄС реагує на злочинну поведінку за допомогою спільного підходу, який поважає національні правові традиції, забезпечуючи при цьому ефективний захист своїх фінансових інтересів і дотримання правосуддя в усіх державах-членах [4].

Ця збалансована система має на меті посилити боротьбу зі злочинністю в Європі, зберігаючи при цьому важливий принцип субсидіарності в контексті *ultima ratio*.

Список використаної літератури:

1. Recommendation CM/Rec(2023)2 of the Committee of Ministers to member States on rights, services and support for victims of crime (2023) (Adopted by the Committee of Ministers on 15 March 2023 at the 1460th meeting of the Ministers' Deputies) URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680aa826.

2. Tuliakov V. O. Victimization and victim-oriented development of criminal law: a complex approach Кримінологічні дослідження : зб. наук. праць : Жертви злочинів у час війни: соціально-гуманітарний, кримінологічний та правовий виміри / редкол.: В. Поклад (гол. ред.) [та ін.]. Київ, 2024. Вип. 14. С. 102–118. URL: <https://hdl.handle.net/11300/27706>; Туляков В. О. Віктимологічні засади кримінального права України: на шляху до апроксимації міжнародних стандартів. *Вісник Асоціації кримінального права України* : електрон. наук. вид. 2023. № 2(20). С. 1–25. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.20.290779>; Tuliakov V. Criminal Law and its Victim-Oriented Development: an Academic Inquiry *Copernicus Political and Legal Studies*. 2023. Vol. 2, Is. 3 (September 2023). P. 69–73; Туляков В. О. Жертви кримінальних правопорушень у європейському правовому полі. Вступ України, Республіки Молдова та Грузії до Європейського Союзу: сучасні виклики : матеріали міжнародного круглого столу (м. Одеса, 05 березня 2024 року)/НУ «ОЮА». Одеса, 2024. С. 36–40.

3. Туляков В. Поняття злочину у Європейській динаміці змін: презентація Одеса, 2024. URL: <https://prezi.com/p/sxr4q7uo2bsn/?present=1>.

4. Туляков В. О. Апроксимація кримінального права України у контексті законодавчої роботи ЄС: перспективи та методи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30, № 3. С. 323–335.

СТРАТЕГІЯ ТА ТАКТИКА РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: СТИСЛІ МІРКУВАННЯ

Стрельцов Євген Львович,

*д.ю.н., доктор теології, професор, член-кореспондент НАПрН України,
вчений секретар Південного регіонального центру НАПрН України,
завідувач лабораторії «Інновації у сфері кримінальної юстиції»
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Почнемо з визначення проблем, які потребують свого вирішення на цьому етапі і в перспективі, бо саме це, від самого початку, повинно надати цій публікації більш цілеспрямованого характеру. Отже, кримінальне право (розуміючи його і як право, і як законодавство) виступає, як відомо, мабуть, одним із найдавніших соціальних «інструментів», якими користується влада для вирішення (розв'язання) конфліктів, які виникають у суспільстві. Проте, незважаючи на дуже довгу історію існування кримінального права, яка майже збігається з історією людства, багато питань щодо цього права виникає (існує) практично постійно. Тому, слід відповісти, що в цілому, на принциповому рівні, визначає кримінальне право? Це – вагомий засіб у переліку загальнодержавних інструментів виконання державним утворенням своїх функцій; певний захід, який встановлює міру свободи або підстави «каральної» відповідальності особи; своєрідний критерій визначення соціальних цінностей (благ); спосіб унормування суспільних відносин; засіб забезпечення кримінально-правової охорони встановлених цінностей (благ) або це щось інше? Різні питання, різні підходи до пошуку відповідей, можливо, наддадуть диференційовані, а й, можливо, «об'єднану» відповідь на них. У свою чергу, віднайдення відповіді на ці питання дасть змогу вирішити (намітити шляхи вирішення) основні проблеми, пов'язані з розумінням сутності, правової природи, соціального призначення, функцій, цілей та завдань, які стоять перед кримінальним правом, його дійсними можливостями для виконання цього, місцем цього права у загальній сфері кримінальної юстиції та на більш значному рівні. Саме на це звертав увагу академік В. Я. Тацій, ставлячи питання: яким має бути кримінальне право в сучасних умовах, які нові або модернізовані виклики нас очікують, як точно спрогнозувати напрями подальшого розвитку кримінального права та його взаємодії з іншими галузями права

і дисциплінами, щоб ефективно протидіяти суспільно протиправним посяганням? [1, с. 3–5]. У будь-якому разі ці питання й вірогідні відповіді на них, виходячи із загальноприйнятих визначень, можна віднести до категорії стратегічних¹.

Кримінальне право, яке ми традиційно сприймаємо, виступає, у загальному сенсі, у вигляді кримінально-правових приписів, у яких більш узагальнено (Загальна частина) і більш предметно (Особлива частина) зафіксовані положення, які мають, так би мовити, безпосереднє відношення до категорії «кримінальне правопорушення». В остаточному вигляді це має своє закріплення у відповідному офіційному кримінально-правовому приписі (у нас – у Кримінальному кодексі), у якому знаходять (повинні знаходити) своє відображення визначення і пропорційне закріплення відповідним положенням кримінального права конкретного негативного діяння. Останнє є обов'язковою змістовно-формалізованою умовою, бо без цього, що прямо вказано у ст. 7 Європейської конвенції з прав людини, неможлива кримінальна відповідальність конкретної особи [2]. Водночас, аналізуючи кримінальне право на більш абстрактному рівні, потрібно враховувати, що це право, кажучи в загальному розумінні, має наступні властивості, які ми не завжди виокремлюємо. Так, одна з основних властивостей пов'язана з тим, що кримінальне право виступає як, нехай своєрідний, але необхідний соціально-правовий критерій, за допомогою якого в державі визнаються сутність, перелік і шкала соціальних цінностей, які потім, саме за «допомогою» положень цього права, відображаються чи точніше закріплюються (або не закріплюються) у вигляді об'єктів кримінально-правової охорони, тобто, кажучи образно, саме завдяки необхідності правової охорони і визначається, «що», а точніше які цінності, які блага, які соціальні відносини, повинні підлягати такій охороні. При цьому, як би ми не оцінювали кримінальне право, слід завжди враховувати, що воно виступає «останнім засобом» у комплексі державних можливостей впливу на негативні процеси й діяння, які відбуваються. Такий підхід не означає, що криміналь-

---

¹ Стратегія – багатоваріантний план дій, розрахований на досить тривале досягнення мети, за якого заходи та способи досягнення мети можуть змінюватися. Стратегія, у перекладі з грецької мови, тлумачиться як «місцецтво полководця». Тактика – це план дій, у якому точніше відомо, яким буде результат реалізації. Принаймні, орієнтуючись на думку Карла фон Клаузевіца, тактика – це організація окремих боїв і ведення їх, а стратегія – це їх ув'язування із спільною метою війни.

ного права повинно бути «замало» або «забагато»: цей інструмент «соціальної хірургії» має бути необхідним і достатнім.

Наступне важливе питання: що взагалі унормовує кримінальне право у своїх положеннях: межу свободи особи чи обсяг і засоби каральної політики? «Зовнішньо», як може здаватися, це не має значення. Проте на змістовному рівні, на рівні розуміння природи кримінального права, що надає можливість ефективніше використовувати його потенціал, ці, у будь-якому разі, неоднакові «вимірювання» можливостей кримінального права повинні (можуть) знайти своє «відображення» (закріплення) у тексті визначення кримінально протиправного посягання (диспозиція) та/або у кримінально-правових заходах (у широкому розумінні) як наслідки за порушення встановленої кримінально-правової заборони.

Водночас, слід брати до уваги те, що всі ці обставини виступають (повинні виступати) як похідні процеси від загальнодержавних положень, мають бути обов'язково «узгоджені» з відповідними якостями й ознаками, які має конкретна держава. Такий підхід теж дозволяє вести мову про стратегічні аспекти такого аналізу. При цьому потрібно враховувати, що є різні держави, які реалізують свої особливості у типі політичного режиму, моделі економіки, напрямі соціальної політики. Такі якості й ознаки державних утворювань супроводжують людство на всіх етапах його еволюції [3]. Складні процеси у своєму розвитку у сучасний період переживає група держав, у тому числі й Україна. Стан таких держав, в загальному плані, прийнято визначати як «перехідний». Він має свої значні особливості й відмінності від традиційних напрямів розвитку держави [4, с. 143–151].

У свою чергу, перехідний період розвитку держави потребує ... відображення таких основних властивостей, з одного боку, у положеннях правової системи, системи права, кожній галузі права, у тому числі і кримінальному, з урахуванням її особливостей, з другого – при реформуванні перехідних сфер, зокрема, і кримінальною юстиції [5]. Проте їх відображення у правових приписах не тільки сприяє їх офіційному закріпленню, а й, що важливо зазначити, може мати реальний зворотний вплив на діяльність держави, функціонування суспільства, життя кожної особи й населення в цілому. Тому викладене дає змогу зробити певний висновок, що кримінальне право «відіграє» у суспільстві низку важливих ролей: воно виступає відображенням і закріпленням у своїх положеннях тих негативних процесів і діянь, які відбуваються; його положення вста-

новлюють межі свободи конкретної особи чи об'єм підстав кримінальної відповідальності; воно, беручи до уваги «своєрідності», визначає цінності, які є необхідними для функціонування суспільства і які потребують своєї саме кримінально-правової охорони. І знову, і в такому аспекті, потрібно пом'яти, що це право завжди виступає як «останній засіб» державного реагування на негативні процеси, які неможливо розцінювати як всепереможний засіб подолання негативних проблем [6, с. 264–277].

Тактичний напрямок, у свою чергу, пов'язаний з «технічним» закріпленням (оформленням) цих положень у конкретних письмових приписах. Тут також є багато проблем, які потребують аналізу.

Проте почну з детермінант (причин та умов) суспільно небезпечних діянь, тобто тих детермінант, які є значними саме в межах кримінального права: що при вчиненні таких діянь «провокується» умовами суспільного розвитку, а що – особистими властивостями особи? У яких випадках і у якій «пропорції» вони поєднуються? Як це повинно знаходити своє закріплення у кримінально-правових положеннях, тобто при встановленні межі свободи чи підстав відповідальності, наскільки враховує держава свою «провину» в тому, що вчиняються такі діяння?

Далі, якщо держава розуміє свою «провину», то що вона робить для того, щоб запобігти таким діянням (зменшити вірогідність їх вчинення) на первісних рівнях, так би мовити, на тих етапах розвитку, коли вони тільки з'являються (починають існувати)? Пробація, Закон про «яку» вже почав діяти, визначає, що такі державні заходи є певною мірою профілактичними, але це профілактика так званої «посткримінальної поведінки». І це добре, що держава звертає увагу на такий профілактичний напрямок протидії, але він, на мою думку, повинен починатися значно раніше.

Як це має знаходити своє відображення у правотворчості? Об'єктивна правотворчість завжди існує, бо складні процеси, у тому числі і суспільно небезпечні, особливо в державах перехідного періоду, відбуваються постійно, що повинно, у разі дійсної необхідності, знаходити своє відображення у положеннях кримінального права.

Однак є так звана прогностична правотворчість, у тому числі і кримінально-правова. Що потрібно тут враховувати, щоб така правотворчість була дійсно прогностичною, мала характер випереджальної правотворчості, а не носила суто утопічного характеру?

До цього також потрібно додати обов'язкові умови викладення нормативного матеріалу, що має бути здійснено з урахуванням традиційних соціально-правових положень, які сприймаються в суспільстві «зрозумілою» мовою, мати чіткі формулювання. Загалом, будь який «нігілізм» як різновид філософії, який ставить під сумнів усі традиційно напрацьовані цінності й положення, не повинен бути присутнім, особливо, підкреслю, коли мова йде про правові положення.

Вважається, що практично такі проблеми, тою чи іншою мірою, стоять перед кожною цивілізованою державою. І від того, наскільки якісно це буде вирішено в усіх напрямках реалізації правової політики (правотворчості, правозастосуванні, доктринальних (наукових) моделях, підготовці необхідних фахівців та ін.), залежатиме дотримання встановленого правопорядку й суспільного спокою. В усякому разі, усі такі проблеми заслуговують на постійний аналіз із метою найбільш раціональних і продуктивних шляхів вирішення проблем розвитку кримінального права, що мають дати змогу чітко визначити склади кримінальних правопорушень, кримінально-правові засоби в широкому розумінні, що застосовуються до осіб, які вчинили такі кримінально протиправні посягання, і підстави й умови, за яких ці засоби застосовуються або не застосовуються [7].

Список використаних джерел:

1. Тацій В. Я. Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 15 трав. 2020 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін.. Харків : Право, 2020. 776 с.
2. Довідник із застосування статті 7 Європейської конвенції з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_7_UKR.
3. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / О. В. Зайчук, А. П. Заєць, В. С. Журавський та ін. ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.; Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.
4. Тодика О. Специфіка державності перехідного періоду і проблеми народовладдя. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2006. Вип. 42. С. 143–151.

5. Шлях до миру: через перемогу і перехідне правосуддя. URL: <https://espl.com.ua/news/shliakh-do-myru-cherez-peremohu-i-perekhidne-pravosuddia/#:~:text=>.

6. Стрельцов Є. Л. Рациональний дискурс про кримінальне право: монографія. Київ, Юрінком Інтер, 2024. 473 с.

7. Проект Кримінального кодексу України, підготовлений Робочою групою. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf>.

ВІТЧИЗНЯНА МОДЕЛЬ ДОБОРУ ПЕРСОНАЛУ В ОРГАНИ ПРОКУРАТУРИ ЯК ЗАСІБ ЗНИЖЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ У СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Житний Олександр Олександрович,

*д.ю.н., професор, член Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського
національного університету імені В. Н. Каразіна, заслужений юрист
України*

Міжнародними стандартами діяльності кримінальної юстиції висуваються досить високі вимоги до професійних здібностей та кваліфікації таких фахівців у сфері права, як прокурори.

Так, Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів, прийняті Восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності і поводження з правопорушниками (Гавана, Куба, 27 серпня – 7 вересня 1990 року), у положеннях, які стосуються кваліфікації, відбору і професійної підготовки осіб, відібраних як обвинувачі (а саме цьому статусу у системі кримінальної юстиції в Україні відповідають прокурори), наголошують, що ці особи повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну підготовку і кваліфікацію. Зазначеним Конгресом констатуються обов'язки держав забезпечувати, щоб:

а) критерії відбору обвинувачів включали гарантії проти призначень, заснованих на упередженості або забобонах, і виключали будь-яку дискримінацію щодо будь-якої особи за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного, соціаль-

ного або етнічного походження, майнового, станового, матеріального чи іншого положення, притому виключення, що не повинно розглядатися як дискримінація вимога призначати кандидатом на посаду обвинувача громадянина відповідної країни;

b) обвинувачі мали відповідну освіту й підготовку, усвідомлювали ідеали й етичні норми, властиві цій посаді, і були інформовані про конституційні і нормативні заходи з охорони прав обвинувачених осіб і жертв, а також про права людини й основоположні свободи, визнані національним і міжнародним правом.

До головних пріоритетів у розбудові національної системи захисту людини, суспільства й держави від кримінальних загроз належить, поряд з іншим, формування корпусу фахівців, готових забезпечувати функціонування цієї системи на засадах законності, справедливості, гуманізму, добросовісності, поваги до прав і свобод людини й громадянина, незалежності від зовнішнього впливу й тиску. Для цього держава має запровадити такі механізми відбору правників на посади в органах кримінальної юстиції, які виключали б допуск у систему органів кримінальної юстиції осіб із низьким рівнем підготовки, а також, що не менш важливо, мінімізували створення в системі негативних соціальних зв'язків, зокрема, залежності новопризначених осіб від будь-якого неправомірно-го стороннього впливу.

У системі органів прокуратури України такий «запобіжник» від створення корупціогенних чинників забезпечується чітко регламентованою галузевим законодавством – вимогами Закону України «Про прокуратуру» (далі Закон – № 1697-VII) – процедурою добору правників на посади прокурорів окружних прокуратур.

Так, у статті 27 Закону № 1697-VII передбачено, що прокурором окружної прокуратури (у тому числі прокурором – стажистом окружної прокуратури у визначених згаданим Законом випадках) може бути призначена особа, яка відповідає сукупності таких вимог: 1) є громадянином України; 2) має вищу юридичну освіту ступеня магістра (або прирівняну до неї вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста); 3) володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови.

Втім, наявність у особи зазначених якостей не означає, що її обов'язково буде призначено на посаду прокурора. Таке призначення відбувається за результатами конкурсної процедури добору в окружні

прокуратури, яка проводиться Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів (далі – КДКП). Власне, саме КДКП є єдиним суб'єктом, уповноваженим на проведення добору в окружній прокуратурі.

Процедура добору регламентується Законом № 1697-VII, а також Положенням про порядок розгляду питань та підготовки матеріалів щодо проведення добору кандидатів на вакантну (тимчасово вакантну) посаду прокурора окружної прокуратури, затвердженим рішенням відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження 26 жовтня 2021 року № 11зп-21 (із наступними змінами).

Наразі добір кандидатів та їх призначення на посаду прокурора включає такі етапи: 1) прийняття КДКП рішення про проведення добору кандидатів на посаду прокурора; 2) подання особами, які виявили бажання стати прокурором, до КДКП відповідної заяви і документів, визначених Законом № 1697-VII; 3) здійснення КДКП на основі поданих кандидатами на посаду прокурора документів перевірки відповідності осіб вимогам, установленим до кандидата на посаду прокурора; 4) складання особами, які відповідають установленим вимогам до кандидата на посаду прокурора, кваліфікаційного іспиту; 5) оприлюднення КДКП на офіційному вебсайті списку кандидатів, які успішно склали кваліфікаційний іспит; 6) організацію КДКП спеціальної перевірки кандидатів, які успішно склали кваліфікаційний іспит; 7) визначення КДКП рейтингу кандидатів на посаду прокурора серед осіб, які успішно склали кваліфікаційний іспит та щодо яких проведено спеціальну перевірку, а також зарахування їх до резерву на заміщення вакантних посад прокурорів окружних прокуратур; 8) оголошення КДКП конкурсу на призначення прокурором – стажистом окружної прокуратури серед кандидатів, які перебувають у резерві на заміщення вакантних посад прокурорів окружних прокуратур; 9) проведення КДКП конкурсу на призначення прокурором – стажистом окружної прокуратури на основі рейтингу кандидатів; 10) направлення КДКП подання керівнику обласної прокуратури щодо призначення кандидата прокурором – стажистом окружної прокуратури; 11) призначення особи прокурором – стажистом окружної прокуратури; 12) складення особою присяги прокурора; 13) проходження прокурором – стажистом окружної прокуратури спеціальної підготовки; 14) призначення прокурора-стажиста окружної прокуратури, який успішно пройшов спеціальну підготовку, на посаду прокурора окружної прокуратури.

Рішення про проведення добору кандидатів на посаду прокурора приймається КДКП з урахуванням прогнозованої кількості вакантних і тимчасово вакантних посад на підставі інформації, підготовленої секретаріатом цієї Комісії.

Таким чином, призначення особи на первинну посаду в прокуратуру не залежить від волі та рішень майбутнього керівника цієї особи та, відповідно, не створює негативних соціальних зв'язків між ними. Таким чином забезпечується майбутня незалежність прокурора як одна з основних засад його професійної і службової діяльності. Делегування виключних повноважень на проведення добору самостійному державному органу, який не входить до системи органів прокуратури та, відповідно, є незалежним від впливу на свої рішення й дії з боку цієї системи, усуває з процесу формування корпусу прокурорських кадрів такі негативні явища, що є потенційними корупційними чинниками, як клієнтелізм, непотизм, кронізм, клановість, кумівство тощо.

НЕГАТИВНЕ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ РОЗПВСЮДЖЕННЯ ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБ)

Гуторова Наталя Олександрівна,

д.ю.н., професор, академік НАПрН України, головна наукова співробітниця Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Право є регулятором суспільних відносин і в демократичній державі має на меті покращити життя кожної людини і суспільства в цілому. Не є винятком і кримінальне право, яке шляхом застосування кримінально-правових засобів прагне підвищити рівень захисту прав і свобод людини, безпеки суспільства і держави в цілому.

Водночас у кримінальному праві аксіомою виступає те, що кримінально-правові засоби мають застосовуватися лише за вчинення дійсно шкідливих діянь, яким не можна ефективно протистояти іншими засобами, лише як *ultima ratio*. Як аргументи на користь такого підходу слід, перш за все, навести суттєве обмеження прав і свобод людини, до якої

застосовуються кримінально-правові засоби. Таке обмеження досить часто стосується не лише особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а й членів родини, інших людей, зокрема, при призначенні винній особі покарання у виді позбавлення волі, штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю тощо. Іншим негативним фактором застосування кримінально-правових засобів є значні витрати коштів платників податків, необхідні для здійснення кримінального провадження й виконання покарання. Крім того, покарання, пов'язане з ізоляцією від суспільства, в багатьох випадках має побічним ефектом погіршення стану фізичного і психічного здоров'я людини, руйнування родин, а також так зване кримінальне зараження, що призводить до підвищеного ризику вчинення нових кримінальних правопорушень особою, яка відбула покарання.

Названі негативні фактори впливу кримінально-правового регулювання, так званий негативний побічний ефект, наукою кримінального права розглядаються протягом тривалого часу, але, на жаль, це носить переважно характер теоретизування. Натомість, було б вкрай корисним, провести комплексні междисциплінарні дослідження, в ході яких із використанням методології інших наук, «виміряти» вплив на суспільство кримінально-правової заборони.

Так, дослідження, проведені в межах медичної науки, свідчать, що сам факт кримінально-правового регулювання окремих суспільних відносин виступає фактором негативного впливу на ці відносини. Для науки кримінального права такий підхід є новим і недостатньо вивченим, а тому він потребує більш глибокого аналізу через призму міждисциплінарних медичних і правових досліджень.

Фахівці, які вивчають питання лікування і профілактики особливо небезпечних інфекційних захворювань, у тому числі ВІЛ/СНІДу, наполягають на тому, що кримінальне законодавство, встановлюючи караність поставлення в небезпеку передачі ВІЛ і необережної передачі цього вірусу, не лише не сприяє зупиненню епідемії, а й фактично провокує її поширення.

Зокрема, у 2018 році було опубліковано консенсусну заяву двадцяти вчених із різних частин світу щодо використання науки про ВІЛ кримінальним правом. У подальшому ця заява була підтримана ще 71 науковцем, список яких наданий у Додатковому матеріалі до заяви. Ґрунтуючись на результатах досліджень, автори цієї заяви стверджують, що кримі-

нальне право здійснює правове регулювання на рівні тих знань про ВІЛ, які існували на момент виявлення вірусу, тобто на початку 80-х років минулого сторіччя. У подальшому медична наука просунулася досить серйозно у вивченні цієї інфекції, але кримінальне право багатьох країн її досягнення відверто ігнорує, продовжуючи безпідставно карати за діяння, які не лише не призвели до передачі ВІЛ, а й не могли мати такі наслідки, оскільки в такий спосіб вірус або взагалі не передається, або вірогідність його передачі є близькою до нуля [1]. Проведене автором цієї статті спільно з іншими науковцями лабораторії дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса співставлення цих тверджень із судовою практикою України підтвердило правоту фахівців у галузі медичної науки. Так, аналіз вироків, розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень за ст. 130 КК України «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби», показав, що в жодному випадку так званого поставлення в небезпеку інфікування ВІЛ у спосіб, визначений науковцями як повністю або майже повністю непридатний для передачі цієї інфекції, така передача не відбулася [2; 3, с. 146–168; 5]. Це свідчить про те, що підстава для кримінальної караності цих діянь є, як мінімум, не безперечною, такі рішення не відповідають принципу пропорційності обмеження прав і свобод людини в демократичному суспільстві, а тому з точки зору практики ЄСПЛ неприпустимі.

Крім очевидного порушення прав людини при застосуванні кримінально-правових заходів, фахівці в галузі лікування і профілактики інфекційних захворювань наполягають на тому, що криміналізація поставлення людини в небезпеку передачі ВІЛ має виключно негативний вплив на епідемічну ситуацію, нівелюючи зусилля фахівців зі стримування епідемії. Це пов'язано з тим, що люди, які належать до груп із високим ризиком інфікування ВІЛ, відмовляються від тестування, не бажаючи, у разі виявлення інфекції, бути покараними за поставлення в небезпеку передачі ВІЛ. Така ситуація виключає своєчасне застосування антиретровірусної терапії, яка на сучасному етапі дозволяє не лише врятувати від СНІДу людину, яка живе з ВІЛ, а й зробити неможливим подальше поширення інфекції. Крім того, представники медичної науки наполягають на тому, що криміналізація поведінки, притаманної групам із високим ризиком інфікування ВІЛ (надання сексуальних послуг, немедично-

го вживання наркотичних засобів тощо), має вкрай негативний вплив на суспільство, оскільки створює додаткові ризики поширення ВІЛ [5].

Не викликає сумнівів і те, що існування у кримінальному праві норм, які негативно впливають на зупинення епідемії особливо небезпечної інфекційної хвороби і при цьому встановлюють караність діянь, що фактично не є шкідливими, неприпустиме. Такі положення мають бути включені із кримінального закону.

Усе це свідчить, що кримінально-правове регулювання окремих суспільних відносин, маючи на меті попередження вчинення кримінальних правопорушень, здатне здійснювати на ці відносини протилежний ефект. Так, прагнучи вберегти людину від смертельно небезпечної інфекції, кримінальне право, як стверджують фахівці з лікування і профілактики інфекційних хвороб, перетворилося на суттєвий негативний фактор, що перешкоджає зупиненню епідемії. Така ситуація виникла через недостатній рівень взаємодії представників різних галузей знань, а також небажання фахівців у галузі кримінального права враховувати результати сучасних досліджень медичної науки.

Кримінально-правове регулювання, будучи складним і багатогранним феноменом, потребує комплексного системного дослідження з точки зору реального впливу на суспільні відносини. На жаль, саме таких досліджень в Україні бракує, а тому ця проблема видається перспективною і такою, що потребує подальшого вивчення.

Список використаних джерел:

1. Barré-Sinoussi F, Abdool Karim SS, Albert J, et al. Expert consensus statement on the science of HIV in the context of criminal law. *J Int AIDS Soc.* 2018;21(7):e25161. doi:10.1002/jia2.25161.

2. Криміналізація інфікування вірусом імунодефіциту людини в Україні: медична наука проти безпідставного кримінального переслідування людей, які живуть з ВІЛ : зб. аналіт. матеріалів : електрон. наук. вид. / [уклад.: Н. Гуторова, Є. Гнедик, А. Салашна]. Харків : Право, 2023. 220 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669986832>.

3. Правове забезпечення протидії біозагрозам в умовах протиепідемічних заходів як складова національної безпеки. Харків : Право, 2024. 270 с.

4. Gutorova N, Rachynska V, Gnedik Y. HIV CRIMINALIZATION'S ORIGINS, ENFORCEMENT, AND SOCIAL IMPACTS. *Pol Merkur Lekarski.* 2023;51(6):624–631. doi:10.36740/Merkur202306108.

5. UNAIDS Reference Group on HIV and Human Rights (2023). Decriminalisation and the end of AIDS: keep the promise, follow the science, and fulfill human rights. Sexual and reproductive health matters, 31(1), 2194188. <https://doi.org/10.1080/26410397.2023.2194188>.

СТАНДАРТИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ПРАВНИКІВ І ПРОТИДІЯ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ

Харитонова Олена Володимирівна,

к.ю.н., доцентка, доцентка кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, радниця Міністра освіти і науки України з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків

Аналіз стандартів вищої освіти за спеціальністю «Право» [3] виявляє прогалини у їх відповідності Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2022 р. № 1163-р «Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022–2024 роки з її реалізації» [2].

Так, Стратегічна ціль 2 «Посилення ролі закладів освіти у координації дій суб'єктів реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у сфері освіти, запобігання й протидії насильству і дискримінації та вдосконалення освітнього процесу на засадах рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, поваги до людської гідності, недискримінації, інклюзивності й протидії насильству, зокрема, за ознакою статі» одним із завдань передбачає запровадження гендерної складової у стандартах вищої освіти за всіма спеціальностями.

Операційний план заходів на 2022–2024 роки з реалізації стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року у п. 16 передбачає запровадження гендерної складової у стандарти вищої освіти за всіма спеціальностями. Серед пілотних завдань стоїть гендерне

профілювання саме тих спеціальностей, які в першу чергу стикаються з гендерно зумовленим насильством, необхідністю його превенції, ідентифікації, належного реагування й протидії йому, захисту постраждалих і забезпечення їх прав і задоволення потреб, роботи з кривдниками, а також свідками гендерно обумовленого насильства. Вочевидь, спеціальність «Право» знаходиться на фронті цих завдань.

Втім, серед запропонованих у стандарті вищої освіти бакалаврського рівня за спеціальністю «Право» компетентностей гендерні висвітлені лише у ЗК-12 (загальній компетентності) «Здатність усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми». Ні серед спеціальних компетентностей бакалаврського рівня, ні серед загальних і спеціальних компетентностей магістерського рівня й третього освітньо-наукового рівня таких компетентностей немає. Вочевидь, ця прогалина потребує заповнення, адже загальні компетентності повинні проростати і «профілюватися» у спеціальних компетентностях, а спеціальні мають укорінюватися в загальних. Це єдина система, яка нагадує коріння і листя дерева. Система Дублінських дескрипторів, розроблена для опису компетентностей в рамках European Higher Education Area, передбачає такі типові дескриптори, як знання й усвідомлення, застосування, судження, комунікація, навчальні навички, тобто встановлена на рівні ЗК бакалавра компетентність у вигляді «здатності усвідомлювати» передбачає подальший розвиток у спеціальній галузевій сфері. Через усвідомлення значення гендерної чутливості у праворозумінні й правозастосуванні необхідно рухатися до спеціальних компетентностей, що полягають у належній ідентифікації випадків гендерно зумовленої дискримінації та насильства, оцінці ризиків, запобіганні й протидії дискримінації, домашньому й гендерно зумовленому насильству. Із ратифікацією Україною Стамбульської конвенції Ради Європи, ст. 14 і 15 якої прямо передбачають конкретні зобов'язання сторін цієї міжнародної угоди щодо запобігання й протидії ГЗН у сфері освіти [1], актуальність і необхідність реформи обговорюваних стандартів не викликає сумнівів.

Гендерне профілювання стандарту дасть такі результати:

– евристичні (розширення знання і розуміння гендерно чутливих підходів у профільній діяльності з метою досягнення високих антидискримінаційних стандартів у фаховій сфері);

– емпіричні (отримання практичних вмінь і навичок із застосування гендерно-профільованих професійних компетентностей з метою ідентифікації, оцінки ризиків, запобігання й протидії гендерній нерівності, дискримінації та гендерно зумовленому насильству).

Передбачуваний вплив таких змін до стандарту можна оцінити у трьох вимірах: короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий.

Короткостроковий – підвищення професійної обізнаності й практичної оснащеності фахової спільноти щодо гендерних проблем, посилення міжсекторальної взаємодії фахівців (створення «сервісних кластерів») і досягнення безбар'єрності за шістьма основними напрямками – фізична, інформаційна, суспільна, економічна, цифрова й освітня безбар'єрність – з урахуванням гендерної «підкладки».

Середньостроковий – зміна соціальних стереотипів і поведінкових норм у суспільних і приватних просторах, толерантна комунікація, посилення превенційної складової щодо гендерно зумовленого насильства та дискримінації, урізноманітнення сервісів з підтримки постраждалих та сервісів для роботи з кривдниками.

Довгостроковий – розбудова і укріплення соціальної справедливості й підтримка демократії, сталий розвиток суспільства на засадах поваги до людської гідності й гендерної рівності.

Список використаних джерел:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

2. Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022–2024 роки з її реалізації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text>.

3. Стандарти вищої освіти МОН. Стандарт вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 081 Право; Стандарт вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 081 Право; Стандарт вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня спеціальності 081 Право. URL: <https://mon.gov.ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>.

ПРО ДЕЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МКС ДО НАЦІОНАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Пономаренко Юрій Анатолійович,

*д.ю н., доцент, завідувач кафедри кримінального права Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого, співголова
орґкомітету конференції*

Убезпечення миру на Землі, безпека існування людства в цілому і окремих націй зокрема, підтримання непорушними міжнародно визнаних кордонів держав, мирне розв'язання спірних питань, що виникають між ними, – це віковічні проблеми, у вирішенні яких людство не надто прогресує навіть і в нинішні просвітлені часи. Досі не винайдено способів міжнародної ізоляції чи ліквідації войовничих політичних режимів, дієвих механізмів забезпечення від агресій і геноцидів і захисту країн – жертв збройних агресій і націй (чи інших соціальних груп) – жертв геноциду. Тільки *post factum*, та й то, далеко не завжди, світова спільнота реагує на окремі з таких випадків порушення міжнародного миру й безпеки. Проте саме в цій частині – частині посткримінального реагування – людство, вочевидь, найбільше просунулося у своїх наднаціональних механізмах захисту миру й безпеки, головним юридичним серед яких стало функціонування Міжнародного Кримінального Суду (далі – МКС), що діє на основі свого Статуту, відомого як Римський Статут (далі – РС).

Водночас, позаяк МКС є комплементарним механізмом реагування на підсудні йому злочини, і на національному рівні кожної країни, що визнає юрисдикцію МКС, мають бути створені механізми, подібні до тих, які передбачені РС. Україна, хоча досі й не ратифікувала РС, але двома заявами визнала компетенцію МКС щодо окремих злочинів, вчинених на нашій території. Уже самого цього було б достатньо для того, щоб невідкладно привести національне кримінальне законодавство у відповідність до РС. Однак на 11-му році війни з Росією цього досі не зроблено, а дві спроби, що їх вживали законодавці (проекти законів №2689 і №7290), не увінчалися успіхом. Відтак перед Україною стоїть нагальна потреба якнайшвидшої імплементації до національного кримінального законодавства вимог РС, оскільки саме невідкладна й повна його імплементація є:

- 1) винятково соціально зумовленою,
- 2) доктринально обґрунтованою,

- 3) військово прийнятною,
- 4) юридично доцільною,
- 5) політично підтримуваною.

Водночас цілком очевидно, що «реанімація» проєктів законів № 2689 і № 7290 неможлива, однак досвід, набутий при їх підготовці й обговоренні, а також їх кращі положення мають бути використані при розробці нового законопроекту, спрямованого на імплементацію положень РС до національного кримінального законодавства України. У цілому імплементація положень РС до національного кримінального законодавства України може бути здійснена в один із двох способів, а саме шляхом:

- 1) внесення змін і доповнень до КК України (передусім, але не виключно, до розділу XX його Особливої частини);

- 2) прийняття самостійного закону про кримінальну відповідальність за воєнні кримінальні правопорушення.

Перевагами першого шляху є:

- 1) збереження усталеного в доктрині і звичного для українських суддів та інших правозастосувачів принципу монізму кримінального законодавства;

- 2) відсутність необхідності дублювання низки загальних положень (про межі дії кримінального законодавства, про поняття, ознаки і класифікацію кримінальних правопорушень, про суб'єкта кримінального правопорушення і його суб'єктивну сторону, про стадії, множинність кримінальних правопорушень і співучасть у них, про загальні засади і спеціальні правила призначення покарання тощо);

- 3) унеможливлення колізій між приписами КК України та іншого (самостійного) кримінального закону.

Переваги другого наступні:

- 1) акцентування на виключності й спеціальності кримінального закону про відповідальність за воєнні злочини;

- 2) можливість диференціації кримінальної відповідальності за такі злочини для українських (на підставі КК України) та іноземних (на підставі цього спеціального закону) військовослужбовців;

- 3) можливість відступу від обмежень, що містяться в деяких загальних інститутах КК України (зокрема, максимального строку позбавлення волі на певний строк) чи запровадження інститутів, не властивих загальному кримінальному праву (наприклад, «командної» відповідальності).

Жоден з цих двох способів не є ні безумовно правильним, ні абсолютно неправильним. Відтак, вибір одного з них є не стільки правовим, скільки політичним питанням, а тому належить до предмета дискреції законодавця. Усвідомлюючи це, водночас маю зазначити, що вважаю більш доцільним другий з названих способів. Тим паче, що в окремих європейських країнах, що як і Україна належать до романо-германської правової сім'ї (Німеччина, Нідерланди, Швеція), був обраний саме такий спосіб.

Основними питаннями, які належить вирішити при формулюванні приписів закону про імплементацію положень РС МКС до національного кримінального законодавства України, є принаймні такі:

1) обсяг криміналізації діянь, відповідальність за які передбачена РС МКС;

2) особливості застосування до цих діянь субінститутів кримінального правопорушення, передбачених КК України (стадії кримінального правопорушення, співучасть у кримінальному правопорушенні, множинність кримінальних правопорушень, обставини, що виключають кримінальне правопорушення, та ін.);

3) характер і ступінь пеналізації діянь, відповідальність за які передбачена РС МКС;

4) можливість застосування до цих діянь субінститутів кримінальної відповідальності, передбачених КК України;

5) спосіб врегулювання інституту «командної» відповідальності;

6) межі дії приписів нового закону у просторі, зокрема, питання універсального принципу його дії в просторі;

7) межі чинності і дії нового закону в часі, зокрема, питання його зворотної дії в часі.

1. Обсяг криміналізації діянь, відповідальність за які передбачена РС МКС, на моє переконання, має бути абсолютно повним і, за можливості, літеральним. Це, з одного боку, унеможливить різночитання приписів національного кримінального законодавства і положень РС, а з іншого – уможливить їх системне тлумачення, а через це – і використання національними судами України практики МКС і світової доктрини з цих питань. Водночас літеральна імплементація положень РС не повинна заперечувати диференціації кримінальної відповідальності за діяння, що підлягають криміналізації. Для здійснення такої диференціації можуть бути взяті за основу як положення законопроектів № 2689 і № 7290,

так і матеріали проєкту нового КК України, підготовленого робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентіві України.

2. Особливості застосування до злочинів, криміналізованих на основі РС, субінститутів кримінального правопорушення мають бути, безумовно, визначені незалежно від того, який зі способів імплементації обере законодавець. Втім, особливої актуальності це питання набуде, якщо буде обраний другий спосіб. Тому в законопроєкті мають бути розв'язані питання про межі і кримінально-правові наслідки застосування до цих злочинів, передбачених КК України субінститутів стадій кримінального правопорушення, співучасті у кримінальному правопорушенні, множинності кримінальних правопорушень, обставин, що виключають кримінальне правопорушення, та ін.

3. Характер і ступінь пеналізації діянь, відповідальність за які передбачена РС, має визначатися в межах встановленої ним загальної рамки, а саме: за злочин агресії, злочин геноциду, воєнні злочини і злочини проти людяності має бути встановлене покарання у виді позбавлення волі на строк до 30 років або довічного позбавлення волі. Крім того, за злочини проти відправлення правосуддя по цій категорії справ має бути встановлене покарання у виді позбавлення волі на строк до 5 років або штрафу (ст. 70 РС). Окремо мають бути обговорені і вирішені питання про:

1) мінімальний строк позбавлення волі, що встановлюється в санкціях за названі злочини;

2) диференціацію покарань у санкціях за криміналізовані діяння (див. п. 8 вище).

4. Підстави і межі застосування до цих діянь субінститутів кримінальної відповідальності, передбачених КК України, також мають бути вирішені при імплементації положень РС незалежно від того, який з двох способів обере законодавець. РС ці інститути визначає вкрай фрагментарно: лише містить загальні положення про призначення покарання за одиничний злочин (ч. 1 ст. 78), за сукупністю злочинів (ч. 3 ст. 78), та зарахування попереднього ув'язнення (ч. 2 ст. 78). Відтак у законопроєкті мають бути вирішені питання про можливість чи неможливість (а якщо можливість, то й про підстави, межі та правові наслідки) застосування передбачених КК України приписів принаймні про:

1) обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання;

- 2) призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом;
- 3) призначення покарання за незакінчений злочин;
- 4) призначення покарання при співучасті у злочині;
- 5) призначення покарання при сукупності вироків;
- 6) призначення покарання неповнолітньому;
- 7) призначення покарання на підставі угоди.

5. Врегулювання інституту «командної» відповідальності є неодмінним, має бути повним і може здійснитися в один із двох способів:

1) шляхом запровадження в межах інституту причетності до злочину спеціальних положень про відповідальність командирів і начальників. Цей інститут в межах приписів Загальної частини кримінального законодавства вимагатиме кваліфікації діяння командира/начальника за тією ж статтею, що передбачає відповідальність за злочин, вчинений його підлеглим, а тому тягтиме й аналогічну пеналізацію;

2) шляхом криміналізації такого діяння як злочину *sui generis* в межах приписів Особливої частини кримінального законодавства. Таке вирішення питання зумовить необхідність самостійної кваліфікації діяння командира/начальника за окремою статтею, відмінною від тієї, що передбачає злочин, вчинений підлеглим, і відтак вимагатиме й самостійної пеналізації.

6. Межі дії приписів нового закону у просторі, на моє переконання, мають бути визначені максимально широко, а універсальний принцип дії національного кримінального закону України в просторі щодо цих злочинів не повинен мати жодних обмежень чи застережень.

7. Межі чинності і дії нового закону в часі, зокрема, питання його зворотної дії в часі, є однією з найбільш складних проблем цього законопроєкту, а таке чи інакше вирішення цієї проблеми може стати одним з найбільш резонансних його положень. Вважаю, що в межах приписів, передбачених ст. 58 Конституції України і ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у проєкті закону має бути втілене правило про те, що злочинність переважної більшості передбачених ним діянь вже встановлена на цей час положеннями статей розділу XX Особливої частини КК України і тому питання зворотної дії мають вирішуватися не в контексті криміналізації, а в контексті пеналізації. У тих же окремих випадках, де новий закон безпосередньо криміналізує певні діяння, що сьогодні не охоплюються ст. 428 КК України, але стануть злочинами проти людяності, треба буде чітко і відверто передбачити,

що ці положення не матимуть зворотної дії не тільки в частині пеналізації, а й в частині криміналізації.

Викладені міркування щодо форми і змісту імплементації РС до національного кримінального законодавства України, безумовно, не є бездоганними і не претендують на істинність, а радше виступають додатковим матеріалом для фахової дискусії.

БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ, СУСПІЛЬСТВА, ОСОБИ ТА ВЕКТОРИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Харитонов Сергій Олександрович,

*д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінально-правової політики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
співголова оргкомітету конференції*

Нещодавно під безпекою розуміли захист країни від нападу ворогів, шпигунства, замахів на державний устрій. З другої половини ХХ століття і особливо в 90-ті роки велику роль почали відігравати нові параметри безпеки, пов'язані з економічним і фінансовим становищем країн, науково-технічною революцією, розвитком інформаційних і комунікаційних систем, екологічних катастроф, транскордонною злочинністю, міжнародним тероризмом, торгівлею наркотиками і зброєю, незаконною міграцією, війнами, спровокованими на замовлення тих чи інших політичних сил.

Відповідно, із середини ХХ ст. поняття «безпека» набуло поширення в усьому світі у найрізноманітніших його проявах та інтерпретаціях. Поняття глобальної, міжнародної, регіональної, національної, суспільної, економічної, екологічної, інформаційної, демографічної тощо, аж до космічної безпеки почали використовуватися в офіційних документах, засобах масової інформації, увійшли в науковий обіг. Особливий інтерес ця проблема викликала у зв'язку з активізацією терористичної та екстремістської діяльності в усьому світі.

У цілому на сьогодні проблема безпеки перетворилася на глобальну проблему виживання людства загалом.

З цієї точки зору видається, що на сьогоднішній день питання безпеки на міжнародному рівні і всередині кожної держави стало одним із ключових, а від його вирішення залежить майбутнє людства в цілому. Так, національна безпека вважається однією з найважливіших умов функціонування й розвитку особистості, суспільства і держави [1, с. 129–133].

Поняття «безпека» як складне, багатогранне соціально-політичне і правове явище об'єктивно носить конкретно-історичний характер і тісно пов'язане з усіма формами й напрямками взаємодії в системі природа – людина – суспільство.

Семантично слово «безпека» означає «відсутність небезпеки, збереження, надійність»; «стан, за якого немає загрози для когось, чогось» [2, с. 66]. Безпека також може бути визначена як стан і тенденція розвитку захищеності життєво важливих інтересів суспільства та його структур від внутрішніх і зовнішніх загроз, як результат соціальної діяльності із забезпечення безпеки особистості, суспільства, держави. Дана діяльність виникає як соціальний феномен у процесі вирішення протиріч між такою об'єктивною реальністю, як небезпека і потребою розумної істоти, соціальної особистості, соціальних груп і спільнот у запобіганні їй, локалізації, усуненні наслідків небезпеки.

У той саме час слід уточнити, що безпека – це стан чи становище, коли немає небезпеки. Проте, як свідчить історія, такого стану досягти ні окремій людині, ні різним формам її спільноти не вдавалося. Повна безпека неможлива у принципі. Це категорія, яка знаходиться за межами сукупного поняття життя. Реально можна говорити лише про безпеку відносну.

При розгляді проблем забезпечення безпеки основними є поняття про об'єкти й суб'єкти безпеки. У даний час у суспільному сприйнятті й науковому обороті міцно утвердилося усвідомлення того, що об'єктами безпеки є: особа (її права і свободи), суспільство (його матеріальні й духовні цінності), держава (конституційний стрій, недоторканність і територіальна цінність).

Суб'єктом забезпечення безпеки є держава, яка виконує функції в цій галузі через органи законодавчої, виконавчої та судової влади. З іншого погляду, суспільство й держава розглядаються як основні об'єкти безпеки і водночас як її суб'єкти, які мають права й обов'язки щодо участі у забезпеченні безпеки.

У сучасній науці, залежно від того, хто виступає суб'єктом чи об'єктом – окрема людина, суспільство, держава чи співтовариство держав, –

встановлюється той чи інший рівень безпеки. Виокремлюють такі рівні, як: особиста (індивідуальна) безпека, безпека суспільства, національна безпека, міжнародна (колективна) безпека, глобальна безпека.

Безпека держави досягається за наявності ефективного механізму управління й координації діяльності політичних сил і громадських груп, а також дієвих інститутів їх захисту.

Безпека суспільства передбачає наявність громадських інститутів, норм, розвинених форм суспільної свідомості, що дозволяють реалізувати права і свободи всіх груп населення та протистояти діям, що ведуть до розколу суспільства (у тому числі й з боку держави).

Безпека особи полягає у формуванні комплексу правових і моральних норм, громадських інститутів й організацій, які дозволяють їй розвивати й реалізовувати соціально значущі потреби і здібності, не відчувачи протидії з боку держави й суспільства.

Органічне поєднання всіх цих трьох векторів і забезпечує надійну безпеку держави в цілому.

Вважається, що суть національної безпеки складається з фізичного виживання суспільства, збереження суверенітету та територіальної цілісності держави, забезпечення її дієздатності перед загрозою використання збройної сили з боку інших суб'єктів міжнародних відносин. Проте безпека держави – це не лише нівелювання загрози військового нападу, захоплення території, знищення населення. У широкому розумінні поняття «безпека» включає забезпечення громадянам необхідних умов для нормального цивілізованого життя, вільного розвитку та самовираження. Тому політичні, економічні, військові, соціальні та інші зовнішні й внутрішні аспекти національної безпеки, забезпечення оптимальних умов для розвитку суспільства, становлять зовнішні та невід'ємні її компоненти.

У найзагальнішому вигляді під безпекою держави як однієї з головних умов нормального розвитку людини та суспільства розуміється захищеність [3, с. 46] якісного стану суспільних відносин, що забезпечують прогресивний розвиток людини й суспільства у конкретних історичних і природних умовах, від небезпек, джерелом яких є внутрішні й зовнішні протиріччя.

Загалом політика безпеки України є комплексом понять, правових норм і дій, спрямованих на просування й захист національних інтересів через ідентифікацію, попередження і запобігання загрозам і ризикам щодо безпеки держави.

Стратегія національної безпеки України ґрунтується на таких основних засадах: стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України; стійкість – здатність суспільства й держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема, шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей; взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами й міжнародними організаціями на основі національних інтересів України [4].

Список використаних джерел:

1. Харитонов С. О. Щодо деяких питань воєнної безпеки (військові злочини та безпека держави). *Кримінальні загрози в секторі безпеки: практика ефективного реагування* : матеріали панельної дискусії III Харків. міжнар. юрид. форуму, м. Харків 26 вересня 2019 р. С. 129–133.
2. Український тлумачний словник (тезаурус) : 250000 слів / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2016. 1696 с.
3. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ: Ін Юре, 2010. 812 с.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Фріс Павло Львович,

д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Аналіз наукових праць, присвячених дослідженню проблем кримінально-правової політики, дав можливість визначитися з наявністю достатньо важливої прогалини. Питання полягаю в тому, що практично

в жодній науковій праці, підготовленій по цій проблематиці, не аналізується питання щодо об'єкта кримінально-правової політики, а якщо згадка про нього і є, то зроблено це достатньо поверхово, без глибинного наукового аналізу [1]. При цьому слід зазначити, що дана проблема надзвичайно важлива, оскільки правильне розуміння й визначення об'єкта кримінально-правової політики суттєво впливає на ефективність як кримінального закону, так і боротьби зі злочинністю.

Якщо вести мову про об'єкт політики як такої, то слід вказати, що у її основі перебуває прагнення здійснювати вплив на характер діяльності того чи іншого суб'єкта (який виступає як об'єкт впливу) з тим, щоб ця діяльність відповідала баченню суб'єкта впливу.

У зв'язку із цим слід наголосити, що об'єктом політики як такої виступає те, на що вона спрямована. У загально-політичному аспекті об'єктом політики виступають політична влада, політичний режим, процеси, пов'язані із функціонуванням держави на різних рівнях, та ін.

Об'єкт кримінально-правової політики перебуває у дволанковій структурі «суб'єкт – об'єкт», у якій об'єкт виступає як «мішень», на яку спрямовується вплив. Однак це не означає, що об'єкт у цій системі виступає як пасивне, виключно «сприймаюча» вплив одиниця. Об'єкт виконує й активну функцію, оскільки ті чи інші проблеми (недоліки), що існують у його функціонуванні (або пов'язані з його функціонуванням), є визначальними для формування стратегії і тактики кримінально-правової політики. Він фактично визначає її кінцеву мету, межі й форми. Таким чином, можна говорити, що об'єктом кримінально-правової політики є фактично реальна дійсність у сфері кримінально-правової охорони найважливіших суспільних відносин, благ, цінностей та інтересів.

Виходячи з наведеного слід зробити висновок, що об'єктом кримінально-правової політики може стати будь-яка значуща проблема у суспільному житті, яка вимагає кримінально-правового регулювання й охорони. Таким чином, об'єкт визначає, з одного боку, потребу у кримінально-правовому регулюванні й охороні, а з іншого – необхідність регулювання практики застосування кримінального закону.

Залежно від об'єкта кримінально-правова політика обирає ті чи інші методи вирішення виявленої проблеми, враховуючи мету досягнення максимальної ефективності.

У науковій літературі, представлений в Україні, існує багато доробок, присвячених питанням об'єктів кримінально-правової охорони, в яких

тим чи іншим чином визначалися проблеми, пов'язані із необхідністю її вдосконалення. Фактично можна стверджувати, що відповідним чином у цих працях здійснювався аналіз і об'єктів кримінально-правової політики без акцентування на чисто політичному аспекті.

Більш детальний аналіз окремих об'єктів кримінально-правової політики призводить до необхідності внутрішньої диференціації об'єктів.

Так, суспільні відносини як об'єкт самі по собі являють собою складну структуру, яка включає суб'єктів цих відносин, об'єкти відносин і відповідний зв'язок між суб'єктом та об'єктом. Кримінально-політичний вплив спрямовується на конкретний елемент структури суспільного відношення, і тому абсолютно справедливо можна стверджувати, що об'єктом кримінально-правової політики виступають окремо суб'єкти відносин, об'єкти відносин або зв'язок між суб'єктами та об'єктами відносин. Поруч з об'єктом відносин перебуває і предмет відносин, якими виступають матеріальні або нематеріальні утворення, з приводу яких виникають суспільні відносини. Вони у відповідних випадках також можуть розглядатися як об'єкти кримінально-правової політики.

Блага, які є об'єктами й засобами задоволення людських потреб, поділяються за своєю природою. Вони можуть бути як матеріальними, так і нематеріальними – духовними. Звісно, їх охорона і надання суб'єктам можливостей користуватись ними є суспільно значущими, а найцінніші з них не можуть не виступати об'єктами кримінально-правової охорони і тим самим визначати кримінально-правову політику, виступати її об'єктами.

Цінності являють собою те, що є найбільш цінованим людиною у житті, те, що є джерелом, яке визначає мотиваційну сферу діяльності людини. Система існуючих цінностей – важливий елемент культури суспільства у цілому і культури, притаманної соціальним групам, які її утворюють (при цьому, звичайно, мова не йде про цінності маргінальних груп). Їх існування та значення, процес формування потребують охорони з боку держави і тому також виступають об'єктами кримінально-правової політики.

Інтереси – це відповідні мотиви і стимули, які визначають діяльність суб'єкта, скеровану на досягнення відповідного бажаного для нього наслідку. Сукупність мотивів і стимулів утворює мотиваційну сферу діяльності суб'єкта. На формування мотивів впливають потреби суб'єкта, які є основою для виникнення мотивів.

Аналіз суспільних відносин, благ, цінностей та інтересів дозволяє виявити потребу у кримінально-політичному реагуванні, яке може проявитися у здійсненні нормативного кримінально-правового регулювання або (де)криміналізації чи (де)пеналізації тих чи інших діянь.

Список використаних джерел:

1. *Фріс П. Л.* Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ: АТІКА, 2005.

ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Степанюк Анатолій Фомич,

д.ю.н., професор, професор кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Згідно зі статтею 6 Конституції України державна влада в Україні функціонально поділяється на законодавчу, виконавчу й судову. Структурна диференціація трьох гілок влади відображає їх функціональну визначеність. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади виконують свої функції на підставах і у межах повноважень, встановлених Конституцією і законами України. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (частина 2 статті 3 Конституції України). Захист прав і законних інтересів особи держава забезпечує через нормотворчу і правозастосовну діяльність. Ефективність виконання завдань, які постають перед органами державної влади, залежить, зокрема, від застосування державно-примусових заходів, оскільки державний примус є методом функціонування державної влади. Це стосується діяльності всіх трьох гілок державної влади – законодавчої, судової і виконавчої – з позицій застосування ними державного примусу відповідно до компетенції державних органів, оскільки державний примус тісно пов'язаний з функціонуванням державної влади, є її невід'ємним атрибутом.

У теорії права у механізмі застосування державного примусу як у специфічній функціональній системі виокремлюють такі елементи: норма-

тивно-правову основу; систему суб'єктів, що реалізують державний примус; суб'єктів, які стають об'єктами відповідного державного впливу; заходи державного примусу, що здійснюються стосовно таких осіб [1].

Основною формою державного примусу виступає юридична відповідальність. Через нормотворчу діяльність держава встановлює відповідні охоронні норми права, які у своїй сукупності складають інститут юридичної відповідальності в цілому [2]. Це стосується і кримінальної відповідальності, яка є галузевою сферою інституту юридичної відповідальності.

З'ясування сутності кримінальної відповідальності невіддільне від встановлення її функцій як прояву іманентних специфічних якостей. Саме завдяки характеристиці функцій можна знайти відповідь на питання про найбільш суттєві, головні риси кримінальної відповідальності.

У частині 1 статті 3 Кримінального кодексу України міститься положення, що Кримінальний кодекс становить законодавство України про кримінальну відповідальність. Кодекс не дає визначення поняття «кримінальна відповідальність», хоча остання, як констатував М. І. Панов, є універсальною категорією кримінального права і пронизує всі його інститути як Загальної, так і Особливої частини [3, с. 272].

У науці кримінального права існують різні значення поняття «кримінальна відповідальність». Так, Ю. В. Баулін виходить з того, що це поняття повинно відображати й об'єднувати діяльність трьох гілок державної влади – законодавчої, судової і виконавчої, – які беруть участь в реагуванні держави на факт вчинення злочину шляхом встановлення, індивідуалізації та застосування (покладання) кримінальної відповідальності на особу, яка вчинила злочин. Науковець зробив висновок, що кримінальна відповідальність – це встановлений Кримінальним кодексом України захід державного примусу, що застосовується за обвинувальним вироком суду як відплата (кара) особі, яка вчинила злочин, і становить собою обмеження в реалізації прав і свобод такої особи, що здійснюється відповідними органами, установами та службовими особами [4]. Наведене дало можливість Ю. В. Бауліну виокремити три види кримінальної відповідальності, а саме потенційну, конкретизовану (індивідуалізовану) і реальну. Дослідник небезпідставно вважає, що потенційна кримінальна відповідальність встановлюється парламентом у формі закону про кримінальну відповідальність. Конкретизована (індивідуалізована) кримінальна відповідальність – це вид і міра обмежень у реалізації прав і свобод, визначених обвинувальним вироком суду стосовно

конкретної особи, визнаної винною у вчиненні певного злочину. Реальна кримінальна відповідальність – це вид і міра обмежень у реалізації прав і свобод засудженої особи, що здійснюється органами й установами, уповноваженими на виконання обвинувального вироку суду [4].

Як видається, запропонований поділ кримінальної відповідальності на види дозволяє відобразити: (1) нормотворчий (потенційний) і (2) правозастосовний (конкретизований, або індивідуалізований, а також реальний) аспекти інституту кримінальної відповідальності. Про потенційну кримінальну відповідальність варто говорити, аналізуючи норми Кримінального кодексу України, прийнятого Верховною Радою України.

В установленні в кримінальному законі заборон вчинення суспільно небезпечних діянь шляхом визнання їх злочинними і караними знаходить свій прояв правоохоронна функція кримінального права [5]. Правоохоронна функція кримінальної відповідальності – форма її виявлення через свою спрямованість на виконання завдання Кримінального кодексу України, яке полягає у правовому забезпеченні охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від кримінально протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням (ст. 1 КК України). Завдання Кримінального кодексу зумовлюють саме існування правоохоронної функції кримінальної відповідальності, визначають її зміст, а також суттєво впливають на форми і методи правозастосовної функції яка знаходить свій прояв при застосуванні норм кримінального закону на практиці при вирішенні питання про кримінальну відповідальність за конкретні правопорушення з призначенням за вироком суду покарання. Правозастосовна функція невіддільна від індивідуалізованої кримінальної відповідальності у межах кримінально-правових відносин між державою (судова влада) і правопорушником. Отже, індивідуалізована кримінальна відповідальність знаходить свій прояв у призначенні покарання, яке згідно зі ст. 50 КК України є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

У свою чергу, О. С. Семенових звернула увагу на те, що у фаховому науковому середовищі зазначається, що механізм реалізації кримінальної відповідальності пов'язаний з трьома послідовними стадіями: а) з притягненням особи до кримінальної відповідальності за вчинення цього

протиправного посягання; б) з покладанням на винну особу кримінальної відповідальності з дотриманням принципу індивідуалізації кримінальної репресії; в) з виконанням спеціальними державними органами в межах кримінально-виконавчих відносин покладеної кримінальної репресії [6, с.70].

Конституційний Суд України вирішив, що кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду [7]. З цього рішення виходить, що кримінальна відповідальність буде втілена у життя зі зверненням вироку до виконання, коли безпосередньо буде реалізоване рішення суду про покарання.

Покарання, як стверджує Ю. В. Баулін, відображає сутність кримінальної відповідальності [4], тобто найголовніше у ній, її квінтесенцію.

Покарання – найвищий ступінь державного примусу, його крайня форма, реалізується воно в такому напрямі впливу на поведінку осіб, як карально-репресивна функція держави. Застосування покарання як заходу державного примусу втілюється у судову і позасудову репресії, внаслідок чого обмежуються права і свободи громадян. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає репресію як захід державного примусу, покарання [8, с.1215], тобто покарання і кримінально-правова репресія – синоніми, слова, тотожні за своїм значенням, за своєю суттю.

Суд признає покарання відповідно до розділу XI КК України, а виконується покарання спеціально для цього створеними органами й установами виконання покарань у межах їх компетенції. Згідно з чинним законодавством органи й установи виконання покарань належать до правоохоронних органів, виконуючи правоохоронну і правозастосовну функції, а поставлене перед ними завдання виконання покарань зумовлює карально-репресивну функцію їх діяльності. Саме реалізація позасудової репресії в ексекутивній діяльності органів та установ виконання покарань надає якісних характеристик реальній кримінальній відповідальності як заходу державного примусу.

Список використаних джерел:

1. Аракелян Р. М. Поняття державного примусу в теорії права. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/100.pdf (дата звернення 25.04.2024 р.).
2. Каленіченко Л. І. Характерні риси державно-правового примусу в змісті юридичної відповідальності. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2018/4.pdf (Дата звернення 25.04.2024 р.).
3. Панов М. І. Кримінальна відповідальність і проблеми правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Конституційний процес

в Україні: здобутки та проблеми : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 25–26 червня 2009 р. Харків: Право, 2009. С.272–278.

4. Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17779/1/Baulin-11–25.pdf> (Дата звернення 21.04.2024 р.).

5. Панов Н. И. Проблемы состава преступления и его функций в научном наследии профессора М. И. Бажанова. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4160/1/Panov_17_30.pdf (Дата звернення 23.04. 2024 р.).

6. Семенових О. С. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням : дис. д-ра філос. права. Харків, 2024. С. 70.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99#Text> (Дата звернення 25.04.2024 р.).

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови /Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ І РЕАЛІЇ ІІІ ТИСЯЧОЛІТТЯ

Колосов Ілля Вадимович,

доктор права табілітований (Республіка Польща), доктор філософії з права (Україна), рецензент наукового фахового видання «Міжнародний журнал юридичних та суспільних наук» Сайєнс Паблішинг Груп Інкорпорейтед (м. Нью-Йорк, США), запрошений експерт Глобального дослідження академічної репутації-2024 та Світового рейтингу університетів – 2025 за версією видання Таймз Хайс Едьюкейшн

1. Події кінця 1990-початку 2000-х років і сучасного етапу свідчать про те, що дедалі все більшої актуальності набувають проблеми засудження держави як представниці окремо взятого тоталітарного або терористичного режиму, позаяк не можна увесь тягар вини покласти

на хусейнів, мілошевичей, каддафі, путіних і їм подібних: так чи інакше свого часу на найвищі керівні посади їх підтримав *народ*, котрий несе співмірну відповідальність за дії тих, кого він обирає.

2. Варто відзначити, що вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство на цьому шляху зробило певний прогресивний крок: на доповнення до класичної концепції притягнення фізичної особи до кримінальної відповідальності у встановлених законом випадках запроваджено порядок притягнення до неї юридичних осіб [1]. Проте реалії сьогодення свідчать про недостатність і цього заходу: події у Іраку (1990, 2001 роки), Сербії (1999), Грузії (2008), Сирії (2011), Лівії та Україні вказують на те, що імперські замашки деяких світових лідерів та їх прагнення самоправно бути «світовими поліцаями» можуть не тільки призводити до порушення суверенітету держави і гуманітарних катастроф, а й поставити крапку в історії людства в цілому.

3. Ми переконані, що засудження на рівні МКС чи будь-якого трибуналу *ad hoc* лише однієї особи, постаті або групи осіб чи певного силового формування (за прикладом СС) є лише півмірою: історія, на прикладі Нюрнбергу, засвідчила, що таке правове регулювання неефективне; воно може лише тимчасово зупинити, але не припинити розвиток таких суспільних хвороб, як нацизм, фашизм чи рашизм (як форми неофашизму). Аби викоринити проблему, потрібно «викорчувати дерево з коренями» – застосувати настільки дієві заходи правового регулювання, які на століття загальмували б розвиток і можливості будь-якої держави, яка посягає на міжнародний правопорядок, причому невідворотно. Саме тому потрібна концепція кримінальної відповідальності держави за вчинене її політичним керівництвом злочинне діяння, що вимагає внесення істотних змін не тільки до актів міжнародного права, а й до кримінального та кримінального процесуального законодавства.

4. У цьому контексті ми переконані, що будь-яка держава не тільки може, а й повинна втрачати судовий імунітет і поставати перед судом, установленим законом, як обвинувачений, якщо справджується *хоча б одне* з наступних тверджень: а) ця держава набула ознак *stati archaicus* або *stati fascist* (держави архаїчної або держави фашистської), а саме: 1) абсолютизації та/або узурпації влади, переслідування політичної опозиції, у тому числі шляхом її фізичного знищення, що у повній мірі спотворює принцип верховенства права [2, с. 51–54]; 2) встановлення культів лідера, минулих перемог, сили, наявності публічних міфів

реваншизму, визначення спільного «ворога народу» [3]; б) ця держава провадить військову або інші форми агресії без відповідного запиту про допомогу від іншої держави, без очевидного *casus belli* та публічного оголошення війни або без чи всупереч санкції Радбезу ООН; в) відносно голови такої держави відбувається персональне кримінальне переслідування Міжнародним кримінальним судом та/або видано ордер на його/її арешт. У противному випадку судовий імунітет матиме на меті не підтримання *jus inter pares*, а стане ширмою для вчинення збройного свавілля, варварства та військових злочинів.

5. Відповідно, визначивши критерії втрати судового імунітету держави і випадки можливого надання статусу обвинуваченого, маємо подумати над питаннями юрисдикції. Для нас є безсумнівним той факт, що питаннями винуватості чи невинуватості держави у кримінально караному діянні має опікуватися Міжнародний кримінальний суд, для чого потрібно істотно доопрацювати Римський статут. Апеляційною інстанцією при цьому можна запропонувати Міжнародний суд ООН (це зручно, принаймні, з точки зору їх розташування). А от питаннями відшкодування шкоди, заподіяної державою-злочинцем, можуть опікуватися відповідні національні суди потерпілої держави, адже ст. 12 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004) відображає підставу для обмеження судового імунітету іноземної держави внаслідок завдання фізичної шкоди особі або збитків майну, так званий «деліктний виняток» («*tort exception*»). Умовами, необхідними для застосування «деліктного винятку», є: 1) принцип територіальності: місце дії/бездіяльності має бути на території держави суду; 2) присутність автора дії/бездіяльності на території держави суду в момент вчинення дії/бездіяльності (агента чи посадової особи іноземної держави); 3) дія/бездіяльність ймовірно може бути привласнена державі; 4) відповідальність за дії/бездіяльність передбачена положеннями законодавства держави суду; 5) завдання смерті, фізичної шкоди особі, збитків майну чи його втрата; 6) причинно-наслідковий зв'язок між діями/бездіяльністю і завданням смерті, фізичної шкоди особі або збитків майну чи його втратою. При цьому повноваження національних судів і процесуальним питанням мають бути присвячені окремі дослідження [4].

6. Щодо Римського статуту [5] як підстави кримінальної відповідальності. Реалії часу вказують на те, що не можна зводити юрисдикцію МКС до таких абстракцій, як злочини проти людяності, воєнні злочини або

злочини агресії, адже такі формулювання можуть тлумачитись надзвичайно широко, що суперечитиме принципу правової визначеності. Потрібні чіткі та недвозначні формулювання, як-то: геноцид, апартеїд, екоцид, етноекцид [6, с. 326–332], відповідні гіпотези і санкції до них.

7. І про покарання. Зрозуміло, що такі види покарань, як позбавлення волі чи обмеження волі або виправні роботи не можуть бути застосовані до держави. Ключового значення серед покарань проти держави набуває штраф або будь-яка інша форма грошового стягнення. Проте з додатковими покараннями можна досягти більшого, а саме: 1. присудити тотальне роззброєння та знищення підприємств військово-промислового призначення; 2. розпустити чинні військові формування і піддати контрольованому знищенню об'єкти військової інфраструктури; 3. встановити довгострокову заборону на передачу матеріалів, ресурсів, технологій, необхідних для виробництва зброї, та/або речовин, що можуть бути використані як матеріал для масового знищення; 4. визначити економічні обмеження (санкції), їх види, обсяги та строки застосування (на наш погляд, без обмеження часовими рамками); 5. заблокувати доступ такої держави до благ і надбань науково-технічного прогресу, визнати припиненою будь-яку зовнішню наукову співпрацю; 6. заборонити еміграцію громадян такої держави до країн, що публічно засудили її злочинні дії на певний строк; 7. передати певні промислові об'єкти, наприклад, об'єкти атомної промисловості, у власність відповідної міжнародної організації тощо. Суди не мають бути обмеженими у застосуванні додаткових покарань і повинні мати широкий розсуд для їх визначення, адже суспільний розвиток є стрімким та може ставити на порядок денний і інші виклики, які необхідно буде долати шляхом юридичних обмежень.

8. Відтак, маємо привід збирати наукову спільноту, у тому числі і міжнародну, для обговорення відповідних деталей притягнення держави до кримінальної відповідальності та напрацювання конкретних пропозицій щодо внесення змін до відповідних актів міжнародного права з метою уникнення колапсу міжнародного правопорядку та збереження людської цивілізації від рук божевільних диктаторів.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст.88: із змінами та допо-

вненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n4786> (дата звернення: 6 квітня 2024 року).

2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. [за ред. О. В. Петришина] Харків : Право. 2015. 368 с.

3. Інтернет-ресурс «Настоящее время» від. URL: facebook.com/watch (дата звернення: 26 травня 2022 року).

4. Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU04277> (дата звернення: 06 квітня 2024 року).

5. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 5 квітня 2024 року).

6. Чопорова О. Ю. Заповідні об'єкти і території як жертви злочину екоциду: питання теорії і практики. Кримінологічні дослідження: збірник наук. праць. Вип. 14: Жертви злочинів у час війни: соціально-гуманітарний, кримінологічний та правовий виміри / [гол. ред. В. Поклад, канд. філос. наук]. Київ : ВД Дакор, 2024. 332 с.

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ВОЄННОГО ЧАСУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

Орловська Наталя Анатоліївна,

*д.ю.н., професорка, професорка кафедри публічно-правових дисциплін
Одеського національного морського університету*

Масштабні соціальні потрясіння, зокрема, війна як гостроконфліктне зіткнення великих людських спільнот, суттєво деконструюють світосприйняття на загальному, груповому та індивідуальному рівнях. Як зазначив у своїй доповіді на засіданні Президії НАН України 4 травня 2022 р. директор Інституту соціальної та політичної психології НАПН України М. Слюсаревський, за травмуючими наслідками повномасштабне російське вторгнення може виявитися зіставним із трагедіями Голодомору і Другої світової війни. Йдеться не лише про людей, які перебували під окупацією, пережили знущання, тортури, поранення, гвалтування, смерть близьких. Високою є ймовірність генералізації травми

війни на все українське суспільство [1, с. 84, 88]. На наш погляд, станом на 2024 р. така генералізація вже відбулася, наслідком чого став масовий тривожний невроз, який проявляється в емоційній нестабільності, схильності до суджень без належного обґрунтування, некритичному сприйнятті інформації тощо. Поряд із цим важливим значущим проявом колективного неврозу стало швидке формування ворожого ставлення до певних соціальних груп всередині українського суспільства. Зокрема, ми спостерігаємо зростаюче психологічне протистояння тих, хто залишився в державі, із тими, хто покинув Україну; тих, хто знаходиться на фронті, із тими, хто ухиляється від мобілізації; кардинально протилежну суспільну реакцію викликають рішення посилити мобілізацію чи призупинити надання консульських послуг чоловікам призовного віку, які знаходяться за кордоном тощо.

Зрозуміло, що законодавець, як би ми не оцінювали відповідні новели, не може не зважати на такі «вибухові» суспільні настрої. Проте поряд із цим реформування правового поля України з урахуванням європейських стандартів під час війни не лише не припинилося, а й суттєво інтенсифікувалося. Це безпосередньо стосується й кримінального законодавства (згадаємо лише дискусії щодо посилення кримінально-правової репресії військовослужбовців, встановлення кримінальної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України, заклики розглядати корупційні діяння як державну зраду тощо).

У зв'язку із цим постає питання: яка правова категорія може бути підґрунтям, з одного боку, для змін у законодавстві (у тому числі кримінальному), з іншого – для комунікації влади із суспільством щодо з'ясування суспільних запитів і донесення позиції стосовно їх врахування в діяльності органів влади?

На наш погляд, таким підґрунтям доцільно розглядати права людини, що є логічним для правової сфери, з огляду на примат верховенства права. Однак, як вбачається, традиційне уявлення про функціонал прав людини у правовій сфері на сьогодні має бути суттєво змінене з поправкою на екзистенціальну загрозу буттю України. Зазначену загрозу не можна ототожнювати зі «звичайною» збройною агресією. Історія знає приклади війн, у яких агресор прагнув отримати суто раціональні результати. Проте війна рф проти України є війною відверто геноцидною, її метою є винищення не українців/громадян України як населення певної території, а повна ліквідація нашої національної ідентифікації. За таких об-

ставин підстави запровадження воєнного стану, як вони визначаються в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [2], є досить умовним відображенням реальної ситуації.

З огляду на це вбачається доцільним наголосити, що концепція прав людини як найвищої соціальної цінності має бути певною мірою інтерпретована з акцентом на колективні права суспільства. У першу чергу йдеться про право на мир і безпеку, адже лише вони можуть гарантувати індивідуальні можливості для реалізації прав першого і другого поколінь [3]. Як свого часу зазначав Е. Аннерс, загальна воля, відображаючи спільне в різних інтересах громадян, надає найбільш повне колективне задоволення окремого інтересу особистості, який лише можливий у суспільстві [4, с.221]. Відповідно, публічні інтереси мають розглядатися як усвідомлені інтереси всього суспільства як системної цілісності, а їх реалізація призводить до задоволення і відповідних індивідуальних інтересів членів суспільства. Такий підхід у цілому має сприяти запобіганню або послабленню протиставлення людини і суспільства, орієнтувати на забезпечення балансу між інтересами індивідуальними і суспільними, реальності прав людини, конкретно-історичної пропорційності між державно-юридичним обмеженням та характером цих прав [5, с.62, 63].

Вважаємо, що «кодовим словосполученням» у даному контексті є саме конкретно-історична пропорційність обмежень індивідуальних прав на користь прав колективних. На даний час саме намагання РФ знищити Україну і є тією самою конкретно-історичною ситуацією, якій має підпорядковуватися перегляд концепції прав людини, у контексті якої (ситуації) має відбуватися комунікація між суспільством і владою. Належна комунікація, очевидно, виступає запорукою суспільного сприйняття переліку й обсягу прав і свобод, які є необхідними для виживання країни. Це, у свою чергу, визначатиме розвиток кримінального права і легітимацію змін у кримінальному законодавстві.

У зазначеному контексті звернемо увагу на оприлюднення 29 квітня 2024 р. оновленої інформації про заходи щодо відступу України від своїх зобов'язань за низкою міжнародних документів у зв'язку з введенням воєнного стану, підготовлену Міністерством юстиції України. Зокрема, йдеться про необхідність відступу від зобов'язань за статтями 12, 17, 19, 21, 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і статтями 8, 10, 11 Конвенції про захист прав людини і основопо-

ложних свобод, статей 1, 2, 3 Додаткового протоколу до Конвенції, статті 2 Протоколу №4 до Конвенції [6]. Одним із варіантів реакції на це повідомлення стало обурення: «група зацікавлених осіб при владі на свій розсуд, незважаючи на Конституцію чи права людини, пресує громадян – це те, що зараз відбувається на росії чи білорусії» (наводиться коментар користувача з телеграм-каналу Сергія Стерненка від 29.04.2024, збережена авторська стилістика). Кінцевим висновком автора коментаря стала його заява про припинення донатів на ЗСУ.

Незважаючи на те, наскільки ця позиція є масовою, сам факт її оприлюднення в одному з найбільш популярних патріотичних телеграм-каналів (з аудиторією 745 тис. осіб), на наш погляд, свідчить про відсутність формування й обговорення концепції прав людини воєнного часу, в основу якої мало б бути покладено розуміння прав людини в контексті колективних прав суспільства з приматом останніх з огляду на особливості конкретно-історичної ситуації – наявність екзистенціальних загроз буттю Української держави й українців як нації. Про що говорить подібний коментар? Про те, що невротична особа, зосереджена на приматі власних прав, не почула від держави своєчасних пояснень.

Оскільки права людини є основою аксіологічного контексту нормотворчої та правозастосовної діяльності, концепція прав людини воєнного часу дозволила б легітимізувати в суспільстві динаміку правового регулювання, у тому числі напрями й тенденції кримінально-правової політики. Кримінальний закон не формує соціальних цінностей, він спирається лише на ті, які склалися в соціумі у певний період часу. Очевидно, що соціальні цінності корелюють з правами людини, оскільки останні визначають ті блага, які є найбільш затребуваними для реалізації відповідних прав. Зрозуміло, що навіть в умовах збройної агресії не може бути абсолютного нехтування індивідуальними правами людини, їх повного підпорядкування колективним правам. Тому з урахуванням розуміння сучасного кримінального права як «переважно публічного» можна говорити про дві групи соціальних цінностей як об'єктів кримінально-правової охорони й об'єктів кримінальних правопорушень:

приватно-публічні цінності (життя і здоров'я особи, власність, здійснення господарської діяльності тощо);

публічно-приватні (міжнародна безпека і правопорядок, національна безпека, громадський порядок, навколишнє середовище тощо) [7, с. 259].

Вбачається, що така кримінально-правова інтерпретація концепції прав людини воєнного часу дозволить на компромісній із суспільством основі уточнювати перелік кримінально караних діянь, їх ознаки, обсяги кримінально-правового впливу, передусім зміст санкцій відповідних кримінально-правових норм тощо.

Однак виникає питання про суб'єктів – представників суспільства, думка й позиція яких можуть вважатися репрезентативними при комунікації з державою з приводу концепції прав людини воєнного часу. Вбачається, що у даному плані до традиційних структур громадянського суспільства (органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання, бізнес-асоціації тощо) є сенс додати авторитетних блогерів, які мають значну аудиторію. Як показав досвід України, платформи таких блогерів можуть виступати майданчиками для суспільних дискусій, висловлювання експертних думок, ефективного впливу на владу.

Таким чином, якщо виходити з відомого правила «*Lex est norma recti*», то формування усталеної концепції прав людини воєнного часу можна розглядати як новітній суспільний договір, чіткі положення якого сприятимуть розумінню «правил гри», у тому числі що стосується динаміки кримінально-правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Слюсаревський М. М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді. *Вісник НАН України*. 2022. №6. С. 85–92. doi: <https://doi.org/10.15407/visn2022.06.085>.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12.05.2015 р. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 25.04.2024).
3. Еволюція прав людини: посіб. з прав людини. Рада Європи: Інформація з екрану. URL: <http://surl.li/tgziz> (дата звернення: 25.04.2024).
4. Аннерс Э. История европейского права (пер. со шведского) / Ин-т Европы, 1996. 395 с.
5. Рабінович П. Природне право: діалектика приватного і публічного. *Право України*. 2004. №9. С. 61–63.
6. Україна подала оновлене повідомлення про відступ від норм Конвенції про захист прав людини: Інформація з екрану. URL: <http://surl.li/tgqyo> (дата звернення: 29.04.2024)
7. Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування: дис...д-ра юрид. наук. Одеса, 2012. 432 с.

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ПОРУШЕННЯ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ (САНКЦІЙ) В УКРАЇНІ: ФАКТОРИ ТА ЦІЛІ

Рубашенко Микола Анатолійович,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Обмежувальні заходи (санкції) є своєрідними зовнішньополітичними санкціями, спрямованими викликати зміни в політиці/діяльності країни, організацій чи осіб, для яких вони застосовуються. Однак самі собою, без супроводження відповідальності за їх порушення, вони мають переважно декларативний характер. Незабезпечення санкційного механізму суворими стримуючими обхід санкцій засобами примусу здатне нівелювати зусилля, спрямовані на їх застосування й адміністрування, суттєво знизити їх ефективність та, зрештою, заподіяти шкоду життєво важливим національним інтересам України [8, с. 120–122].

1. *Досвід країн-партнерів України.* США, Велика Британія і Канада, як країни-партнери України, які одними з перших почали активно застосовувати санкції як механізм впливу на порушників основних засад світового правопорядку, вже достатньо давно практикують використання суворих кримінальних і некримінальних заходів впливу на порушників санкцій.

Із початком повномасштабного вторгнення рф в Україну 24 лютого 2022 року безпрецедентних масштабів набули також і санкційні обмеження й заборони, застосовані проти рф Європейським Союзом (ЄС), хоча останній тривалий час не був активним гравцем міжнародної санкційної політики. На відміну від законодавства про санкції, яке приймається централізовано і тому є однаковим для всіх країн – членів ЄС, впровадження санкцій і забезпечення їх дієвості – децентралізований процес [5, с. 167]: кожна країна має свої специфічні систему відповідальних органів, механізм контролю за дотриманням санкцій, заходи впливу за їх порушення, особливості розслідування тощо.

Щоб подолати фрагментацію системи забезпечення ефективності санкцій у ЄС вирішили активувати обов'язок держав-членів привести своє національне законодавство у відповідність до директиви ЄС. Згідно зі ст. 83 Договору про функціонування ЄС (ДФЄС) Європейський парламент та Рада ЄС за допомогою директив можуть встановлювати міні-

мальні правила щодо визначення кримінальних злочинів і санкцій у сфері особливо тяжкої злочинності транскордонного змісту, що впливає з природи або наслідків таких злочинів чи з особливої необхідності спільно боротися проти них [1]. Ураховуючи винятковий характер розвитку «санкційної злочинності» після загарбницької війни росії проти України, 28 листопада 2022 року Рада ЄС прийняла рішення щодо віднесення порушення санкцій Союзу до сфери злочину, яка відповідає критеріям, зазначеним у статті 83 (1) ДФЄС [2].

Європейський парламент 12 березня 2024 р. ухвалив резолюцію «Визначення кримінальних правопорушень і покарань за порушення обмежувальних заходів Союзу (СОМ(2022)0684 – С9-0401/2022–2022/0398(COD))» в порядку ординарної процедури, яку 12 квітня погодила Рада ЄС. Невдовзі вона набере чинності, а країни-члени матимуть 1 рік, щоб включити положення директиви до своїх національних законодавств [3]. Варто відразу наголосити на тому, що стаття 83 ДФЄС передбачає лише «мінімальний метод гармонізації» – держави-члени можуть зберігати або запроваджувати суворіше законодавство, тобто криміналізувати поведінку, не передбачену Директивою, або передбачати суворіші покарання [4, с. 365].

2. Міжнародні фактори криміналізації. Такі активні дії ЄС у частині обов'язковості криміналізації порушення обмежувальних заходів Союзу спонукають Україну нарешті припинити розраховувати на добросовісність підсанкційних суб'єктів та інших осіб і запровадити кримінальну відповідальність за ухилення від виконання обмежувальних заходів, передбачених Законом України «Про санкції» [7], і їх обхід.

В умовах збройної агресії проти України держави-партнери України запроваджують обмежувальні заходи проти російської федерації та республіки білорусь, фізичних та юридичних осіб, так чи інакше суттєво причетних до відвертого ігнорування агресором положень Статуту ООН, міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права. Санкції проти росії не здатні привести до негайного припинення її збройної агресії, проте вони демонструють певний позитивний ефект, зменшуючи економічні й військові можливості авторитарного режиму. Крайні пакети санкцій, ухвалені ЄС проти Росії за продовження незаконної війни проти України, відкрили шлях до застосування «вторинних санкцій» до третіх країн та організацій, які допомагають в обході санкцій, а також спрямовані на боротьбу з обходом санкцій і закриття лазівок.

Тож останнім часом країни-партнери зосередилися радше на протидії ухиленню від уже прийнятих санкцій, ніж на застосуванні принципово нових.

Держави-партнери України вже протягом тривалого часу мають не лише законодавство про санкції, а й норми про відповідальність за невиконання санкцій чи спроби їх обходу. Країни ЄС вживають активних кроків до уніфікації кримінального законодавства в цій сфері й вдосконалення механізму комунікації задля запобігання порушенням обмежувальних заходів, безпосередньо згадуючи у своїх документах про російську агресію проти України як про основний тригер цих процесів.

З огляду на те, що 23 червня 2022 р. Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС, а, як відомо, згідно зі ст. 288 Договору про функціонування ЄС директива є обов'язковою для кожної держави-члена, а також враховуючи те, що ступінь наближення країни-кандидата до членства в ЄС з формальної точки зору значною мірою визначається ступенем адаптації її законодавства до *acquis* ЄС, вітчизняне законодавство *de-facto* підлягає гармонізації з майбутньою Директивою, що є однією з численних умов вступу до ЄС і вимогою чинного законодавства України [6].

Зауважимо, що виглядає дивним, коли Україна широко адвокує посилення санкційного режиму, боротьбу з його обходом і прагне застосування конфіскованих коштів на свою користь, але сама не передбачає юридичної відповідальності за обхід санкцій (так, країни-партнери офіційно не вимагають від нашої держави криміналізації), залишаючи дотримання санкційного законодавства фактично добровільним, ніби розраховуючи на добросовісність підсанкційних суб'єктів та інших осіб стосовно питань, які зачіпають життєво важливі національні інтереси.

3. *Національні фактори криміналізації.* Після 24 лютого 2022 р. значно збільшилася кількість юридичних і фізичних осіб, щодо яких було запроваджено санкції указами Президента України. Наша держава застосовує все більше і більше санкцій, але їх ефективність прямує до нуля, якщо їх обхід не містить засобів впливу до порушників, що такий обхід допускають. Без впровадження механізму юридичної відповідальності очікувати дотримання санкційного законодавства все одно, що «вірити в Санту», адже ті, щодо кого застосовано санкції, причетні до найбільшого після Другої світової війни акту агресії в Європі, поєднаного з численними порушеннями міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та засадничих принципів світового правопорядку.

Щодня зростає й обсяг шкоди, яка заподіяна Україні російською агресією. Урешті-решт, застосовані санкції не лише можуть розглядатися як своєрідні контрзаходи, які обмежують вплив ворога чи наближених до нього фізичних та юридичних осіб. Запровадження відповідальності за обхід санкцій (у т.ч. – криміналізація) активує додаткові компенсаційні можливості – може слугувати додатковим (звісно не вирішальним) джерелом відшкодування заподіяної росією шкоди. Наразі розраховувати на добровільні репарації з боку рф після завершення конфлікту не доводиться; у будь-якому випадку Україна потребує ресурсів насамперед зараз, щоб протистояти агресору, зменшуючи тим самим кількість постраждалих і обсяг руйнацій.

4. *Переслідуючі цілі криміналізації*, зважаючи на вище-наведене, можуть бути зведені до такого:

- забезпечення мети введення санкцій, що впливає із суверенного права України на захист (ст. 1 Закону України «Про санкції»): захист національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидія терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів громадян України, суспільства та держави;

- превенція – запобігання обходу санкцій фізичними і юридичними особами, щодо яких прийнято рішення про застосування санкцій, попередження сприяння такому обходу третіми особами, а також посилення дисципліни у сфері виконання службових обов’язків уповноваженими суб’єктами, відповідальними за дотримання законодавства про санкції;

- гармонізація національного законодавства із централізованим і децентралізованим санкційними механізмами ЄС та інших країн-партнерів, що впливає з євроінтеграційних обов’язків України та/або продиктовано співпрацею з країнами-партнерами України;

- створення матеріально-правової основи для міжнародної співпраці з органами й установами ЄС та іншими країнами-партнерами в частині переслідування за обхід санкцій; забезпечення додаткових можливостей для використання Україною інституційних спроможностей країн-партнерів у боротьбі з обходом санкцій та при стягненні активів держави-агресора і причетних до агресії осіб;

- формування окремого напрямку компенсаційного механізму, який передбачає спеціальну конфіскацію майна, що було предметом порушен-

ня законодавства про санкції, доходом унаслідок його вчинення тощо (див. ст. 96–2 КК України);

- удосконалення й посилення ефективності вітчизняного санкційного законодавства шляхом урахування досвіду країн-партнерів, які мають очевидно ширший та триваліший досвід санкційної політики й боротьби з обходом санкцій;
- посилення інституційної спроможності національних органів у сфері запровадження і реалізації санкцій та моніторингу їх виконання.

Список використаних джерел:

1. Consolidated version of the treaty on the functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>.

2. Council Decision (EU) 2022/2332 of 28 November 2022 on identifying the violation of Union restrictive measures as an area of crime that meets the criteria specified in Article 83(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022D2332>.

3. Council gives final approval to introduce criminal offences and penalties for EU sanctions' violation.

4. Tomášek M., Šmejkal V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024.

5. Климосюк А. С. Децентралізований підхід у імплементації санкцій як фактор, що зменшує ефективність санкційної політики ЄС. *Актуальні питання у сучасній науці* (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»). 2024. Вип. № 1 (19). С. 164–172.

6. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.

7. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>.

8. Рубашченко М. А., Климосюк А. С. Перспектива криміналізації порушення законодавства про санкції в Україні. *Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування*. 2024. № 1. С. 115–131. doi: <https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3>.

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ВИМАГАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ» У СКЛАДІ ЗЛОВЖИВАННЯ ВПЛИВОМ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Марін Олександр Костянтинівич,

к.ю.н., доцент, завідувач науково-дослідної лабораторії Львівського державного університету внутрішніх справ

Проблема встановлення змісту зловживання впливом, поєданого з вимаганням неправомірної вигоди, зумовлена у тому числі й тим, що положення примітки 5 до ст. 354 КК України, в якій викладено нормативне розуміння поняття «вимагання неправомірної вигоди», не поширюється на ст. 369–2 КК України. Ця ситуація ставить перед правозастосовувачем питання про те, як правильно тлумачити дане поняття у складі зловживання впливом? Тут можливі два основних варіанти: 1) констатувати, що вимагання неправомірної вигоди у складі зловживання впливом має самостійний, відмінний від вимагання у складах пасивних підкупів зміст; 2) використовуючи системне тлумачення кримінального законодавства (а саме той аспект, що однакові терміни вжиті у законі повинні мати однаковий зміст), поширити вказані у примітці 5 до ст. 354 КК України ознаки вимагання неправомірної вигоди на випадок, визначений у ч.3 ст. 369–2 КК України, з урахуванням особливостей цього складу.

Є ще й третій варіант вирішення ситуації, який полягає у тому, що при розумінні цієї проблеми важливо брати до уваги те, що поняття вимагання у цьому складі кримінального правопорушення, по-перше, не може мати того самого змісту, що у ст. 189 КК України, бо різними є основні об'єкти цих злочинів, по-друге, воно не має того самого змісту, що у злочинах, передбачених ст. 368, 368–3 і 368–4 КК України, оскільки сам законодавець у визначенні вимагання у примітці до ст. 354 КК України не вказав на ч. 3 ст. 369–2 КК України. Таке рішення законодавця можна зрозуміти так, що у складі зловживання впливом йдеться лише про підкуп до вчинення протиправного діяння, а характер суспільної небезпечності підкупу є іншим, ніж при вимаганні. **Застосування кримінально-правової норми, передбаченої у ст. 369–2 КК України, про вимагання за відсутності правової визначеності щодо її змісту може порушувати принцип верховенства права, закріплений у ст. 8 Конституції України, обов'язок додержання якого під час кримінального провадження**

закріплено у ст. 7 і 8 КПК України [6, с. 205–206]. Однак таке вирішення проблеми не є практично придатним, оскільки потребує звернення до Конституційного Суду України про визнання ч. 3 ст. 369–2 КК України неконституційною. Незважаючи на абсурдність такої пропозиції, наявність у правовій системі України рішень Конституційного Суду щодо неконституційності ст. 375 і 366–1 КК України, не дозволяє її повністю відкинути. Однак повернемося «на землю».

Щодо першого випадку розв'язання, у науковій літературі міститься позиція О. М. Грудзура, який зауважив, що відсутність законодавчого визначення вимагання неправомірної вигоди як кваліфікуючої ознаки зловживання впливом дозволяє припустити, що зміст цього поняття може розкриватися через розуміння загального поняття «вимагання». Зокрема, на відміну від статей 354, 368, 368–3, 368–4, 369–2 КК України, в яких згадується про «вимагання неправомірної вигоди», у статтях 189, 206, 262, 308, 312, 313, 320, 355, 357, 410 КК України використовується поняття «вимагання», яке, по суті, стосується способу протиправного заволодіння окремими предметами і набуває єдиного змісту. Так, під вимаганням у цьому випадку слід розуміти вимогу передачі майна (відповідних предметів) чи права на майно або вчинення дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їх майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці [1, с. 290–291]. Із цією пропозицією **погодитися не можна**, оскільки вимагання неправомірної вигоди у складі зловживання впливом не посягає на ті суспільні відносини, які є об'єктом у статтях 189, 206, 262, 308, 312, 313, 320, 355, 357, 410 КК України. За своєю правовою природою зловживання впливом не є різновидом кримінально протиправного посягання на відносини, пов'язані із правомірним володінням певним предметом, і модифікуються залежно від юридично значимих ознак цього предмета (чуже майно, зброя, наркотичні засоби, документи тощо). Зловживання впливом є різновидом підкупу – кримінально протиправної угоди купівлі-продажу можливостей спеціального суб'єкта [2]. Враховуючи це, вимагання у складі зловживання впливом, як і в інших складах підкупів, повинно бути іманентно пов'язане із можливостями спеціального суб'єкта, які становлять собою предмет підкупу.

Наведені міркування відкривають можливість вирішення проблеми **тлумачення ознаки вимагання неправомірної вигоди у складі зловживання впливом із використанням системного тлумачення**. Цей спосіб застосовується і Верховним Судом. Так, Верховний Суд, розглядаючи справу про обвинувачення особи у кримінальному правопорушенні, передбаченому ч.3 ст. 369–2 КК України, у постанові від 21.11.2022 року у справі № 991/492/19 погодився із доводами апеляційного суду (апеляційної палати ВАКС), який виходив з того, що відповідно до примітки до ст. 354 КК України під вимаганням неправомірної вигоди необхідно розуміти вимогу про надання вигоди з погрозою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого становища, наданих повноважень, влади, службового становища стосовно особи, яка надає неправомірну вигоду, або умисне створення умов, за яких особа вимушена надати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів [5]. При цьому варто мати на увазі наступне:

1) вимагання у складах підкупів відповідно до положень примітки 5 до ст. 354 КК України може мати місце у двох різних формах: а) активній – вимога, поєднана з погрозою *вчинення дій або бездіяльності з використанням свого становища, наданих повноважень, влади, службового становища стосовно особи, яка надає неправомірну вигоду*; б) умовно пасивній – умисне створення умов, за яких особа вимушена надати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів (очевидно також із використанням можливостей свого спеціального статусу – *свого становища, наданих повноважень, влади, службового становища*). Оскільки суб'єктом пасивного виду зловживання впливом є особа, яка не обов'язково має спеціальне або службове становище, повноваження чи владу, то використати їх для вимагання неправомірної вигоди така особа не в змозі. А отже, й безпосередньо, без урахування особливостей складу зловживання впливом, застосувати положення аналізованої примітки до ст. 369–2 КК України не можна;

2) можливістю, яка «*купується-продається*» у складі зловживання впливом, за усталеною практикою, є здатність спеціального суб'єкта вплинути на прийняття адресатом потрібного рішення: «*Оскільки диспозиція ст.369–2 КК України текстуально не конкретизує характеру впливу на особу, уповноважену на виконання функцій держави, Об'єднана палата виходить із того, що поняттям впливу охоплюється в тому числі використання дружніх, родинних, особистих стосунків з особою, уповноваженою на виконання функцій держави, тощо*» [4];

3) таким чином, використовуючи положення примітки 5 до ст.354 КК України і судове тлумачення поняття «вплив» у складі зловживання впливом, можна запропонувати наступне визначення вимагання неправомірної вигоди у досліджуваному складі: **«під вимагання неправомірної вигоди у складі зловживання впливом слід розуміти вимогу щодо надання неправомірної вигоди з погрозою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого дійсного або удаваного впливу [7] на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно особи, яка надає неправомірну вигоду»**. Типовим прикладом вимагання неправомірної вигоди у складі зловживання впливом можуть бути обставини, викладені у такій фабулі: *за матеріалами ЗМІ, слідством встановлено, що полковник служби цивільного захисту вимагав від представника суб'єкта господарювання неправомірну вигоду за сприяння у видачі дозвільної документації з протипожежної безпеки. За 30 тис. грн він обіцяв вплинути на працівників ДСНС, щоб вони погодили видачу такої документації. У разі відмови надати йому хабар, службовець погрожував «організувати» негативний висновок, що фактично унеможливилював здійснення підприємницької діяльності у цих приміщеннях [3]*. Таким чином, особа, маючи дійсний або удаваний вплив на прийняття рішення іншими особами, уповноваженими на виконання функцій держави, погрозувала вчинити дії із використанням цього впливу та заподіяти потерпілому шкоду;

4) при цьому щодо форм вимагання неправомірної вигоди варто зупинитися тільки на активній у зв'язку із тим, що пасивна (навіть умовно пасивна форма) характерна лише для юридично зобов'язаного суб'єкта. Іншими словами, створити умови, за яких особа вимушена надати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів, може лише той суб'єкт, який має юридичний обов'язок діяти на користь того, хто звертається. Суб'єкт пасивного зловживання впливом не має юридичного обов'язку діяти на користь «заявника», оскільки між ними відсутні формально визначені правові відносини. Такі міркування відповідають і загальним засадам підстав кримінальної відповідальності за бездіяльність: винна особа зобов'язана була і могла діяти.

Список використаних джерел:

1. Грудзур О. М. Вимагання неправомірної вимоги як кваліфікуюча ознака зловживання впливом. *Актуальні проблеми досудового розслідування*

: зб. тез доп. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (1 липня 2015 року). Київ: НАВСУ, ГСУ МВС, 2015. С. 289–291. URL: <https://www.naiiu.kiev.ua/files/naukovadiyalnist/naukovi-zaxodi/zbirniki/2015/zbirn-probl-dos-rozslid.pdf#page=289>.

2. Марін О. Відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг: навч. посібник. Київ: Дакор, 2021. 272 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/6910>.

3. Повідомлення у Інтернеті. URL: <https://lexinform.com.ua/kriminalna-hronika/zlovzhyvannya-vplyvom/>.

4. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29.03.2021 року у справі № 554/5090/16-к. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/96074938>.

5. Постанова Третньої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21.11.22 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107805010?fbclid=IwAR20fNzz3bGjY5GwzEblRV5DneDqsgGoA0n3xYUL9QN-MVJZkRBSOoVN8tE>.

6. Тома М. Г. «Торгівля впливом» чи «зловживання впливом» – проблеми кваліфікації. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023 № 2 (20) С.195–209 URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/292359>.

7. Ця юридична конструкція «дійсний або удаваний вплив» повинна використовуватися відповідно до положень ратифікованих Україною міжнародно-правових документів (ст. 12 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 173) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text та ст. 18 Конвенції ООН проти корупції URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text).

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОЛОЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Шпіляревич Вікторія Вікторівна,

к.ю.н., доцентка, доцентка кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Питання забезпечення національної безпеки є надзвичайно важливим для нашої держави. Зокрема, особливої актуальності воно набуло з початку незаконного вторгнення збройних військ РФ на територію України,

внаслідок чого виникла реальна загроза посягання на національні інтереси України, передусім на її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність.

Національна безпека України забезпечується відповідною державною політикою, яка формується та реалізовується на основі положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інших нормативно-правових актів (законів, підзаконних нормативно-правових актів), що стосуються сфери захисту «життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, задоволення яких гарантує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [1].

Отож, положення Конституції України як Основного Закону, що має найвищу юридичну силу, відіграють домінуючу роль у забезпеченні національної безпеки України. Однак перш ніж розпочати їх дослідження доцільно, насамперед, вказати, що ж таке «національна безпека України» взагалі. З цього приводу варто зауважити, що у самій Конституції України визначення даного поняття немає, але згідно з положеннями п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII під національною безпекою України законодавець розуміє «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [1], що, таким чином, свідчить про функціонування України як «суверенної і незалежної, демократичної, соціальної та правової держави» [2].

Аналізуючи нормативні вимоги Конституції України, які стосуються сфери національної безпеки України, необхідно звернути увагу на те, що таких положень є достатня кількість, що умовно дозволяє поділити їх на чотири великі групи:

І група – положення, які є фундаментальними у забезпеченні національної безпеки України та прийнятті/ затвердженні відповідних нормативно-правових актів, що стосуються сфери національної безпеки України:

а) ст. 1 Конституції України – «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [2];

б) абз. 2 ст. 2 Конституції України – «Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою» [2];

в) ст. 3 Конституції України – «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [2];

г) ст. 17 Конституції України – «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, ... є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [2];

д) ст. 18 Конституції України – «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права» [2];

е) п. 17 ст. 92 Конституції України – «Виключно законами України визначаються основи національної безпеки» [2].

II група – *положення, у яких йдеться про окремі види безпеки, що є складовими національної безпеки України:*

а) ст. 16 Конституції України – «Забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України ... є обов'язком держави» [2];

б) ст. 17 Конституції України – «... забезпечення економічної та інформаційної безпеки України є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [2].

III група – *положення, якими допускається обмеження прав і свобод людини і громадянина з метою недопущення посягання на національну безпеку України:*

а) абз. 1 ст. 32 Конституції України – «Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [2];

б) ст. 34 Конституції України – «Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [2];

в) ст. 35 Конституція України – «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей» [2];

г) ст. 36 Конституції України – «Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [2];

д) ст. 37 Конституції України – «Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються» [2];

е) ст. 39 Конституції України – «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [2].

IV група – положення, у яких йдеться про інституції (суб'єктів), діяльність яких повністю або частково пов'язана зі сферою національної безпеки України:

а) абз. 1, 2 ст. 17 Конституції України – «Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові фор-

мування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [2];

б) ст. 85 Конституції України – «До повноважень Верховної Ради України належить ... прийняття законів ...» [2];

в) п. 1, 17, 18 ст. 106 Конституції України – «Президент України забезпечує національну безпеку та здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави. Президент України очолює Раду національної безпеки і оборони України» [2];

г) ст. 107 Конституції України – «Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України» [2];

д) п. 7 ст. 116 Конституції України – «Кабінет Міністрів України здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, протидії злочинності» [2].

Таким чином, резюмуючи усе вищенаведене, слід констатувати, що регламентація в Основному Законі України відповідних положень, які стосуються забезпечення національної безпеки України, свідчить про наявність своєрідного «двостороннього зв'язку» між цим нормативно-правовим актом та саме національною безпекою України. Так, з одного боку, це проявляється в тому, що Конституція України дійсно передбачає певні ключові для визначення основ національної безпеки України, формування цілей й основних засад державної політики у сфері національної безпеки України вимоги, з іншого – сама ж Конституція України потребує безпекового стану закріплених в ній державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу чи інших національних інтересів України. Власне таким «гарантом» захищеності національних інтересів України виступає якраз її національна безпека.

Список використаних джерел:

1. Про національну безпеку України : закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 25 квітня 2024 року).

2. Конституція України : Основний закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25 квітня 2024 року).

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ В КОНТЕКСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ

Ткаченко Ірина Михайлівна,

*к.ю.н., викладачка кафедри кримінального права Національної академії
внутрішніх справ*

Важлива ознака потерпілої особи, яка дозволяє відмежувати її від інших осіб, пов'язана із заподіянням шкоди. Про те, що шкода є невід'ємною ознакою потерпілої особи, свідчить етимологічний і семантичний аналіз терміна «потерпілий».

При вчиненні кримінального правопорушення шкода завжди заподіюється: якщо не окремим фізичним чи юридичним особам, то інтересам суспільства або держави в цілому. Водночас для визначення потерпілого важлива не будь-яка шкода, а лише та, яка становить суспільно небезпечні наслідки кримінально протиправних діянь, про які йдеться у відповідних кримінально-правових нормах.

Спричинення шкода чи створення небезпеки/загрози її заподіяння обов'язково має відбуватися в результаті вчинення кримінального правопорушення. У більшості випадків про таку шкоду як наслідок кримінального правопорушення безпосередньо зазначено в диспозиції кримінально-правової норми. У той саме час у певних випадках потерпілими визнають осіб, навіть коли у кримінально-правові нормі (її частині) про шкоду чи загрозу/небезпеку її заподіяння не згадується, однак вона впливає з логічного тлумачення норми.

Як слушно зауважує Ю. В. Баулін, прояви шкоди, яка заподіюється злочином, вельми різноманітні. При цьому норми кримінально-процесуального права називають лише три види шкоди – моральну, фізичну й майнову. Тому дуже часто, формулюючи кримінально-правове поняття потерпілого від злочину, дослідники виходять із цієї тріади, текстуально означеної в законі. Такий підхід, на переконання вченого, є занадто вузьким. У зв'язку з цим він вважає за необхідне додати, що, по-перше, приписами кримінального процесу сьогодні не охоплюються всі види шкоди, які у дійсності можуть заподіюватися внаслідок вчинення злочину; по-друге, перелік видів шкоди повинен бути «відкритим», на що доцільно вказати у тексті самого закону [1, с. 552].

З огляду на існування різних видів шкоди Ю. В. Баулін робить висновки, що у будь-якому разі потерпілий у кримінальному праві – це соціальний суб'єкт, чий встановлені й охоронювані законом права, свободи й законні інтереси порушуються злочинним діянням шляхом заподіяння фактичної шкоди або створення загрози реального заподіяння шкоди майнового, фізичного, морального, соціального та іншого характеру [1, с. 553].

Однак із такою позицією слід погодитися лише частково. Безумовно, прояви шкоди різноманітні, однак якщо не конкретизувати різновиди шкоди, то у правозастосовних органів виникатимуть труднощі під час її доказування. Не випадково як у чинному КК України, так і його проєкті, а також КПК України конкретизовано різновиди шкоди. Ба більше, у розділі 2.5. проєкту КК України пропонується систематизація такої шкоди, що передбачає її групування у такі види, як неістотна, істотна, значна, тяжка, особливо тяжка, винятково тяжка й мізерна [2]. Водночас варто відмітити, що види шкоди в КК та КПК України не співпадають.

Важливо з'ясувати, чи можна певну особу визнавати потерпілою, якщо шкода завдана їй не безпосередньо, а опосередковано. Із цього приводу О. О. Дудоров зауважує, що відповідно до ч. 6 ст. 55 КПК України права потерпілого можуть мати близькі родичі чи члени сім'ї особи, якщо внаслідок кримінального правопорушення сталася смерть особи (наприклад, це може бути вбивство через необережність, передбачене ч. 1 ст. 119 КК України, або каране за ст. 118 КК України умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони). Однак зазначені особи не охоплюються кримінально-правовим поняттям «потерпілий від злочину», бо ним мають позначатись лише такі особи, яким шкода внаслідок вчинення злочину заподіюється безпосередньо. Тому, наприклад, не розглядаються як потерпілі особи, які є близькими згвалтованій жінці, хоч і такі особи можуть зазнати унаслідок вчинення злочину, передбаченого ст. 152 КК України, моральних страждань і матеріальних витрат [3, с. 55–56].

Натомість М. В. Сенаторов займає протилежну позицію. Він вважає недоцільним трактувати поняття «потерпілий від злочину» через невідзначену категорію «безпосереднє заподіяння». Більш того, такий підхід сприяє необґрунтованому звуженню поняття «потерпілий від злочину». У науці кримінального права і практиці застосування кримінального закону вкоренилася думка про те, що при заподіянні смерті шляхом ви-

користання дресированого собаки, при загибелі людей у разі недбалого зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів та в багатьох інших випадках, коли настанню результату сприяють дії третіх осіб, механізмів та тварин, шкода визнається спричиненою опосередковано. Однак із цього не може випливати, що суб'єкт, якому таким чином заподіяна шкода, не повинен розглядатися як потерпілий від злочину. Тим часом у літературі існує й інший підхід до визначення шкоди, що заподіюється потерпілому, та й самого потерпілого. Згідно з ним шкода і потерпілий встановлюються з урахуванням нерозривного зв'язку, що існує між ними і злочином і передусім його об'єктом [4, с. 52].

Потерпілою насамперед є особа, якій шкода завдана безпосередньо. Водночас М. В. Сенаторов, як видається, помиляється в тому, що визначає безпосередність у контексті не потерпілого, а суб'єкта кримінального правопорушення. Як відомо, заподіяння смерті потерпілому, використовуючи дресированого собаку, здійснюється опосередковано. У цьому випадку йдеться про посереднє виконання. Однак у будь-якому випадку смерть заподіюється безпосередньо саме потерпілій особі.

Безпосереднє заподіяння шкоди потерпілій особі має місце у випадках посягання не лише безпосередньо на потерпілу особу, а й на предмети кримінального правопорушення, які їй належать.

З огляду на таку ознаку, як безпосереднє заподіяння шкоди потерпілим від злочину, передбаченого ст. 345–1 КК України («Погроза або насильство щодо журналіста»), може бути як журналіст, так і його близькі родичі чи члени сім'ї. Усе залежить від безпосереднього адресата шкоди: якщо погроза або насильство здійснюється стосовно журналіста, то потерпілим від цього делікту буде журналіст, а якщо ці протиправні діяння вчиняються щодо близьких родичів чи членів сім'ї у зв'язку із здійсненням журналістом законної професійної діяльності, то потерпілими визнаватимуться власне його близькі родичі чи члени сім'ї. Тому під час вчинення цього злочину журналіст може і не набувати кримінально-правового статусу потерпілої особи.

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків : Право, 2013. 928 с.
2. Контрольний текст проекту нового КК України (станом на 10 січня 2024 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/01/11/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-10-01-2024-1.pdf>.

3. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ: Ваїте, 2017. 872 с.

4. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. В. І. Борисова. Харків: Право, 2006. 208 с.

ДО ПИТАННЯ ПОСИЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВТЯГНЕННЯ ДІТЕЙ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Александренко Олена Віталіївна,

*к.ю.н., доцентка, наукова співробітниця науково-дослідної лабораторії
з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології
Навчально-наукового інституту № 2 Національної академії
внутрішніх справ*

Женунтій Володимир Іванович,

*к.ю.н., старший науковий співробітник, провідний науковий
співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав
інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ*

Ще у середині 90-х років минулого століття молдовський вчений-кримінолог М. М. Биргеу, який починав свою науково-педагогічну діяльність із дослідження проблеми запобігання в Республіці Молдова, втягненню неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську поведінку, вибірково узагальнив судову практику у країні за 1991–1995 роки у справах про злочини, вчинені неповнолітніми, а також втягнення їх у злочинну діяльність. При цьому було, зокрема, встановлено, що неповнолітніми кожен третій злочин вчинено під активним впливом дорослих злочинців і майже 40,0% злочинів вчинені підлітками у складі груп з дорослими особами. На підставі наведених даних М. М. Биргеу зробив незаперечний висновок, що однією з основних причин становлення неповнолітніх на злочинний шлях є дії дорослих осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність та інші форми антигромадської поведінки [1, с. 3–4].

Стан протидії втягненню осіб, які не досягли повноліття, у протиправну діяльність викликає стурбованість також і в нашій країні. За результатами кримінологічного аналізу кількості втягнень неповнолітніх

у злочинну діяльність в Україні у 2002–2017 роках О. М. Ситнік виокремлює чотири основні динамічні періоди з особливими кримінологічними тенденціями:

1) 2002–2003 рр. – зростання рівня злочинів, передбачених ст. 304 КК України, як й інших злочинів, протидія яким відбувається на підставі нового КК України 2001 р. та у змінених організаційно-управлінських умовах функціонування правоохоронних органів;

2) 2004–2007 рр. – суттєве зниження рівня, що явно не відповідає негативним темпам зростання злочинності в цілому;

3) 2008–2011 рр. – період стабілізації, що характеризується збереженням показників рівня й індексу злочинної інтенсивності на відносно сталому рівні;

4) 2012–2017 рр. – різке і тенденційне зниження рівня більш ніж у п'ять разів, пов'язане із зростанням латентності цих злочинів, послабленням правоохоронної діяльності, скороченням території обліку тощо [2, с. 6–7].

Проблема, що обговорюється, набуває особливої актуальності у теперішній час з урахуванням сучасної суспільно-політичної ситуації у країні (у тому числі виникнення екстремістських та інших угруповань і течій, які активно використовують молодь у своїй протиправній діяльності; стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, який породжує новітні механізми, способи й засоби залучення дітей до різних видів і форм кримінальних правопорушень та ін.) [3, с. 1], що негативно відображається на результатах такої протидії. На підтвердження цього Н. О. Веселовська посилається на хоча й не стрімку, але негативну статистичну динаміку, яка свідчить про певне щорічне зменшення кількості спрямованих до суду кримінальних проваджень за ст. 304 Кримінального кодексу України (далі – КК України) з-поміж тих, що були зареєстровані в Єдиному реєстрі досудових розслідувань, наводячи такі дані: якщо у 2017 р. до суду спрямовано 90,4% із розслідуваних кримінальних проваджень, а у 2018 р. – 91,9%, то у 2019 р. кримінальні провадження з відповідними обвинувальними актами направлялися до суду не більше, ніж у 88,3% випадків, а у 2020 р. – 88,1% [3, с. 1]. Крім того, як стверджує Н. О. Веселовська, «часто слідчі при розслідуванні фактів грабежів, крадіжок, хуліганства, втягнення у проституцію чи у кримінальні правопорушення, пов'язані з обігом наркотичних речовин, не здійснюють додаткової кваліфікації діянь за ст. 304 КК України, що дає підстави

констатувати наявність низки проблемних питань із застосуванням чинних положень зазначеної норми на практиці [3, с. 1–2].

Поділяючи думку Н. О. Веселовської щодо наявності вказаних нею проблемних питань, вважаємо, що вони породжені передусім невідповідністю закріплених у ст. 304 КК України правових положень вимогам, які висуваються до якості їх викладення, покликаного забезпечити однозначність при їх тлумаченні та практичному спрямуванні, а також надійний захист/охорону прав і законних інтересів підростаючого покоління.

Така невідповідність підтверджується результатами аналізу й оцінки змісту відображених у ст. 304 КК України правових підстав настання відповідальності за кримінальне правопорушення, що розглядається. Для початку наголосимо, що зміст вказаної статті викликав зауваження ще у своїй першій редакції. Наприклад, якщо із назви статті «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» випливало, що цією статтею визначено/встановлено підстави настання відповідальності лише за втягнення у злочинну діяльність (підкреслено нами – В. Ж., О. А.), то диспозиція статті визначала об'єктивну сторону правопорушення як втягнення у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми (підкреслено нами – В. Ж., О. А.) [4, с. 210], тобто помітно ширше, аніж випливало із назви статті.

У подальшому робилися запізнілі (лише у 2008 і 2018 роках) спроби щодо удосконалення даної статті, які, на жаль, не підвищили рівень відповідності її змісту правовим вимогам, що висуваються. Пояснюється низька ефективність змін і доповнень, що вносилися до ст. 304 КК України, перш за все тим, що це робилося з метою не безпосереднього вдосконалення аналізованої статті, а спроби були підпорядковані вирішенню більш загальних завдань, тобто мало місце не комплексне, а лише часткове удосконалення аналізованої статті.

Оцінімо для початку рівень відповідності вимогам, що ставляться, зміну назви ст. 304 КК України згідно із Законом України № 2617-VIII від 22 листопада 2018 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». При цьому Верховна Рада України у назві та диспозиції частини першої ст. 304 КК України слово «злочинну» замінила словом «протиправну» [5], тобто назва статті у новій редакції сформульована як «Втягнення неповнолітніх у протиправну ді-

льність». Якихось інших змін до внесено не було, оскільки метою прийняття Закону, як випливає з його назви, було спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних справ, у тому числі й щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Якщо виходити з семантики слова «протиправний», то воно означає «що суперечить правовим нормам, закону, що порушує їх, незаконний» [6, с. 992], отже, робимо логічний висновок, що мова йде про втягнення неповнолітніх у вчинення як кримінальних, так і адміністративних правопорушень. Отже, застосування у назві статті 304 КК України такого узагальнюючого терміна, як протиправна діяльність, доволі точно й повно показує такий, що протирічить закону, зміст діяльності, до якої втягуються особи, які не досягли повноліття, якби не декілька «але».

По-перше, у диспозиції частини першої статті 304 КК України, крім узагальнюючого терміна «протиправна діяльність», паралельно включено й такі види адміністративних правопорушень, як пияцтво, жебрацтво, азартні ігри. Сам факт їх включення до поняття складу кримінального правопорушення виправданий більш високим ступенем їх громадської небезпеки порівняно з іншими адміністративними правопорушеннями. Таку невідповідність можна усунути шляхом пояснення поняття «протиправна діяльність» в самій диспозиції частини першої статті (на кшталт визначення поняття «хуліганство» в диспозиції ч. 1 ст. 296 КК України) або у примітці до самої статті (на кшталт роз'яснення термінології до ст. 185 КК України) з наведенням адміністративних правопорушень, втягнення до яких неповнолітніх утворює склад аналізованого кримінального правопорушення. По-друге, позначення в диспозиції ч. 1 ст. 304 КК України терміном «протиправна діяльність» того переліку кримінальних правопорушень, втягнення у вчинення яких осіб, які не досягли повноліття, карається за аналізованою статтею 304 КК України помітно перевищено і потребує уточнення. Пояснюється така потреба тим, що КК України нині містить чимало норм (окремими з них Кодекс доповнений в період його дії), якими визначено підстави настання відповідальності за втягнення осіб, які не досягли повноліття, у вчинення конкретних кримінальних правопорушень, що не знайшло відображення у ст. 304 КК України. Так, частинами III та IV ст. 301–1 Кодексу передбачено відповідальність за примушування неповнолітньої особи та малолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії [7, с. 195], а частинами

III та IV ст. 301–2 КК України – за втягнення неповнолітньої особи та малолітньої особи до участі у видовищному заході сексуального характеру, що проходить у тому числі з використанням інформаційно-комунікаційних систем або технологій, або примушування до участі у такому заході з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства [7, с. 196]. Також варто згадати частини III та IV ст. 302 КК України (створення або утримання місць розпусти і звідництва), якими визнається особливо кваліфікуючими ознаками вчинення конкретних протиправних дій, що охоплюються поняттям цього правопорушення, залучення неповнолітньої та малолітньої особи [7, с. 196].

По-третє, використання терміна «протиправна діяльність» як єдиного критерія диференціації кримінальної відповідальності за втягнення осіб, які не досягли повноліття, у вчинення абсолютно всіх кримінальних правопорушень без врахування ступеня їх громадської небезпеки є неприйнятним. Усунення цього недоліку має бути виконано шляхом узгодження диференціації із закріпленою у ст. 12 КК України класифікацією (та її підставами) кримінальних правопорушень, тобто їх розподілом: а) в цілому самих кримінальних правопорушень – на кримінальні проступки і злочини (ч. 1 ст. 12 КК України); б) злочинів – на нетяжкі, тяжкі й особливо тяжкі (ч. III ст. 12 КК України) [7, с. 12].

По-четверте, позначення потерпілих від аналізованого кримінального правопорушення у назві статті 304 КК України терміном «неповнолітні» є невірним. Якщо виходити з того, що критерієм диференціації кримінальної відповідальності за частинами першою і другою статті, що аналізується, використаний вік потерпілих: за ч. 1 – неповнолітні, за ч. 2 – малолітні особи (основою для виокремлення таких двох вікових груп потерпілих від вказаного кримінального правопорушення є закріплені у ст. 6 Сімейного кодексу України правові поняття «малолітня особа» (тобто особа, яка не досягла 14-літнього віку) і «неповнолітня особа» (тобто особи у віці від 14 до 18 років [8, с.29]), то робимо висновок, що у назві статті позначення кола потерпілих від вказаного кримінального правопорушення лише віковою групою від 14 до 18 років є невірним. Вважаємо, що найбільш правильним для визначення у назві статті кола таких потерпілих є словосполучення, яке не потребує роз'яснення і є доступним для розуміння усіма, «особи, які не досягли повноліття».

Повернемося до внесених до статті 304 КК України ще у 2008 році перших доповнень. Законом України № 616-VI від 1 жовтня 2008 року «Про внесення змін до статей 304 та 323 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти сім'ї та дітей» вказана стаття була доповнена частиною другою, за якою передбачена відповідальність за «ті самі дії», тобто наведені в частині першій статті 304 КК України, «вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього»[9]. Насамперед зупинимось на назві Закону, з якої випливає, що основна мета його прийняття – посилення відповідальності за злочини проти сім'ї та дітей, а питання вдосконалення статті 304 КК України виступало, як і у згаданому раніше Законі № 2617-VII від 22 листопада 2018 року, супутнім, тобто ст. 304 КК України була вдосконалена лише частково й не зовсім вдало. Так, диференціація кримінальної відповідальності з врахуванням малолітнього віку потерпілого є суттєвою із точки зору вдосконалення згаданої статті. Проте виникає слушне питання відносно того, як тлумачити включену до цієї ж частини другої ст. 304 КК України таку кваліфікуючу ознаку, як втягнення дітей у протиправну діяльність батьками та особами, які їх замінюють? У такій редакції вона суттєво не впливає на заходи реагування стосовно батьків та осіб, що їх замінюють, які втягують дітей у протиправну діяльність, тобто потребує виділення в окрему частину аналізованої статті 304 КК України.

Брак уваги до питання вдосконалення ст. 304 КК України підтверджується й при співставленні переліків кваліфікуючих ознак, передбачених статтями 304 та 323 КК України. У питанні захисту прав та інтересів дітей за вказаною ст. 323 КК України, що є як і ст. 304 КК України спеціальною, передбачена відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу [7, с. 210]. Проте, якщо ст. 304 КК України, що нами аналізується, структурно включає, як вже зазначалося, лише дві частини, то до статті 323 КК України включено чотири частини. При цьому серед інших кваліфікуючих ознак названо й такі, котрі характерні й для втягнення дітей у протиправну діяльність, такі як: а) спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, вчинене повторно, або особою, яка вчинила однорідне кримінальне правопорушення (до цього переліку включено злочини, передбачені статтями 314, 315, 317, 324 КК України

(частина II ст. 323 КК України); б) дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені щодо двох чи більше осіб (частина III ст. 323 КК України) [7, с. 210].

В обґрунтування висловлених пропозицій щодо подальшої диференціації кримінальної відповідальності за втягнення дітей у протиправну діяльність пошлемося на результати згаданих раніше дисертаційних тематичних досліджень. Так, за твердженням О. М. Ситнік, за усередненими показниками 2002–2017 рр. втягнення у злочинну діяльність складало близько 96,2%, у заняття жебрацтвом – 2,5%, у пияцтво – 1,2%, в азартні ігри – 0,1%. Найбільшу питому вагу у структурі злочинів, до яких втягувалися діти, становили крадіжки (86,2%); близько 5,7% злочинів, до вчинення яких втягувалися діти, складала грабежі, 3,9% – шахрайства, 1,9% – незаконне заволодіння транспортними засобами, 1,8% – хуліганство, 0,5% – інші злочини [2, с. 7]. За показниками 2013–2020 рр. більшість (91,4%) протиправних діянь, передбачених ст. 304 КК України, становили втягнення у злочинну діяльність, а частки інших діянь, передбачених ст. 304 КК України, розподілилися у такий спосіб: 3,4% – втягнення у заняття жебрацтвом; 5,1% – втягнення у пияцтво; 0,1% – втягнення в азартні ігри; 68,0% кримінальних правопорушень, у які втягнуто дітей, – це тяжкі й особливо тяжкі, що носили переважно корисливий і груповий характер. Найчастіше дітей втягували у вчинення крадіжок (67,1%), грабежів (10,4%), незаконне заволодіння транспортними засобами (6,2%) [3, с. 9].

Що стосується питомої ваги раніше засуджених і рецидивістів, які виступають у ролі втягувачів дітей у протиправну діяльність, то М. М. Биргеу ще у 1996 році у своєму дослідженні відзначив, що їх питома вага у загальній кількості засуджених у 1991–1995 роках за ст. 214 КК Республіки Молдова за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність досягала рівня 34%, тобто більше однієї третини засуджених [1, с. 12], що слугувало підставою для внесення пропозицій про підвищення відповідальності даної категорії осіб за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність [1, с. 19]. При цьому М. М. Биргеу оперував й іншими даними, важливими у плані посилення протидії аналізованим кримінальним правопорушенням, стверджуючи, що більше 80,0% таких діянь були вчинені з втягуванням кількох неповнолітніх [1, с. 16]. Більш низькими такими показниками оперує О. М. Ситнік,

повідомляючи, що у 7,8% випадків втягнення у злочинну діяльність піддаються декілька неповнолітніх, у тому числі: а) у вчинення 87,0% злочинів втягуються 2 неповнолітніх, у 10,0% – 3 та у 3,0% – 4 і більше [2, с. 7].

Хоча обсяг публікації не дозволяє більш докладно обґрунтувати необхідність диференціації кримінальної відповідальності за втягнення дітей у протиправну діяльність з метою посилення боротьби зі злочинністю серед осіб, які не досягли повноліття, вважаємо, що наші пропозиції у цій частині можуть бути використані поряд з іншими матеріалами як вихідні дані при вирішенні порушеного питання.

Список використаних джерел:

1. Биргеу М. М. Запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність : автореф. дис...канд. юрид. наук (12.00.08). Київ, 1996. 20 с.

2. Ситник О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність в Україні (ст. 304 КК України) : дис... канд. юрид. наук. 12.00.08. (081 – Право). Харків, 2018. 18 с.

3. Веселовська Н. О. Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність : автореф. дис... канд. юрид. наук. 12.00.08. Київ, МАУП, 2021. 20 с.

4. Кримінальний кодекс України. Офіц. видання. Київ : Ін Юре, 2001. 400 с.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України №2617-VIII від 22 листопада 2018 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. №17. Ст. 71.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.

7. Кримінальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 7 липня 2022 р. Київ : ПАЛІВОДА А. В., 2022. 312 с.

8. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар. Київ : Ін Юре, 2003. 532 с.

9. Про внесення змін до статей 304 та 323 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти сім'ї та дітей : Закон України № 616-VI від 1 жовтня 2008 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. №14. Ст. 167.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА МОРАЛЬНОСТІ ДИТИНИ ВІД ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ДИТЯЧОЇ ПОРНОГРАФІЇ¹

Горпинюк Оксана Петрівна,

к.ю.н., доцентка, доцентка Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ

Кримінальна відповідальність за правопорушення, які стосуються дитячої порнографії, встановлена КК України у статтях 301–1 «Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження» і 301–2 «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи». Зазначені кримінально-правові заборони набули чинності після прийняття Закону України № 1256-IX від 18 лютого 2021 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» (далі – Ланцаротська конвенція). З цього моменту ст. 301–1 та 301–2 КК України активно застосовуються в судовій практиці [1, 2, 3], проте в юридичній літературі небезпідставно висловлюють обґрунтовані зауваження щодо дискусійності й недосконалості законодавчих формулювань, які в них викладені, а в деякій частині навіть суперечать принципам криміналізації [4, с.32].

Аналіз положень КК України дозволяє констатувати певні недоліки законодавчих конструкцій правопорушень, пов'язаних із дитячою порнографією, які призвели як до певних прогалин, так і до суперечностей з нормами Ланцаротської конвенції. Першочергово слід зауважити, що КК України передбачає визначення поняття «дитяча порнографія», продубльоване з положень Закону України від 20 листопада 2003 року «Про захист суспільної моралі», який втратив чинність, а також певною мірою не відповідає нормам Ланцаротської конвенції. Відповідно до ч.2

---

¹ «Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише автору і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури (ЕАСЕА). Ні Європейський Союз, ні Європейське виконавче агентство з питань освіти та культури (ЕАСЕА) не можуть нести за них відповідальність».

примітки до ст.156–1 КК України під дитячою порнографією слід розуміти зображення в будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях. Своєю чергою, згідно з ч. 2 ст. 20 Ланцаротської конвенції дитяча порнографія означає будь-які матеріали, які візуально зображують дитину, залучену до реальної або модельованої явно сексуальної поведінки, чи будь-яке зображення дитячих статевих органів, здебільшого із сексуальною метою [5].

Привертає увагу той факт, що визначення дитячої порнографії у примітці до ст.156–1 КК України містить вказівку «...чи особи, яка виглядає як дитина...», що можна трактувати так, що відповідні матеріали можуть зображати й дорослу особу, яка виглядає як дитина, але посягання буде також наявним. Видається, що таке тлумачення не зовсім досконале, адже у судовій практиці тлумачення неправомірних дій щодо потерпілих, якими можуть бути неповнолітні або малолітні, передбачає доведення такої умови, як завідомість для винного. Наприклад, під убивством малолітньої дитини (п.2 ч.2 ст.115 КК України) розуміється умисне позбавлення життя особи, якій не виповнилося 14 років. Ця ознака наявна тоді, коли винний достовірно знав, що потерпілий є малолітнім, або припускав це, або за обставинами справи повинен був і міг це усвідомлювати [6]. Враховуючи цю обставину доречно переглянути законодавче формулювання дитячої порнографії та узгодити саме з нормами Ланцаротської конвенції.

Стаття 301–2 КК України «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи» містить вказівку саме на видовищний захід сексуального характеру, під яким згідно з приміткою до цієї статті слід розуміти публічний показ у будь-якій формі продукції сексуального характеру або сценічні дії, метою яких є втілення сексуальних дій. Таке формулювання також не відповідає нормам Ланцаротської конвенції, у якій йдеться про забезпечення криміналізації такої умисної поведінки, як участь дітей у порнографічних виставах (ст.21), а не видовищних заходах сексуального характеру, що й може викликати непорозуміння щодо їх змісту. Саме про заборони використовувати образи дітей у видовищних заходах сексуального характеру зазначалося у ст. 7 Закону України від 20 листопада 2003 року «Про захист

суспільної моралі», який уже втратив чинність. Тому положення КК України в цій частині також необхідно узгодити з нормами Ланцаротської конвенції.

Стаття 21 Ланцаротської конвенції передбачає встановлення відповідальності за такі діяння, пов'язані з участю дитини в порнографічних виставах: 1) вербування дітей або спонування дитини до участі в порнографічних виставах; 2) примушування дитини до участі в порнографічних виставах, отримання користі від цього чи іншого використання дитини із цією метою; 3) свідоме відвідування порнографічних вистав, у яких залучено дітей[5].

Стаття 301–2 КК України закріплює дещо інші діяння: 1) проведення видовищного заходу сексуального характеру, у якому задіяно дітей; 2) відвідування видовищного заходу сексуального характеру, у якому задіяно дітей; 3) втягнення або примушування дітей до участі у видовищному заході сексуального характеру, тобто за Ланцаротською конвенцією не криміналізується таке діяння, як проведення порнографічних вистав, у яких залучено дітей. Більше того, за проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи законодавець передбачив відповідальність, а щодо малолітньої особи ні, хоча за інші діяння відповідальність встановлена як щодо неповнолітнього, так і малолітнього. Навіть назва цієї статті не узгоджена зі змістом її диспозиції, оскільки відображає лише проведення видовищного заходу сексуального характеру тільки за участю неповнолітньої особи і не охоплює інших діянь (втягнення до участі дітей, примушування до участі та відвідування видовищних заходів сексуального характеру). Тому законодавчі формулювання відповідної статті потребують узгодження з нормами Ланцаротської конвенції.

Привертає увагу й те, що в КК України встановлено відповідальність за примушування дітей до участі: у створенні дитячої порнографії (ч.3, 4 ст.301–1 КК України), у видовищному заході сексуального характеру (ч. 3, 4 ст.301–2 КК України). Відповідно до судової практики під примушуванням неповнолітнього до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру (ч.3 ст. 301 КК України) розуміються будь-які умисні дії, поєднані із застосуванням фізичного (побої, тілесні ушкодження, катування тощо) чи психічного (погрози застосувати насильство, знищити майно, розголосити певні відомості тощо) впливу і спрямовані на те, щоб

особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, виступила автором (співавтором) відповідного твору або взяла участь у його створенні як актор, режисер, оператор тощо [7].

Таким чином, відповідний примус, про який йдеться в ст. 301, 301–2 КК України можна тлумачити як насильницькі дії, спрямовані на спонукання дітей до зайняття діяльністю сексуального характеру. Своєю чергою, відповідно до ст. 18 Ланцаротської конвенції передбачено криміналізацію такої умисної поведінки, як заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, коли: 1) використовується примус, сила чи погрози; 2) насильство здійснюється зі свідомим використанням довіри, авторитету чи впливу на дитину, зокрема в сім'ї; 3) насильство здійснюється в особливо вразливій для дитини ситуації, зокрема, з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного становища [5]. Водночас статті 301 та 301–2 КК України не передбачають посилення відповідальності за вчинення вказаних дій в сім'ї, тобто батьками, піклувальниками чи опікунами, а також щодо уразливої особи – дитини. Саме тому видається, що такі ознаки слід врахувати у диспозиціях відповідних статей.

Доречно вказати, що в проекті КК України особливо уразливий стан та уразливий стан потерпілого визначено як ознаки, що підвищують на два ступеня та відповідно на один ступінь тяжкість злочину – «Залучення дитини до виготовлення дитячої порнографії», у якій йдеться також і про примус, схиляння та використання дитини до участі в порнографічних виставах чи порнографічних видовищних заходах. (ст. 7.6.5 проекту) [8]. Видається, що автори проекту КК України цілком слушно об'єднали діяння по залученню дитини до виготовлення дитячої порнографії та до участі в порнографічних виставах в межах однієї статті під назвою «Залучення дитини до виготовлення дитячої порнографії», адже залучення дитини у виставах порнографічного характеру одночасно передбачає й створення дитячої порнографії. За чинним КК України відповідні діяння караються в межах двох окремих статей, а саме 301 та 301–2. У правозастосуванні має місце неврахування того факту, що залучення дітей до порнографічних вистав одночасно й полягає в створенні дитячої порнографії, яке найчастіше відбувається з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій. Зокрема, згідно з матеріалами справи, викладеними у вироці Вінницького міського суду Вінницької області від 30 грудня 2022 року, особу засуджено за ч. 1

ст. 301–2 КК України: проведення видовищного заходу сексуального характеру, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, у якому задіяно неповнолітню особу. Засуджена, дізнавшись про існування у мережі Інтернет вебсайтів, на яких користувачі зі всього світу за допомогою комп'ютерної техніки з вебкамерами задовольняють свої статеві пристрасті шляхом віртуального спілкування з дівчатами, на вимогу оголюють своє тіло в режимі реального часу та за демонстрування сексуальних дій здійснюють оплату грошовими коштами, котрі зараховуються на особистий рахунок на сайті, маючи корисливий мотив, із метою власного незаконного збагачення, вирішила організувати проведення видовищних заходів сексуального характеру з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, залучивши до їх проведення неповнолітніх осіб. Реалізуючи свій злочинний умисел, засуджена орендувала офісне приміщення за адресою: м. Вінниця, вул. Театральна, 1, про що уклала відповідний договір, й уклала договір про надання послуг доступу до мережі Інтернет через провайдер ТОВ ТК «ВІНТЕЛЕПОРТ» у вказаному приміщенні, після чого облаштувала його меблями й комп'ютерною технікою, тим самим підготувала приміщення для проведення видовищних заходів сексуального характеру за участю дівчат, у тому числі неповнолітніх осіб, з їх подальшою трансляцією в режимі реального часу на сайтах всесвітньої мережі Інтернет за грошову винагороду [2]. Засуджена реалізувала свій злочинний умисел більш як протягом одного року. Однак згідно з вироком засудженій не було інкриміновано таких діянь, як виготовлення дитячої порнографії. Принагідно зауважити, що в судовій практиці виникають питання щодо того, чи буде створено продукцію порнографічного характеру у випадку, коли відбувається фіксація й передача порнографічних зображень у режимі реального часу на сайтах всесвітньої мережі Інтернет. Проте Верховний Суд зробив ствердний висновок із цього питання, розглядаючи справу про створення відеопродукції порнографічного характеру, за що встановлено відповідальність у ч. 2 ст. 302 КК України. Так, Верховний Суд наголосив, що до порнографічних предметів (ст. 301 КК України) належать як матеріальні носії (жорсткі або оптичні диски, карти пам'яті), на яких зафіксовано інформацію порнографічного характеру, так і зображення порнографічного характеру, створені в режимі онлайн, оскільки у такому випадку відбувається матеріальна фіксація такого зображення в комп'ютерній мережі на незначний час. Крім того,

оскільки зображення через вебкамеру одного комп'ютера транслюється на монітор іншого в системі загальної для них мережі, за час проходження через останню має місце запізнення сигналу з тимчасовим збереженням зображення на серверах та у пам'яті електронних пристроїв для здійснення безперервного потоку інформації шляхом буферизації та створення тимчасових файлів, то фактично має місце форма його матеріальної фіксації в комп'ютерній мережі, в якій відбувається трансляція, хоча і на дуже незначний час[9].

Таким чином, можна зробити висновок, що кримінально-правова охорона моральності дитини від правопорушень, що стосуються дитячої порнографії, у кримінальному законодавстві України потребує певного вдосконалення й узгодження з положеннями Ланцаротської конвенції. Підтвердженням такої необхідності слугують певні труднощі щодо кваліфікації таких посягань і неоднозначне розуміння змісту кримінальних заборон, які виникають у правозастосуванні. Перспективними видаються проведення наукових досліджень із наступними пропозиціями щодо оптимізації формулювання законодавчих конструкцій та встановлення чіткого переліку ознак кримінальних правопорушень, що полягають у залученні дитини до створення дитячої порнографії та її участі в порнографічних виставах, у межах однієї статті КК України.

Список використаних джерел:

1. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 26 квітня 2023 року. Справа № 591/2371/23. Провадження № 1-кп/591/77/23. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110447194> (дата звернення:27.04.2024).

2. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 30 грудня 2022 року. Справа № 127/28630/22. Провадження № 1-кп/127/955/22. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108244485> (дата звернення:27.04.2024).

3. Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 10 липня 2023 року. Справа № 754/6033/22. Провадження 1-кп/754/124/23 URL.:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/112608972> (дата звернення:27.04.2024).

4. Ємельянов В. П., Митрофанова Ю. С. Проблеми застосування та шляхи вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за дитячу порнографію. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 31–40.

5. Конвенція Ради Європи «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» (ратифіковано Україною Законом України

№ 4988-VI від 20.06.2012) URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення:27.04.2024).

6. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 07.02.2003. URL.:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text> (дата звернення:27.04.2024).

7. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 27.02.2004. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text>(Дата звернення:27.04.2024) (Дата звернення:27.04.2024).

8. Текст проекту нового КК України (станом на 25.02.2024 року). URL.: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf>.

9. Постанова Верховного Суду від 18 червня 2020 року. Справа №711/7900/17. Провадження № 51-170км20. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89929158> (дата звернення:27.04.2024).

ПРО ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ І ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Киричко Василь Миколайович,

*к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Багаторічна практика проведення науково-практичних конференцій та особистої участі в них показує, що заявлена тематика конференцій, виступи і дискусії на них у багатьох випадках генерують в їх учасників нові наукові ідеї та стимули до їх розробки. Ця науково-практична конференція не є винятком і самою своєю назвою вже стимулює її учасників до розширення погляду на питання кримінально-правового забезпечення охорони безпеки людей аж до проблем світового значення, а здійснення пошуку шляхів вирішення таких проблем – до фундаментальних рішень, які відповідали б сучасному характеру загроз.

Широкомасштабна війна, яка триває в Україні вже більше двох років, несе багато загроз і вже нині має наслідком заповідання шкоди різним

об'єктам кримінально-правової охорони. Одночасно з цим вона несе нові загрози для національної і глобальної безпеки, які потребують правильного наукового осмислення з метою адекватного практичного реагування на них. Одним із ключових питань у науковому аспекті, як мені вбачається, є питання про особливості суспільної небезпечності сучасної війни.

Своє бачення і розуміння цих особливостей я вже виклав у статті «Актуальні кримінально-правові проблеми війни і миру (погляд із воєнного Харкова)», яку опублікував два роки тому у Віснику Асоціації кримінального права України (2022, № 1(17), с. 52–91). Однак глибинний теоретичний аналіз сучасної війни як соціального явища виявляє наявність різних аспектів цієї проблеми, які ще потребують наукових досліджень. Викладені далі теоретичні положення стосуються лише окремих із них, які залишаються без належної уваги з боку науковців, але мають важливе як теоретичне, так і практичне значення.

Отже, мова далі знову піде про сучасну війну, як вона бачиться мені вже після двох років і трьох місяців перебування у воєнному Харкові і в умовах обстрілів, що відбуваються кожної ночі і кожного дня із заподіянням шкоди життю та здоров'ю людей, їх майну та іншим об'єктам. І знову вбачаю за необхідне попередньо зазначити, що йдеться про сучасну війну в широкому практичному контексті, а не лише про війну в Україні. Це важливо, тому що сприйняття положень виключно в українському контексті подій, які ще не завершилися, у багатьох людей настільки обтяжено відчуттям фізичного й душевного болю від війни, що фактично унеможливує правильне сприйняття і розуміння ними наукових положень.

Оскільки мова йде про особливості суспільної небезпечності сучасної війни, то спочатку визначимося зі змістом понять.

Категорія суспільної небезпечності у кримінальному праві України є системоутворюючою категорією. Вона характеризує соціальні (включаючи природно-соціальні) властивості діянь, які зумовлюють необхідність їх визнання кримінальними правопорушеннями, і настання кримінальної відповідальності за їх вчинення з урахуванням їх характеру і ступеня суспільної небезпечності. У термінологічному полі системи чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) суспільна небезпечність діяння визначена тим, що воно заподіяло або могло заподіяти істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК України).

Законодавчого визначення війни в КК України немає, як немає такого визначення і в міжнародному праві. Однак термін «війна» міститься в КК України, зокрема: а) в ст. 438 КК України ідеться про порушення законів і звичаїв *війни*; б) у статтях 443 і 444 КК України – відповідно про посягання на життя представника іноземної держави та злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, з метою провокації *війни*; в) у ст. 436 КК – про пропаганду *агресивної війни*; г) у ст. 437 КК України – про планування, підготовку, розв’язування та ведення *агресивної війни*. Чимало кримінально-правових норм стосуються війни за своїм змістом, на що вказують такі терміни-поняття, як «агресія», «воєнний конфлікт» та деякі інші. Питання про співвідношення зазначених термінів у системі КК України і в міжнародному праві проаналізовано мною і викладено в згаданій вище публікації, з якої для даного теоретичного аналізу візьмемо лише висновок щодо розуміння війни як соціального явища. Як мені вбачається, в такому аспекті *війна – це широкомасштабне двостороннє застосування збройних сил державами або державою та недержавним збройним формуванням*.

З урахуванням викладеного змісту понять «суспільна небезпечність діяння» і «війна» як таких, що безпосередньо відображають діяння і війну як соціальні явища, можна виокремити два різні підходи до визначення суспільної небезпечності війни – традиційний і особливий, який ще потребує свого подальшого розроблення.

При застосуванні традиційного підходу виокремлюються: суб’єкт, який вчинив суспільно небезпечне діяння і є агресором, та особа, якій заподіяна або могла бути заподіяна істотна шкода і яка є жертвою. Відповідно, двостороннє застосування сили виглядає як ведення агресивної війни на порушення міжнародного права, з одного боку, і ведення оборонної війни на реалізацію права на самооборону – з другого. Якщо у війні вже є переможець, то це уможливило притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які планували, підготовляли, розв’язали або вели агресивну війну, з урахуванням заподіяння шкоди різним об’єктам кримінально-правової охорони. Очевидним є те, що за такого підходу в ставленні до війни домінує бажання здобути перемогу, після чого знайти і покарати всіх злочинців за заподіяну ними шкоду. Традиційним таке бачення можна назвати тому, що такий самий підхід домінує і стосовно будь-якого іншого діяння, яке визнається кримінальним правопорушенням.

Особливий підхід до визначення суспільної небезпечності війни не заперечує традиційний підхід, а доповнює його і повинен застосовуватися у випадках, коли це зумовлено самим характером війни. Ключова його особливість полягає в тому, що *джерелом небезпеки визнається двостороннє застосування збройних сил*, а характер і ступінь суспільної небезпечності окремо взятої війни визначається показниками, які характеризують таку взаємодію сторін.

Особливий підхід з'явився в міжнародному праві з появою законів і звичаїв війни і застосовується в тому числі для визначення характеру і ступеня суспільної небезпечності сучасних війн. При такому підході критерій, який лежить в основі визнання діянь суспільно небезпечними, не залежить від того хто вчинив дії – агресор чи його жертва, а *однаково поширюється на обидві сторони, які ведуть війну*. Наприклад, вчинення дій, які проявляються в жорстокому поводженні з військовополоненими або цивільним населенням, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом. Характер суспільної небезпечності таких кримінальних правопорушень визначається тим, що такими діями заподіюється або може бути заподіяна різним об'єктам шкода, в якій немає воєнної необхідності. Однак вчинення таких діянь хоча б однією стороною війни провокує на таку саму відповідь другої сторони, а багатократне повторення таких дій надає війні ще більшої жорстокості з відповідними масштабними тяжкими наслідками таких дій. Похідним наслідком цього є великі ускладнення у відновленні миру.

Новою реальністю, яка актуалізувала питання про особливості суспільної небезпечності сучасної війни, стала така *війна, в якій хоча б однією стороною є держава, яка володіє ядерною зброєю* (далі – *ядерна держава*). Це стосується трьох видів війн, в яких другою стороною виступає: 1) неядерна держава; 2) неядерна держава, яка воює за підтримку ядерної держави; 3) ядерна держава. Ключовою особливістю суспільної небезпечності таких війн виступає *реальна можливість застосування державою своєї ядерної зброї, що у змозі заподіяти непоправної масштабної шкоди або призвести до ядерної світової війни*. Оскільки на зараз ідеться про війни, які розпочинаються з використання звичайної (конвенційної) зброї, то потребує особливої уваги *двостороннє застосування збройних сил* із погляду того, коли і за яких умов воно може викликати застосування ядерної зброї.

У першу чергу це стосується випадків, коли хід війни такий, що загрожує ядерній державі військовою поразкою з точки зору її національних інтересів. Можливість застосування ядерної зброї в таких випадках передбачена законодавством ядерної держави про захист її національних інтересів і значною мірою є передбачувана в конкретній війні. Однак мені вбачається особливо важливим звернути увагу на невидимі фактори, які зумовлюють можливість застосування ядерної зброї. Виникнення таких факторів насамперед пов'язано з розробками новітніх конвенційних видів зброї, які характеризуються здатністю заподіяти масштабної шкоди противнику, що постійно підвищує рівень напруги в емоційному сприйнятті війни обома сторонами і дуже широким колом сторонніх осіб, чий інтерес безпосередньо пов'язаний з ходом війни чи її результатом. Крім того, підвищення такої напруги може бути результатом використання спеціальних технологій маніпулювання свідомістю, які вже давно розроблені і багаторазово використовувалися на практиці. Таким чином, напруга в такому людському «контурі» війни може підвищуватися до дуже високого рівня, за якого відбувається «вибухове запалення свідомості», що зумовлює вчинення дій, які вбачались неможливими в нормальному стані, у тому числі застосування ядерної зброї.

Це важливо враховувати, тому що відчуття такого прояву небезпеки переважно відсутнє в суспільстві, про що свідчить поширена аргументація: «вони ж не самогубці, щоб застосовувати ядерну зброю». Помилка тут полягає в тому, що використовується аргумент, який стосується поведінки людей в нормальному стані їх свідомості і який може не спрацювати коли людина приймає рішення у стані високого рівня напруги її свідомості.

Таким чином, можна стверджувати, що сучасна війна на певному її етапі у змозі набувати «вибухонебезпечного» стану, який вже сигналізує про небезпеку застосування ядерної зброї. Ігнорування цієї обставини може мати особливо тяжкі наслідки, але виглядати як поведінка особи, яка на вибухонебезпечному підприємстві прикурила сигарету, що спричинило вибух, а виправдовувала себе тим, що вона не хотіла цього і уважно стежила за тим, щоб нічого вогнем не підпалити. Це необхідно враховувати й тим, хто реалізує так звану контрольовану ескалацію війни.

Реальна можливість застосування ядерної зброї в сучасній війні, в якій хоча б однією стороною є ядерна держава, зумовлює необхідність

зміни традиційних уявлень про перемогу в ній. Воєнна перемога ядерної держави над неядерною залишається можливою, але протилежна ситуація унеможливлена. Так само на зараз є неможливою перемога однією ядерної держави над іншою з капітуляцією останньої.

Перемога неядерної держави у війні з ядерною державою відображає вужчий зміст і стосується результатів конкретних воєнних дій. Для того, хто веде війну від імені неядерної держави, важливо враховувати цю обставину, тому що ведення війни з нездійсненою метою капітуляції ядерної держави може мати наслідком великі людські і матеріальні втрати, яких можна було б не допустити у разі правильного сприйняття об'єктивних воєнних реалій. Так само це виглядає і стосовно будь-якого іншого завдання у війні, яке є нездійсненим з урахуванням співвідношення воєнних сил. Поки що вирішення таких питань в Україні значною мірою ускладнено світоглядними особливостями нашого суспільства, які полягають в домінуванні сприйняття воєнних реалій не такими, якими вони є об'єктивно, а такими, якими їх хочеться бачити. Досягнення миру в Україні можливе лише на основі правильного сприйняття воєнних реалій і наявних в Україні можливостей щодо вирішення конкретних питань воєнним шляхом.

На завершення зверну увагу на ще одну особливість суспільної небезпечності сучасної війни, в якій хоча б однією стороною є ядерна держава. Така війна вже підтвердила свою здатність заподіяння шкоди діяльності міжнародних структур безпеки і міжнародних судів. Це проявляється в тому, що ядерна держава, яка веде війну, спираючись на силу своєї ядерної зброї, ігнорує рішення міжнародних органів безпеки і судів, погрожує міжнародним судам, блокує прийняття рішення Ради Безпеки ООН, якщо вона є її постійним членом, тощо. Таким чином, ядерна держава убезпечує себе від відповідальності за порушення нею міжнародного права під час ведення війни.

Єдиним виходом із такої ситуації, як вбачається, є розроблення нової системи світової безпеки, яка правильно враховувала б нову світову реальність разом з особливостями суспільної небезпечності сучасної війни, в якій хоча б однією стороною є ядерна держава (детальніше про це див. у названій вище публікації). При створенні нової системи міжнародної безпеки важливо забезпечити баланс сил, оскільки його порушення може згодом мати певний зв'язок із причинами виникнення нових війн, чому підтвердженням є війна в Україні.

**БЕЗПЕКА ЛЮДСТВА І СВІТУ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ
ТА ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНІ ПИТАННЯ
(матеріали дискусії)**

**ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA PRZESTĘPSTWA
PRZECIWKO POKOJOWI I LUDZKOŚCI W POLSKIM
KODEKSIE KARNYM**

Katarzyna Laskowska,

*profesor doktor habilitowana, kierownik Katedry Prawa Karnego i
Kryminologii na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku (Polska)*

Wprowadzenie

Współcześnie, jak nigdy dotąd po II. wojnie światowej, wobec zagrożenia ze strony Rosji i jej sojuszników, istnieje w Europie potrzeba utrzymania pokoju i zapewnienia bezpieczeństwa ludzkości. Dbałość o to powinno zapewniać państwo poprzez odpowiednie prawo, w tym karne, jak też wyspecjalizowane organy działające na jego podstawie. Należy stwierdzić, że polski kodeks karny z 1997 r. zawiera reakcję na ewentualne naruszenie tych wartości.

Celem niniejszego opracowania jest omówienie regulacji karnoprawnych dotyczących przestępstwa wszczynania lub prowadzenia wojny napastniczej (art. 117 kk) jako przestępstwa przeciwko pokojowi oraz ludobójstwa (art. 118 kk), a także zamachu przeciwko ludności (art. 118a kk) i dyskryminacji (art. 119 kk) jako wybranych przestępstw przeciwko ludzkości. Zostaną one omówione według ustawowych znamion czynu.

Podstawę analiz będzie stanowił kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. [1] oraz opracowania naukowe dotyczące tytułowej problematyki.

1. Wszczynianie lub prowadzenie wojny napastniczej (art. 117 kk)

Na podstawie art. 117 §1 kk odpowiada ten, «kto wszczyna lub prowadzi wojnę napastniczą». Podlega on karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12 albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

Przedmioty ochrony w analizowanym przepisie stanowią: pokój i bezpieczeństwo międzynarodowe oraz suwerenność, niepodległości integralność Polski [14, s. 738], a także prawo ludzi do życia w pokoju [7, s. 20].

Rozpoczynając analizę strony przedmiotowej omawianego przestępstwa można uznać, że wojna napastnicza obejmuje «działania wojenne niebędące aktem obrony przed agresją ze strony innego państwa» [4, s. 654]. Jednakże, polski kodeks karny nie definiuje tego pojęcia. W celu dokonania jego interpretacji odwołuje się on do obowiązującego w prawie międzynarodowym terminu «agresja».

Według art. 1 rezolucji Nr 3314/XXIX Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych z dnia 14.12.1974 r. agresją jest «użycie siły zbrojnej przeciwko suwerenności, integralności terytorialnej lub niepodległości politycznej innego państwa lub w jakikolwiek inny sposób niezgodny z Kartą Narodów Zjednoczonych».

Jej przykłady stanowią: a) inwazja lub atak sił zbrojnych jednego państwa na terytorium innego państwa, albo choćby czasowa okupacja wojskowa będąca wynikiem takiej inwazji czy ataku lub też aneksja terytorium lub części terytorium innego państwa przy użyciu siły; b) bombardowanie przez siły zbrojne państwa terytorium innego państwa lub użycie przez państwo jakichkolwiek innych broni przeciwko terytorium innego państwa; c) blokada portów lub wybrzeża państwa przez siły zbrojne innego państwa; d) atak sił zbrojnych państwa na siły zbrojne lądowe, morskie lub powietrzne albo na marynarkę lub lotnictwo cywilne innego państwa; e) użycie sił zbrojnych państwa znajdujących się na terytorium drugiego państwa za zgodą państwa przyjmującego niezgodnie z warunkami przewidzianymi w umowie lub wszelkie przedłużenie ich pobytu na tym terytorium po zakończeniu obowiązywania umowy; f) wyrażenie przez państwo zgody by jego terytorium, które oddało do dyspozycji innemu państwu było wykorzystane do dokonania agresji przeciwko państwu trzeciemu; g) wysyłanie przez państwo lub w jego imieniu band lub grup zbrojnych, oddziałów nieregularnych lub najemników, które dokonują zbrojnych aktów przeciwko innemu państwu w stopniu dorównującym aktom wymienionym powyżej, względnie zaangażowanie się w znaczny sposób w takie działanie (art. 3 rezolucji).

Analiza powyższej definicji wskazuje, że pojęcie wojny napastniczej mieści się w pojęciu agresji, przy czym treść analizowanego przepisu nie obejmuje wojny «obronnej» [10, s. 1057].

Wszczynianie oznacza rozpoczęcie prowadzenia wojny z oficjalnym jej wypowiedzeniem i użyciem środków walki [14, s. 738]. Może ono polegać na zaatakowaniu terytorium jakiegoś państwa z wykorzystaniem sił lądowych, morskich lub powietrznych [7, s. 21]. Wyłącznie wypowiedzenie wojny, bez podjęcia działań bojowych, nie stanowi wszczęcia wojny [4, s. 653–654].

Prowadzenie stanowi kontynuację wszczętej wojny [10, s. 1057].

W świetle art. 117 §3 kk odpowiedzialność ponosi ten, «kto publicznie nawołuje do wszczęcia wojny napastniczej lub publicznie pochwała wszczęcie lub prowadzenie takiej wojny». Grozi mu kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Publiczne nawoływanie do wszczęcia wojny napastniczej polega na oddziaływaniu na inne osoby i zachęcaniu ich do wszczęcia wojny napastniczej wobec innemu państwu [14, s. 738–739] i przekonywaniu o korzystnych następstwach wojny (ustne apele, ulotki, środki masowego przekazu) [1, s. 856].

Podmiotem przestępstwa może być każdy, kto może ponosić odpowiedzialność karną, tj. osoba fizyczna, poczytalna, która ukończyła 17 lat. Jednakże, rzeczywistym sprawcą będzie osoba, która na mocy posiadanych kompetencji lub pełnionego stanowiska podejmie decyzje o wszczęciu i prowadzeniu wojny napastniczej [10, s. 1056]. Chodzi o osoby zajmujące stanowiska w strukturach politycznych i wojskowych [14, s. 739]. Mogą nimi być zarówno osoby cywilne, jak i żołnierze [7, s. 20].

Strona podmiotowa przestępstwa z art. 117 kk obejmuje winę umyślną, w zamiarze bezpośrednim. Zachowanie sprawcy ma na celu przygotowanie, wszczęcie lub prowadzenie wojny napastniczej.

Karalność przygotowania do przestępstwa z art. 117 §1 i 3 kk uregulowana jest w art. 126c §1 kk. Obejmuje ona w szczególności: zawarcie porozumienia z przywódcą innego państwa zmierzające do ataku na państwo trzecie, prowadzenie wywiadu, opracowywanie planu ataku [14, s. 739]. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 3 do 20.

2. Ludobójstwo (art. 118 kk)

Na podstawie art. 118 §1 kk odpowiada ten, «kto, w celu wyniszczenia w całości albo w części grupy narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub grupy o określonym światopoglądzie, dopuszcza się zabójstwa albo powoduje ciężki uszczerbek na zdrowiu osoby należącej do takiej grupy». Podlega on karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12 albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

Pojęcie ludobójstwa zostało zdefiniowane w art. II. Konwencji ONZ w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z dnia 9 grudnia 1948 r. [15] Zawiera ją również art. 6 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego z dnia 17 lipca 1998 r. [16] Wynika z nich, że ludobójstwo jest to czyn «dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych,

etnicznych, rasowych lub religijnych, jako takich: a) zabójstwo członków grupy; b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy; c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego; d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy; e) przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy».

Istotą ludobójstwa jest działanie w celu zniszczenia określonej grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej w całości lub częściowo [2, s. 860]. Jest ono przestępstwem nieprzedawnialnym. Jego ściganiem zajmują się zarówno sądy krajowe państw-stron konwencji, jak i międzynarodowe.

Przedmiot ochrony stanowią podstawowe dobra człowieka, tj. życie i zdrowie jednostek będących członkami poszczególnych grup wyróżnionych ze względu na przynależność narodową, etniczną, rasową, polityczną, wyznaniową [11, s. 1058], jak też równość wszystkich ludzi bez względu na kryteria przynależnościowe [14, s. 740]. Ochronie podlega sześć kategorii grup ludności: narodowe, etniczne, polityczne, wyznaniowe i światopoglądowe. Oznacza to szerszy zakres ochrony niż ten przewidziany w statucie MTK, który pomija grupy polityczne i światopoglądowe [8, s. 23].

Strona przedmiotowa ludobójstwa obejmuje wskazane w przepisie zachowania wobec osób należących do grupy narodowej, etnicznej, politycznej, wyznaniowej lub ze względu na ich światopogląd. W świetle polskiego kodeksu karnego stanowią je: zabójstwo, tj. pozbawienie życia z art. 148 kk oraz powodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, tj. rozstrój zdrowia (powstały np. w wyniku okrutnego znęcania się, zgwałcenia) z art. 156 §1 kk [11, s. 1058; 14, s. 742].

W świetle art. 118 §2 kk odpowiedzialność ponosi ten «kto, w celu określonym w § 1, stwarza dla osób należących do takiej grupy warunki życia grożące jej biologicznym wyniszczeniem, stosuje środki mające służyć do wstrzymania urodzeń w obrębie grupy lub przymusowo odbiera dzieci osobom do niej należącym». Grozi mu kara pozbawienia wolności od lat 5 do 25.

Strona przedmiotowa obejmuje więc: pozbawienie członków grupy dostępu do pożywienia, wody, pomocy medycznej; przymusową sterylizację lub aborcję; karanie za posiadanie dzieci; odbieranie dzieci ich prawnym opiekunom z użyciem przemocy zarówno fizycznej, jak i psychicznej; przejmowanie dzieci z różnych instytucji opiekuńczych w celu pozbawienia ich tożsamości [11, s. 1058; 14, s. 742; 2, s. 863].

Podmiotem przestępstwa może być każdy, kto może ponosić odpowiedzialność karną, tj. osoba fizyczna, poczytalna, która ukończyła 17 lat. Oznacza to, że analizowany czyn jest przestępstwem powszechnym.

Strona podmiotowa obejmuje winę umyślną, w zamiarze bezpośrednim. Ze względu na wskazany w przepisie cel zachowania sprawcy, przestępstwo to ma charakter kierunkowy.

Karalność przygotowania do przestępstwa z art. 118a §1 i 2 kk uregulowana jest w art. 126c §2 kk. Sprawcy grozi kara pozbawienia wolności od roku do lat 10.

3. Zamach przeciwko ludności (art. 118a kk)

Przepis ten został wprowadzony do polskiego kodeksu karnego [18] w związku z potrzebą dostosowania go do regulacji Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego dotyczących odpowiedzialności za zbrodnie przeciwko ludzkości.

Na podstawie art. 118a §1 odpowiada ten, «kto, biorąc udział w masowym zamachu lub choćby w jednym z powtarzających się zamachów skierowanych przeciwko grupie ludności podjętych w celu wykonania lub wsparcia polityki państwa lub organizacji: 1) dopuszcza się zabójstwa, 2) powoduje ciężki uszczerbek na zdrowiu człowieka, 3) stwarza dla osób należących do grupy ludności warunki życia grożące ich biologicznej egzystencji, w szczególności przez pozbawienie dostępu do żywności lub opieki medycznej, które są obliczone na ich wyniszczenie». Podlega on karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12 albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

Przedmiot ochrony analizowanego przestępstwa stanowią prawa osób należących do grupy ludności, w tym przede wszystkim: życie, zdrowie, wolność jednostki, a także «podstawy egzystencji grupy ludności» [5, s. 657].

Strona przedmiotowa obejmuje: popełnienie zabójstwa z art. 148 kk mającego charakter masowy lub systematyczny, spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu człowieka z art. 156 §1 kk, pozbawienie dostępu do żywności lub opieki medycznej mogącej skutkować wyniszczeniem grupy ludności przejawiającemu się w deportacjach, głodzeniu, pozbawianiu miejsca zamieszkania [12, s. 1061; 5, s. 658].

W świetle art. 118a §2 odpowiedzialność ponosi ten «kto, biorąc udział w masowym zamachu lub choćby w jednym z powtarzających się zamachów skierowanych przeciwko grupie ludności podjętych w celu wykonania lub wsparcia polityki państwa lub organizacji: 1) powoduje oddanie osoby w stan niewolnictwa lub utrzymuje ją w tym stanie, 2) pozbawia osobę wolności

na czas przekraczający 7 dni lub ze szczególnym udęrczeniem, 3) stosuje tortury lub poddaje osobę okrutnemu lub nieludzkiemu traktowaniu, 4) dopuszcza się zgwałcenia albo stosując przemoc, groźbę bezprawną lub podstęp w inny sposób narusza wolność seksualną osoby, 5) stosując przemoc lub groźbę bezprawną powoduje zajście przez kobietę w ciążę w zamiarze wpłynięcia na skład etniczny grupy ludności lub dokonania innych poważnych naruszeń prawa międzynarodowego, 6) pozbawia osobę wolności i odmawia udzielenia informacji dotyczących tej osoby lub miejsca jej pobytu lub przekazuje nieprawdziwe informacje dotyczące tej osoby lub miejsca jej pobytu, w zamiarze pozbawienia takiej osoby ochrony prawnej przez dłuższy okres». Grozi mu kara pozbawienia wolności od lat 5 do 25.

Strona przedmiotowa obejmuje: traktowanie człowieka jako czyjejś własności, co wyczerpuje znamiona handlu ludźmi; bezprawne pozbawienie wolności ze szczególnym udęrczeniem z art. 189 §2 kk; celowe zadawanie bólu i powodowanie cierpienia psychicznego opisanego w art. 7 ust. 2 lit. e Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego; przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności z rozdziału XXV kk; wymuszone zaginięcia stanowiące np.: zatrzymanie, aresztowanie lub porwanie osób przy zleceniu lub aprobachie na takie zachowanie przez państwo i nieprzyznanie się do tego faktu, co wyczerpuje znamiona art. 7 ust. 2 lit. i. Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego.

Sprawca poniesie odpowiedzialność karną tylko wówczas, gdy popełnił analizowane przestępstwo poprzez branie udziału w masowym zamachu (znaczna liczba ofiar) lub w innym, ale skierowanym przeciwko grupie ludności [12, s. 1061]. Masowy zamach stanowi przestępstwo kolektywne, wieloosobowe, w którym bierze większa liczba sprawców [14, s. 745]. Zatem, ważne jest kryterium ilościowe, jak i element powtarzalności/systematyczności [5, s. 657]. Musi on stanowić realizację polityki państwa skierowanej przeciwko grupie ludności. Nie musi mieć charakteru wojskowego [3, s. 867].

Na podstawie art. 118a §3 kk odpowiada ten, «kto, biorąc udział w masowym zamachu lub choćby w jednym z powtarzających się zamachów skierowanych przeciwko grupie ludności podjętych w celu wykonania lub wsparcia polityki państwa lub organizacji: 1) naruszając prawo międzynarodowe zmusza osoby do zmiany ich zgodnego z prawem miejsca zamieszkania, 2) dopuszcza się poważnego prześladowania grupy ludności z powodów uznanych za niedopuszczalne na podstawie prawa

międzynarodowego, w szczególności politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, wyznaniowych lub z powodu bezwyznaniowości, światopoglądu lub płci, powodując pozbawienie praw podstawowych». Podlega on karze pozbawienia wolności od lat 3 do 20.

Strona przedmiotowa obejmuje: deportację lub przymusowe przesiedlenie z art. 7 ust. 2 lit. d Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego oraz pozbawienie podstawowych praw grupy ludności ze względu na kryteria wskazane w przepisie.

Podmiotem przestępstwa może być każdy, kto może ponosić odpowiedzialność karną, tj. osoba fizyczna, poczytalna, która ukończyła 17 lat. Oznacza to, że analizowany czyn jest przestępstwem powszechnym.

Strona podmiotowa obejmuje winę umyślną, w zamiarze bezpośrednim lub ewentualnym.

Przestępstwo to może być popełnione zarówno w czasie wojny, jak i pokoju. W postaci zabójstwa, czy zgwałcenia ma charakter materialny, a w postaci stworzenia określonych warunków do wyniszczenia grupy ludności – charakter formalny [14, s. 749].

4. Dyskryminacja (art. 119 kk)

W świetle art. 119 §1 kk odpowiedzialność ponosi ten «kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości». Grozi mu kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Przedmiotem ochrony jest wolność człowieka od przymusu fizycznego i psychicznego skierowanego na grupę osób ze względu na ich przynależność narodową, etniczną, rasową, polityczną i wyznaniową [13, s. 1062]. Ochronie podlegają prawa człowieka stanowiące, w szczególności, prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, do wolności od tortur i innych form nieludzkiego i poniżającego traktowania [6, s. 659]. Przedmiotem wykonawczym jest jednostka lub grupa osób złożona z co najmniej 3 osób, niekoniecznie posiadająca sformalizowany charakter [9, s. 33].

Strona przedmiotowa obejmuje stosowanie przemocy lub groźby bezprawnej wobec grupy osób lub poszczególnej osoby. Przemoc oznacza stosowanie przymusu fizycznego bezpośrednio oddziałyującego na człowieka. Groźba bezprawna zdefiniowana została w art. 115 §12 kk. Według niego «groźbą bezprawną jest zarówno groźba, o której mowa w art. 190 (groźba karalna), jak i groźba spowodowania postępowania karnego

lub innego postępowania, w którym może zostać nałożona administracyjna kara pieniężna, jak również rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego osoby najbliższej; nie stanowi groźby zapowiedź spowodowania postępowania karnego lub innego postępowania, w którym może zostać nałożona administracyjna kara pieniężna, jeżeli ma ona jedynie na celu ochronę prawa naruszonego przestępstwem lub zachowaniem zagrożonym administracyjną karą pieniężną».

Podmiotem przestępstwa może być każdy, kto może ponosić odpowiedzialność karną, tj. osoba fizyczna, poczytalna, która ukończyła 17 lat. Oznacza to, że analizowany czyn jest przestępstwem powszechnym.

Strona podmiotowa obejmuje winę umyślną, w zamiarze bezpośrednim.

Podsumowując, należy przypomnieć, do czasu I wojny światowej dopuszczalne było prowadzenie wojny. Po jej zakończeniu postanowiono, że konflikty powinny być rozstrzygane przy pomocy środków o charakterze pokojowym. Nie ustrzegło to jednak Europy i świata przed kolejnymi wojnami. Dlatego za słuszne należy uznać występowanie w polskim kodeksie karnym z 1997 r. przestępstw przeciwko pokojowi i ludzkości. Trzeba zauważyć, że zakres ich karnoprawnej regulacji jest adekwatny do regulacji międzynarodowych dotyczących tych czynów. Przewiduje szereg inkryminowanych zachowań naruszających podstawowe dobra człowieka zarówno w czasie wojny, jak i w czasie pokoju. Są one, stosownie do wagi czynów i ich skutków, zagrożone surowymi karami. Trzeba, przy tym stwierdzić także, że ich zakres wymaga stałego monitoringu wobec dynamicznej sytuacji międzynarodowej. Być może będzie wymagał zmian, tj. poszerzenia katalogu zachowań związanych zwłaszcza z prowadzeniem wojny.

Список використаних джерел:

1. Gardocka T., Art. 117 [w:] R. A. Stefański (red.), Kodeks karny. Komentarz, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2023.

2. Gardocka T., Art. 118 [w:] R. A. Stefański (red.), Kodeks karny. Komentarz, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2023.

3. Gardocka T., Art. 118a [w:] R. A. Stefański (red.), Kodeks karny. Komentarz, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2023.

4. Hofmański P., Art. 117 [w:] M. Filar (red.), Kodeks karny. Komentarz, LexisNexis, Warszawa 2012.

5. Hofmański P., Art. 118a [w:] M. Filar (red.), Kodeks karny. Komentarz, LexisNexis, Warszawa 2012.

6. Hofmański P., Art. 119 [w:] M. Filar (red.), Kodeks karny. Komentarz, LexisNexis, Warszawa 2012.

7. Kłaczyńska N., Art. 117 [w:] J. Giezek (red.), Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz, LEX a Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
8. Kłaczyńska N., Art. 118 [w:] J. Giezek (red.), Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz, LEX a Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
9. Kłaczyńska N., Art. 119 [w:] J. Giezek (red.), Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz, LEX a Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
10. Wiak K., Art. 117 [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Kodeks karny. Komentarz, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2024.
11. Wiak K., Art. 118 [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Kodeks karny. Komentarz, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2024.
12. Wiak K., Art. 118a [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Kodeks karny. Komentarz, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2024.
13. Wiak K., Art. 119 [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Kodeks karny. Komentarz, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2024.
14. Zgoliński I., Rozdział XVI [w:] V. Konarska-Wrzošek (red.), Kodeks karny. Komentarz, Wolters Kluwer, Warszawa 2023.
15. Konwencja ONZ w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z dnia 9 grudnia 1948 r., Dz.U. z 1948 r., Nr 2, poz. 9 (ze zm.).
16. Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego z dnia 17 lipca 1998 r., Dz.U. z 2003 r., Nr 78, poz. 708.
17. Ustawa – Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r., tj. Dz.U. z 2024 r., poz. 17.
18. Ustawa z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego, Dz.U. z 2010 r., Nr 98, poz. 626.

СПАДЩИНА КОМУНІСТИЧНИХ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВЧИНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ

Шепітько Михайло Валерійович,

*д.ю.н., професор, професор кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, провідний науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПРН України*

З часу свого створення на початку ХХ ст. комуністичні тоталітарні режими вчинили величезну кількість найтяжчих злочинів, більшість яких

має міжнародний характер. До них можна віднести розв'язування війни, агресію, окупацію та анексію інших держав, геноцид, репресії проти населення, його депортацію, розкуркулення й колективізацію, терор і масові вбивства, знищення й заборону мови, культури та релігій. Усі ці повторювані дії були вчинені різними державами переважно в ХХ ст. і спрямовувалися на тримання населення в страху, повне знищення інакомислення, фактичне прив'язування до місць проживання й роботи, що наближувалося до неокріпацтва чи неорабства. Така поведінка супроводжувалася інтенсивною пропагандою, що зомбувала людей, тримаючи в страху від вигаданих чи створюваних власноруч ворогів. Натомість вся політика таких держав спрямовувалася на повну мілітарізацію держави й суспільства, захоплення нових держав, отримання на них безпечеліційного політичного й економічного впливу. Таку політику можна назвати «людиноненависницькою» і «людожерською», оскільки злочини, що були вчинені подібними комуністичними тоталітарними режимами, призвели до багатомільйонних жертв і розв'язування агресивних війн на різних континентах. До таких комуністичних тоталітарних режимів у ХХ ст. в повній мірі можна віднести СРСР, КНР, Камбоджу, Кубу, Лаос, В'єтнам. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. комуністичні тоталітарні режими вичерпали економічний ресурс і змінили вектор розвитку в бік капіталістичного /демократичного устрою, що в цілому не вдалося реалізувати жодній з цих тоталітарних держав, перехід яких можна вважати імітаційним.

Штучне ідеологічне наповнення комуністичних тоталітарних режимів прослідковується через їх становлення в окремих державах. Воєнне захоплення такими комуністичними тоталітарними державами інших держав означає їх подальшу окупацію й анексію, дорівнює їх переходу до знищення державності, створення та домінування комуністичних партій на час окупації та знищення всіх політичних та інших прав і свобод. Це в повній мірі проявляється під час захоплення Української народної республіки у 1920–1921 рр., після чого відзначається фіктивне створення УСРР, що закріплюється на місцях за допомогою «червоного терору» як офіційної радянської політики.

Подібна агресивна політика прослідковується і під час нападу СРСР на незалежну Фінляндію (радянсько-фінська війна) в 1939–1940 рр. з одночасним проголошенням уявної Фінської народної республіки, що в результаті «мирних» договорів вилілося в окупацію істотних частин Фінляндії та їх включення до СРСР, пізніше – РФ. Подібна ситуація мала

місце під час і після Другої світової війни, коли Литва, Латвія, Естонія, Польща, Чехословаччина, Румунія, Угорщина та інші держави, до яких вторглися радянські війська при відкиданні німецько-фашистських військ з території СРСР, виявилися такими, в яких у політичному устрої почали домінувати комуністичні партії¹. Хоча до початку Другої світової війни або під час неї таких проявів не було. Зрозуміло, що мова йде про окупацію цих держав під виглядом створення квазінародних фальшивих комуністичних урядів. Така окупація продовжилася повним знищенням політичних, економічних та інших прав людини та громадянина, репресіями, депортаціями тощо. Це призвело до тотального збідніння населення, відкинення розвитку цих держав як незалежних і суверенних, культурних, наукових, релігійних та інших втрат у ХХ ст. аж до революційних змін у цих державах та їх остаточного виходу з т. з. Варшавського договору, який був створений на противагу НАТО.

Концентрація уваги міжнародної спільноти на Нюрнберзькому й Токійському міжнародних трибуналах призвела не тільки до засудження ідеології фашизму (націонал-соціалізму) і вчинюваних її лідерами і представниками найтяжчих злочинів під час Другої світової війни, а й до виходу переможцями лідерів і представників комуністичного тоталітарного режиму СРСР, що були ініціаторами Другої світової війни й рівними агресорами разом із Німеччиною, Італією, Японією та іншими державами (акт Молотова-Ріббентропа, розподіл сфер впливу та захоплення в 1939–1941 рр. територій окремих держав). Відсутність такого історико-правового засудження зумовлює вчинення нових актів агресії, геноциду, воєнних злочинів і злочинів проти людства вже в сучасний період. Більше того, це призводить й до відсутності позитивних змін у суспільних процесах, оскільки лідери та представники комуністичних партій, залишившись без засудження, продовжують здійснювати управління подібними методами за відсутності плюралізму, заготовленими рішенням, відсутності ініціативи, дискусій, конкуренції, ринкових відносин.

Найбільш відомими та найтяжчими злочинами, що були вчинені комуністичними тоталітарними державами, є створення штучних голодів,

---

¹ Про це також вказував Вінстон Черчилль у відомій Фултонській промові 1946 р., зазначаючи, що «Варшава, Берлін, Прага, Відень, Будапешт, Белград, Бухарест і Софія – ... є об'єктами високого ступеня контролю з боку Москви», додаючи, що не знає, чи є «які-небудь межі експансії» Радянської Росії та міжнародної комуністичної організації. Див.: *Sinews of Peace*, 1946. America's National Churchill Museum. URL: <https://www.nationalchurchillmuseum.org/sinews-of-peace-iron-curtain-speech.html>

зокрема, вони були організовані СРСР в Україні в 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр. Комуністичний режим, очолюваний Йосипом Сталіним, тільки в 1932–1933 рр. здійснив Голодомор, спрямований проти українців в Україні та поза її межами, що призвело, за різними оцінками, до 10,5 млн жертв¹. На сьогодні Голодомор, вчинений в Україні, 28 державами (Австралія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Грузія, Еквадор, Естонія, Ісландія, Канада, Колумбія, Латвія, Литва, Люксембург, Мексика, Молдова, Німеччина, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, Словаччина, США, Угорщина, Франція, Хорватія та Чехія) визнаний геноцидом². За історико-правовим і політичним аналізом це була боротьба з інакомисленням, спротивом комуністичній окупації, що призвело до знищення українського сільського населення, аграрної економіки та до змінення етнічного складу України, що дається в знаки до сьогодні. Великий китайський голод (1958–1962, 61 млн жертв) мав схожу ідеологію, спричинену бажанням комуністичного тоталітарного режиму, очолюваного Мао Цзедунгом, продемонструвати світу «переваги китайської економіки»³. У СРСР і КНР такі штучні голоди не стали предметом судового розгляду.

Тільки з отриманням Україною демократичного, незалежного статусу такий судовий процес відбувся, що призвело до «закриття кримінальної справи, порушеної за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках відносно Сталіна (Джугашвілі) Йосипа Віссаріоновича, Молотова (Скрябіна) Вячеслава Михайловича, Кагановича Лазаря Мойсейовича, Постишева Павла Петровича, Косіора Станіслава Вікентійовича, Чубаря Власа Яковича і Хатаєвича Менделя Марковича, у зв'язку з їх смертю, які за висновком органу досудового слідства – Головного слідчого управління Служби безпеки України – з метою придушення національно-визвольного руху в Україні та недопущення побудови і утвердження незалежної української держави, шляхом створення життєвих умов, розрахованих на фізичне винищення частини українців, спланованим ними Голодомором 1932–1933 років, умисно організували геноцид частини української національної групи, внаслідок чого було знищено 3

---

¹ Висновок комплексної судової статистично-криміналістичної експертизи. Диктатори ХХ-ХХІ століть: тоталітарні режими та наслідки для суспільства. С. 323.

² Інформаційні матеріали до 90-х роковин Голодомору 1932–1933 років. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/informaciyni-materialy-do-90-h-rokovyn-golodomoru-1932-1933-rokiv>

³ Поскробок Ю., Раєвський М. Жертви «Великого стрибка»: маловідомий китайський голод. URL: <https://was.media/2019-12-20-tri-roki-stihijnih-lih/>

млн 941 тис. осіб, тобто безпосередньо вчинили злочин, передбачений ч. 1 ст. 442 КК України»¹. Зрозуміло, що таке пізні судові рішення, хоча і констатує вчинення особливо тяжкого злочину геноциду проти українців та України, однак унеможлиблює здійснення правосуддя і відновлення справедливості при житті винуватих осіб.

До подібних найтяжчих злочинів, що залишилися поза увагою правосуддя, можна віднести депортацію литовців, українців, кримських татар, чеченців та інших народів, що призводило до змін етнічного складу, їх фізичного знищення, блокування розвитку мови й культури, захоплення їх власності. Подібна ситуація прослідковується і щодо репресій проти населення, до якого не було застосовано депортації. Відсутність вчасних судових процесів щодо злочинів комунізму та їх комуністичних тоталітарних режимів мала наслідком у кращому випадку тільки унеможливлення зайняття посад керівниками таких комуністичних партій (очищення влади, люстрація). Однак прогалина в здійсненні правосуддя скоріше призводить до повторення цих злочинів уже в сучасності.

Після восьмирічної окупації Автономної Республіки Крим, частин Донецької та Луганської областей 24 лютого 2022 р. була здійснена широкомасштабна російська агресія проти України, що забрала десятки тисяч життів цивільного населення та військових. При цьому окупація територій України супроводжувалася звірствами в Київській, Харківській та інших областях, що відкрилися після їх деокупації (Буча, Ізюм та ін.). Масовість жертв, здійснювані тортури, вбивства за мовним і національним принципом, сексуальне насильство вказують на ознаки геноциду проти українців вже в ХХІ ст. Така впевненість підкріплюється висновками Міжнародного кримінального суду щодо депортації українських дітей. Крім того, має місце здійснення тортур та знущання над військовополоненими, що стало наслідком недотримання Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р., а також вербування українців та їх примусова мобілізація на окупованих територіях.

Фактично мова йде про непокаране зло комунізму, яке було розпочате розв'язуванням війн за периметром своїх кордонів у 20-х рр. ХХ ст., захоплення цілих народів, створення «тюрм» народів на своїй території, якою розпоряджався диктатор, що очолював комуністичний тоталітарний режим у різних державах.

---

¹ Постанова апеляційного суду міста Києва від 13 січня 2010 р. URL: https://web.archive.org/web/20151117024104/http://www.ssu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/printable_article?art_id=97091

Первинні спроби засудження, перебудови комуністичних тоталітарних режимів відбувалися у 90-х рр. ХХ ст. Так, Парламентська асамблея Ради Європи прийняла резолюцію 1096 (1996) «Заходи демонтажу спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем», якою закликала створити плюралістичні демократії, засновані на верховенстві права й повазі до прав людини і різноманітності, здійснити децентралізацію, демілітаризацію, демонополізацію та дебіюрократизацію. Небезпекою невдалого перехідного процесу було визнано панування олігархії замість демократії, корупції замість верховенства права, організованої злочинності замість прав людини, у найгіршому випадку – міжнародна небезпека для слабших сусідів¹, що доводиться спостерігати вже в ХХІ ст.

Розвитком даної ситуації є прийнята Парламентською асамблеєю Ради Європи резолюція 1481 (2006 р.) «Необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів», в якій зафіксовано заклик до здійснення міжнародного суду над комунізмом за вчинені масові порушення прав людини в Центральній та Східній Європі (індивідуальні й колективні вбивства й покарання, смерті у концентраційних таборах, голод, депортації, тортури, рабська праця та інші форми масового фізичного терору, переслідування за етнічними чи релігійними мотивами, порушення свободи співвітчизників, думки й висловлювань, свободи преси, а також відсутність політичного плюралізму)².

Відтак непокарані найтяжчі злочини, вчинені до, під час і після Другої світової війни призводять до їх повторення в новому вигляді. Уже у 2016 р. Парламентська асамблея ради Європи назвала окупацію Автономної Республіки Крим, частин Донецької та Луганської областей України російською агресією і констатувала підлив загальної стабільності й безпеки на континенті (резолюція 2132, 2016 р.)³. У 2024 р. відзначається тоталітарний режим Володимира Путіна, який з приходом до влади веде війни проти демократії та переосмислює європейський і глобальний порядок, встановлений після розпаду колишнього Радян-

---

¹ Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems. PACE, Resolution No 1096 (1996). URL: <https://pace.coe.int/en/files/16507/html>

² Need for international condemnation of crimes of totalitarian communist regimes. PACE, Resolution No 1481 (2006). URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=17403&lang=en>

³ Political consequences of the Russian aggression in Ukraine. PACE, Resolution No 2132 (2016). URL: <https://pace.coe.int/en/files/23166/html>

ського Союзу, а окупація Придністров'я, вторгнення до Грузії у 2008 р., війна в Україні з 2014 р., незаконна анексія й окупація території, знищення свободи виявлених думок всередині рф, війна дезінформації у всьому світі, переслідування й вбивства його політичних опонентів всередині й за межами рф і створення системи законодавства, що криміналізує політичні погляди – деякі, але не всі особливості його режиму, що й констатується резолюцією ПАРЄ (резолюція 2540, 2024 р.)¹.

Історичне переформатування «людожерського» комуністичного тоталітарного режиму СРСР в незрощений «рашизм» як форми тоталітарного режиму рф призводить до повторення злочинів комунізму вже в ХХІ ст., у сучасних реаліях. Подібні процеси можуть відбутися і з іншими державами, в яких домінують людоненависні тоталітарні ідеології. Саме тому «суд над комунізмом»² та їх продовжувачами є необхідною умовою розвитку світової цивілізації, захисту демократій та прав людини.

ЩОДО НАПРЯМІВ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ

Андрушко Андрій Васильович,

*д.ю.н., професор, професор кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності Ужгородського національного
університету*

У зв'язку з агресією російської федерації проти України статті розділу XX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» почали інтенсивно застосовуватися, що, своєю чергою, призвело до підвищення наукового інтересу до цієї важливої, однак дуже специфічної криміналь-

---

¹ Alexei Navalny's death and the need to counter Vladimir Putin's totalitarian regime and its war on democracy. PACE, Resolution No 2540 (2024). URL: <https://pace.coe.int/en/files/33511/html>

² Подібна заява була зроблена лідерами Естонії, Литви, Латвії, Польщі та Румунії у 2022 р. з початком широкомасштабної російської агресії проти України. Див. Східна Європа вимагає суду над комунізмом. Юридична газета, 6 серпня 2022 р. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/shidna-evropa-vimagae-sudu-nad-komunizmom.html>

но-правової матерії, яка перебуває на стику міжнародного і національного кримінального права.

З агресією російської федерації проти України прийшло й розуміння того, що кримінально-правові заборони, передбачені розділом XX Особливої частини КК України, далекі від досконалості і потребують коригування. Що й казати, навіть назва цього розділу вітчизняного кримінального закону є некоректною. Використаний законодавцем сполучник «та» вказує на альтернативність категорій «мир», «безпека людства» і «міжнародний правопорядок», хоча, як відомо, міжнародний правопорядок є ширшою за сутністю категорією й охоплює мир і безпеку людства.

У вітчизняній юридичній науці зверталася увага передовсім на недоліки ст. 438 КК України, згідно з якою настає відповідальність за порушення законів і звичаїв війни (йдеться, зокрема, про її бланкетний характер, невизначеність такої форми об'єктивної сторони цього діяння, як «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», тощо). Це й не дивно, зважаючи на величезну кількість зареєстрованих воєнних злочинів і ті труднощі, з якими під час застосування цієї статті стикається правозастосовна практика. Водночас необхідно зупинитися й на інших кримінально-правових нормах, які встановлюють відповідальність за міжнародні злочини.

Перше, на чому потрібно наголосити, – застарілість кримінально-правової заборони, присвяченої плануванню, підготовці, розв'язуванню та веденню агресивної війни (ст. 437 КК України). Ця стаття кримінального закону досі орієнтується на моделі Нюрнберзького і Токійського процесів й бере за основу приклад Другої світової війни. Необхідно, однак, підкреслити, що 14 грудня 1974 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію № 3314 (XXIX) «Про визначення агресії», в якій сформульовано сучасне розуміння цього діяння. Згідно з резолюцією агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй, як це вказано в цьому визначенні (ст. 1). У згаданому документі (ст. 3) встановлено, що, незалежно від того, оголошено війну чи ні, актом агресії визнаються: а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави чи будь-яка військова окупація,

який би тимчасовий характер вона не мала, як результат такого вторгнення або нападу, чи будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або частини її; b) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави; c) блокада портів чи берегів держави збройними силами іншої держави; d) напад збройними силами держави на сухопутні, морські чи повітряні сили, або морські чи повітряні флоти іншої держави; e) застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави за згодою з приймаючою державою, з порушенням умов, передбачених цією угодою, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди; f) дії держави, яка дозволяє, щоб її територія, надана нею у розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави; g) заслання державою чи від імені держави озброєних банд, угруповань, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави настільки серйозного характеру, що це дорівнює перерахованим вище актам, або ж її істотна участь у них. Перелік вказаних актів агресії не є вичерпним. Рада Безпеки ООН може визначити, що інші акти також є агресією згідно з положеннями Статуту ООН (ст. 4 резолюції) [7].

Видається, що при формулюванні диспозиції відповідної кримінально-правової заборони необхідно взяти за основу визначення злочину агресії, яке міститься у відповідній резолюції, або ж, аби уникнути зайвої громіздкості цієї норми, сформулювати її як бланкетну (такий підхід реалізовано у проєкті нового КК України).

Необхідно звернути увагу на те, що нинішня редакція ст. 442 КК України, яка передбачає відповідальність за геноцид, не повною мірою відповідає положенням статті 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [4] і статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [6]. Нагадаю, що в ч. 1 ст. 442 КК України геноцид визначається як діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу.

На відміну від згаданих міжнародних актів, у національному законодавстві: 1) використано термін «позбавлення життя» замість «вбивство». Попри, здавалося б, синонімічність цих понять, термін «позбавлення життя» може стосуватися й необережного заподіяння смерті іншій людині, тоді як геноцид – злочин, який може бути вчинений лише умисно; 2) відсутня згадка про таку форму вчинення геноциду, як «заподіяння психічного розладу членам такої групи». У ч. 1 ст. 121 КК України, яка встановлює відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, зазначено, що вказане діяння визнається таким, якщо воно, зокрема, спричинило психічну хворобу. Проте термін «психічна хвороба» на сьогодні визнається застарілим, а тому у цій статті варто було б використати більш сучасний – «психічний розлад». Крім того, слід зупинитися й на тому, що в згаданих міжнародних актах заподіяння тяжких тілесних ушкоджень і заподіяння психічного розладу визнаються альтернативними діяннями, вчинення яких з відповідним наміром визначається як геноцид; 3) формою геноциду вказано «скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі». Однак скорочення (зменшення, обмеження) дітонародження фактично є наслідком запобігання йому або ж спрямоване на запобігання йому у певній частині, а тому згадка про нього у законодавчому визначенні геноциду видається зайвою. У зв'язку з викладеним вважаю за доцільне привести у відповідність положення ч. 1 ст. 442 КК України до положень статті 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього і статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [2, с. 528–529].

Необхідно звернути увагу також і на те, що публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх поширення або розповсюдження таких матеріалів (ч. 2 ст. 442 КК України) караються арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до п'яти років. Контекст останніх подій переконливо засвідчує, що таке покарання є неадекватно м'яким, адже не відповідає високій суспільній небезпеці вказаного посягання [2, с. 529].

Чинному вітчизняному кримінальному законодавству досі не відома концепція злочинів проти людяності. При цьому КК України передбачає відповідальність за цілий ряд перерахованих у ч. 1 ст. 7 Римського статуту МКС діянь, однак відповідні кримінально-правові заборони розміщені не в розділі XX Особливої частини, а в інших розділах кримінального закону. Йдеться, таким чином, про загальнокримінальні зло-

чини, які можуть визнаватися злочинами проти людяності лише за умови, що вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад вчиняється свідомо (ч. 1 ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду).

Водночас необхідно мати на увазі й те, що відсутність у КК України статті про відповідальність за злочини проти людяності не дозволяє відобразити специфічну їх правову природу як окремої категорії міжнародних злочинів. Своєю чергою, це не дає змоги забезпечити незастосування строків давності за вказані діяння, передбачити за їх вчинення більш суворі покарання, ніж за загальнокримінальні злочини, тощо [3, с. 173].

Слід додати, що ще 20 травня 2021 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» [5], який 7 червня цього ж року було направлено на підпис Президенту. Серед іншого, вказаний акт передбачає доповнення КК України ст. 442–1 «Злочини проти людяності». Проте цей закон главою нашої держави не підписаний досі.

Попри те, що на міжнародному рівні термін «екоцид» досі офіційно не закріплений, а таке діяння не визнане окремим міжнародним злочином, який підпадав би під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (зауважу, однак, що відповідні пропозиції лунають дедалі частіше), український законодавець, так само, як і законодавці деяких інших держав, передбачив кримінальну відповідальність за вказане діяння (ст. 441 КК України). Видається, що згадана кримінально-правова заборона потребує поліпшення щонайменше в частині доповнення її вказівкою на отруєння земельних ресурсів (отруєння земельних ресурсів є не менш небезпечним, ніж отруєння атмосфери чи водних ресурсів), а також заміни словосполучення «екологічна катастрофа» зворотом «надзвичайна екологічна ситуація», яке на сьогодні використовується в чинному регулятивному законодавстві України [1].

Список використаних джерел:

1. Андрушко А., Дудоров О. Екоцид у міжнародному та національному кримінальному праві. *Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування*. 2024. № 1. URL: <https://ndipdr.com.ua/wp-content/uploads/2024/03/%D1>

%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F-%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%BE-%D0%94%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2-2. pdf.

2. Андрушко А. В. Окремі питання кваліфікації геноциду в контексті російської агресії проти України. Закарпатські правові читання. *Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти*: матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 26–27 квітня 2024 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 525–529.

3. Андрушко А. В. Проблемні питання імплементації норм міжнародного права про відповідальність за злочини проти людяності. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*: матеріали V Міжнар. правнич. форуму, 10 червня 2022 р., м. Чернівці / уклад. І. В. Ковбас, І. І. Бабін, О. І. Ющик, І. Ж. Торончук, П. І. Крайній. Чернівці: Технодрук, 2022. С. 173–175.

4. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року. URL: <http://21.helsinki.org.ua/index.php?id=1388824041>.

5. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права від 27 грудня 2019 р. № 2689. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804.

6. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

7. Definition of Aggression: General Assembly resolution 3314 (XXIX), 14 December 1974. URL: [file:///C:/Users/8A93~1/AppData/Local/Temp/A_RES_3314\(XXIX\) - EN-1.pdf](file:///C:/Users/8A93~1/AppData/Local/Temp/A_RES_3314(XXIX) - EN-1.pdf).

ОБ’ЄКТИВОВАНІ ФОРМИ ГЕНОЦИДУ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ

Медицький Ігор Богданович,

*д.ю.н., професор, професор кафедри політики у сфері боротьби
зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового
юридичного інституту Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

Більше двох років триває повномасштабна збройна агресія проти України, хід якої супроводжується безпрецедентними за своєю масштаб-

ністю воєнними злочинами і злочинами проти людяності. Численні публічні заяви вищого політичного й військового керівництва держави-агресора, а також відповідні рішення органів влади усіх рівнів на їх підтримку і виконання сукупно свідчать про офіційну політику невизнання права Українського народу на самоідентифікацію, самовизначення і, як наслідок, на існування.

Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду 2 березня 2022 р. оголосив про відкриття розслідування ситуації в Україні щодо вчинення на території України воєнних злочинів, злочинів проти людяності й геноциду.

Верховна Рада України 14 квітня 2024 р. направила адресоване звернення до ООН, Європейського Парламенту, Парламентської асамблеї Ради Європи, Парламентської асамблеї ОБСЄ, Парламентської асамблеї НАТО, урядів і парламентів іноземних держав щодо визнання вчинення російською федерацією геноциду Українського народу, а також злочинів проти людяності та воєнних злочинів на території України. Злочини російських військових в Україні визнані геноцидом також парламентами ряду зарубіжних держав (Польщі, Естонії, Латвії, Канади, Литви, Чехії, Ірландії) [1, с.13].

Конвенцією ООН «Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього» (1948), а також Римським статутом МКС (ст. 6) окреслено об'єктивовані форми геноциду: а) вбивство членів будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи; б) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи; с) умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення; d) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню усередині групи; е) насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи.

Ст.442 Кримінального кодексу України (далі – КК України) в цілому відтворює текстуальну частину згаданих документів, за окремими винятками, які демонструють звуження (відсутність згадки про спричинення членам групи психічних розладів; ужиток терміна «позбавлення життя», що не є ідентичним категорії «вбивство» й не співвідноситься з єдиним для усіх форм протиправної поведінки наміром повністю чи частково знищити групу як таку) чи, навпаки, розширення обсягу кримінально-правової реакції держави (згадка про скорочення дітонародження усередині групи, крім його запобігання).

Попри значну активізацію діяльності органів кримінальної юстиції (на початок квітня 2024 р. Офісом Генерального прокурора зареєстровано 129 467 злочинів агресії і воєнних злочинів, у тому числі: 125 686 – порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 КК України); 99 – планування, підготовка або розв’язання та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України); 77 – пропаганда війни (ст. 436 КК України), обліковані випадки злочинів за ст. 442 КК України є поодинокими. Так, згідно з даними Офісу Генерального прокурора, у 2022 р. зареєстровано 22 кримінальних правопорушення, з яких 4 провадження направлено до суду з обвинувальним актом, 3 – закрито, у 17 випадках рішення на кінець звітного періоду (про закінчення або зупинення) не прийнято. У 2023 р. обліковано 7 кримінальних правопорушень, з яких 1 провадження направлено до суду з обвинувальним актом, 4 – закрито, у 5 випадках рішення на кінець звітного періоду (про закінчення або зупинення) не прийнято. У 2022 р. на розгляді судів першої інстанції перебувало 1 провадження за ст. 442 КК України, яке на кінець звітного періоду залишилося нерозглянутим; у 2023 р. на розгляді перебували 3 провадження, які також нерозглянуті на кінець звітного періоду¹.

Складність досудового розслідування й остаточного підтвердження вини суб’єктів у вчиненні геноциду шляхом постановлення обвинувальних вироків пов’язана з констатацією факту, що дії російських військових і військово-політичного керівництва російської федерації мають на меті повне чи часткове знищення українського народу. На цьому важливому моменті справедливо акцентують свою увагу як вітчизняні науковці (А. В. Андрушко, Д. С. Азаров та ін.), так і практики. Про відсутність наразі достатніх доказів, які відповідали б юридичній кваліфікації, передбаченій Конвенцією про геноцид, важливість питання умислу злочинців, їх «потреби» знищити певну групу у фізичний чи біологічний способи заявляє і голова Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні Ерік Мьюсе [2].

---

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2022 р.). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022; Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2023 р.). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 10.04.2024).

Посприяти встановленню геноцидального наміру стосовно української нації зможе об'єктивне й максимально повне з'ясування обсягу спричинених збройною агресією наслідків. Їх масштабність, системний та інтенсивний характер, «предметна» спрямованість руйнувань (на тлі військових невдач і неможливості досягнення декларованих росіянами цілей упродовж тривалого часу, усе частіше руйнуються об'єкти цивільної критичної інфраструктури у паливно-енергетичному секторі, харчовій промисловості та агропромисловому комплексі, транспорті, системи життєзабезпечення, промисловості, цивільного захисту населення, охорони здоров'я, навколишнього природного середовища та ін.), очевидно, вказують на передбачену конструкцією ст. 442 КК України мету як у «ініціаторів» агресії, так і діяльності підпорядкованих вищому військово-політичному керівництву рф безпосередніх виконавців.

Тим паче, що аналогічного роду інформація уже слугувала належним доказом у діяльності міжнародних судових інституцій у минулому. Так, у справі Караджича Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії підтвердив, що висновок про наявність геноцидального наміру можна зробити із «загального контексту, масштабу звірств, системного вибору жертв з урахуванням їх належності до певної групи, повторюваності актів знищення і дискримінації або існування плану чи політик [3, с.16].

Втрата життєвого потенціалу України (вбивства й заподіяння тяжкої фізичної або психічної шкоди цивільному населенню на тимчасово окупованих територіях України). Особливою категорією потерпілих є представники владних органів, місцеві активісти, журналісти, священнослужителі та інші особи, відомі своєю суспільно-державницькою позицією.

Згідно з даними Управління Верховного комісара з прав людини ООН у період з лютого 2022 р. по вересень 2023 р. в Україні від військових дій постраждали 27 449 цивільних осіб, з них 9 701 загиблий та 17 748 поранених. Реальна кількість втрат, очевидно, вища, оскільки отримання інформації з місць інтенсивних бойових дій відбувається із запізненням, а чимало повідомлень усе ще потребує підтвердження [4]. За інформацією ювенальних прокурорів, загинуло 539 дітей та 1 287 отримали поранення різного ступеня тяжкості (без повного врахування з місць активних військових дій) [5].

Як слідує з Доповіді Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні, на додаток до людських втрат збройний

конфлікт в Україні спричинив переміщення населення, небачене у Європі з часів Другої світової війни. Станом на 21.02.2023 р. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців повідомило про 8 мільйонів біженців з України, з яких 90% – це жінки та діти. Майже 18 мільйонів людей в Україні потребують гуманітарної допомоги, а її доступ до районів, що постраждали від бойових дій, є ускладненим. Конфлікт вплинув на право людей на охорону здоров'я, освіту, наявність житла, харчування та води. Комісія також констатує загальну атмосферу невизначеності і страху, глибокий психологічний вплив, на додаток до фізичної шкоди, який матиме довготривалі наслідки [6].

У МОЗ України прогнозують, що через війну психологічної підтримки потребуватимуть понад 15 млн українців. При цьому близько 3–4 млн людей треба буде призначати медикаментозне лікування. Після війни щонайменше кожна п'ята людина буде мати негативні наслідки для психічного здоров'я. У 20–30% осіб, які пережили травматичні події, може розвинутися посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) [7]. Згідно з даними електронної системи охорони здоров'я у 2023 р. кількість пацієнтів з ПТСР зросла майже в чотири рази порівняно з 2021 р., а за перші два місяці 2024 р. діагноз встановлено фактично такій же кількості пацієнтів, як за весь 2021 рік [8].

Створення умов, спрямованих на знищення української нації. Викрадення проукраїнських лідерів і активістів – звичайна практика агресора на тимчасово окупованих територіях, що має на меті не лише залякати конкретних активістів, а й створити середовище, де буде неможливим будь-який прояв української ідентичності. Це створює реальну загрозу для розвитку та навіть самого існування українського громадянського суспільства. Людей позбавляють доступу до основних засобів виживання – води, їжі, опалення в холодну пору року, ліків і медичного обслуговування, беручи в облогу населені пункти, знищуючи цивільну інфраструктуру, електро-, водо- і теплопостачання в оточених районах у поєднанні з блокуванням гуманітарної допомоги та перешкоджанням евакуації цивільного населення [3, с.28–29].

Відбувається підриз економічного потенціалу й безпеки через знищення об'єктів господарської інфраструктури цивільного призначення (пошкодження зерносовищ, перешкоджання посівним кампаніям, блокада морських торговельних шляхів, руйнування електро- та газотранспортної інфраструктури тощо). KSE Institute (аналітичним центром при

Київській школі економіки), спільно з Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури, Міністерством економіки та іншими профільними організаціями, здійснено оцінку прямих втрат економіки України, які на січень 2024 р. склали 157 млрд дол. США, з яких:

- руйнування житлового фонду (58,9 млрд). Загалом пошкоджено або зруйновано понад 250 тис. житлових будинків, з них 222,6 тис. – приватних (індивідуальних); 27 тис. – багатоквартирних будинків; 0,53 тис. – гуртожитків;

- сфера інфраструктури (36,8 млрд). Втрати промисловості та підприємств на рівні 13,1 млрд., зруйновано або пошкоджено 78 підприємств приватної та 348 – державної форми власності;

- пошкодження та руйнування 3 800 закладів освіти, 1 800 закладів культури, 1 284 закладів охорони здоров'я, 348 релігійних установ, 343 об'єктів спорту, 164 – туризму. Збитки сфери освіти склали 6,8 млрд., охорони здоров'я – 3,1 млрд., культури, туризму та спорту – 2,4 млрд.;

- збитки підприємств (13,1 млрд). Загалом пошкоджено або зруйновано активи щонайменше 426 великих та середніх приватних підприємств, а також державних підприємств. Зруйновано підприємства, які є найбільшими у галузі металургії: ПрАТ «Металургійний комбінат Азовсталь», ПрАТ «ММК ім. Ілліча», ПАТ «Авдіївський коксохімічний завод»;

- збитки енергетиці України (9 млрд). Відповідно до публічних заяв прем'єр-міністра України та Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури від початку повномасштабного вторгнення було уражено усі підконтрольні Україні теплові та гідроелектростанції, а також 18 теплоелектроцентралей;

- прямі втрати для АПК та земельних ресурсів (10,3 млрд). Найбільша частка втрат зумовлена знищенням і пошкодженням сільськогосподарської техніки, унаслідок чого оціночні втрати сільгоспвиробників складають понад 5,8 млрд. Другою за розміром категорією є втрати через знищення та крадіжки виробленої продукції, сукупна вартість якої оцінюється у 1,9 млрд. Сумарна ємність зруйнованих зерносховищ сягає 11,4 млн тонн виробленої продукції, а ємність пошкоджених зерносховищ сягає 3,3 млн тонн потужностей одночасного зберігання, вартість відновлення оцінюється у 1,8 млрд.;

- пошкодження, руйнування або захоплення 160 тис. одиниць сільгосптехніки, 16 тис. одиниць комунального транспорту, 212 тис. легкових автомобілів (1,9 млрд.) [9].

Згідно з офіційною інформацією Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України орієнтовні розрахунки збитків для довкілля унаслідок військових дій склали 2,402 трлн грн, з яких шкода для: атмосферного повітря (від горіння нафти, нафтопродуктів та газу; лісових пожеж; викидів забруднюючих речовин) – у розмірі 1,17 трлн грн; земельних ресурсів (від забруднення ґрунті; засмічення земель) – 1,07 трлн грн; водних ресурсів (від засмічення чи забруднення водних об'єктів; самовільно забраної та/або використаної води; засмічення чи забруднення морських вод) – 83,57 млрд грн. Сума збитків через підлив Каховської ГЕС у червні 2023 р. склала 146,4 млрд грн, зафіксовано 1 144 постраждалих домогосподарств [10]. Під ризик затоплення потрапили майже 36 тисяч житлових будинків, більшість з яких знаходяться у Херсонській області, близько 1 000 будинків під ризиком [9].

Депортація українських дітей. Майже 20 тис. дітей примусово депортовані на територію рф із тимчасово окупованих територій України. За наявною інформацією понад 1 000 українських дітей перебуває на території республіки Білорусь у рамках рішень самопроголошеного президента, а також окремих рішень союзної держави. Поведінка держави-агресора однозначно свідчить про заздалегідь спланований процес примусової депортації дітей з метою їх ідеологічного перевиховання, асиміляції з населенням рф та використання у власних інтересах. На території рф і тимчасово окупованих АР Крим і м. Севастополь створено щонайменше 43 табори. Українських дітей вивозять нібито на відпочинок та оздоровлення, а насправді насильно утримують, не дозволяючи повернутися до батьків або законних опікунів, нав'язують їм ідеологію рашизму. За спрощеною процедурою дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, нав'язують російське громадянство без отримання на це згоди їх законних опікунів; рф не надає списків депортованих дітей та відмовляється вести переговори щодо напрацювання механізмів їх повернення [11].

Список використаних джерел:

1. Андрушко А. Проблемні питання кваліфікації геноциду в контексті російсько-української війни. *Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу 14–15 березня 2024 року, м. Київ. Київ : Алерта, 2024. С.13.

2. «Не маємо достатніх наявних доказів» – голова комісії ООН про визнання геноциду в Україні. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-henotsyd-v-ukrayini-vyznannya/32577672.html> (дата звернення: 10.04.2024).

3. Азаров Д. С., Венгер В. М., Коваль Д. О., Нуріджянян Г. С. Війна Росії проти України як геноцид українського народу. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2023. Том 11. С.12–39.

4. В ООН повідомили, скільки цивільних загинуло в Україні від початку повномасштабної війни. URL: <https://tsn.ua/ato/v-oon-povidomili-skilki-civilnih-zaginuло-v-ukrayini-vid-pochatku-povnomashtabnoyi-viyni-2418067.html> (дата звернення: 08.04.2024).

5. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. Матеріали Офісу Генерального прокурора України. URL: <https://www.gr.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2024).

6. Доповіді Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні (щодо результатів розслідування за період 24 лютого 2022 року – 31 січня 2023 року). URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/prava-lyudini/dopovidi-nezalezhnoyi-mizhnarodnoyi-komisiyi-oon-z-rozsliduvannya-porushen-v-ukrayini> (дата звернення: 17.04.2024).

7. Підтримка ментального здоров'я під час війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny> (дата звернення: 17.04.2024).

8. В ЕСОЗ протягом останніх двох років фіксується значне збільшення пацієнтів зі встановленим діагнозом ПТСР. URL: [https://nszu.gov.ua/novini/v-esoz-protyagom-ostannih-dvoh-rokiv-fiksuyetsya-znachne-zbi-1203](https://nszu.gov.ua/novini/v-esoz-protyagom-ostannih-dvoh-rokiv-fiksuyetsya-znachne-zbilshennya-patsiyentiv-zi-vstanovlenim-diyagnozom-ptsp) (дата звернення: 17.04.2024).

9. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України (станом на початок 2024 року). URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/> (дата звернення: 11.04.2024).

10. Наслідки воєнних дій та вплив на довкілля (дані з офіційного ресурсу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України). URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 11.04.2024).

11. Про Звернення Верховної Ради України до парламентів та урядів іноземних держав, міжнародних організацій та їх міжпарламентських асамблей щодо засудження вчинених російською федерацією та республікою білорусь злочинів примусової депортації українських дітей: Постанова Верховної Ради України від 03.05.2023 р. № 3099-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-20#Text> (дата звернення: 12.02.2024).

ПРОПАГАНДА ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ, ВИГОТОВЛЕННЯ І ПОШИРЕННЯ ЇХ СИМВОЛІКИ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗА СТ. 436–1 КК УКРАЇНИ

Письменський Євген Олександрович,

*д.ю.н., професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності Луганського
навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка ДонДУВС*

Із початком повномасштабного вторгнення російських загарбників на територію України істотно активізувалася практика застосування ст. 436–1 КК України, яка встановлює відповідальність за виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки і пропаганду комуністичного й націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів. І у цьому простежується певна закономірність, адже сучасна російсько-українська війна з-поміж іншого є війною смислів і цінностей. Російський агресор намагається відстояти й нав'язати свій вектор розвитку, що ґрунтується в цілому на позитивному сприйнятті советського минулого й відтворенні його традицій. Натомість український супротив безпосередньо пов'язаний із бажанням зберегти свою історичну й національну пам'ять, не дати забути про наслідки тоталітаризму, унеможливити повернення до советських підходів суспільного розвитку.

Вивчення поточних правозастосовних процесів (2022–2024 рр.) показало, що в абсолютній більшості за ст. 436–1 КК України кваліфікується поведінка осіб, які вчиняють дії, пов'язані з пропагандою комуністичного тоталітарного режиму, виготовленням і поширенням його символіки. На тлі агресивної війни це свідчить про наявність в Україні певної категорії громадян, які поділяють державницькі позиції кремлівського режиму, беруть участь у пропагуванні його цінностей і, зрештою, можуть виявитися лояльними до держави-агресора (трапляються випадки сукупності кримінальних правопорушень, передбачених ст. 436–1 і ст. 436–2 КК України, коли виправданню дій агресора передувало поширення комуністичної тоталітарної символіки тощо).

Після ухвалення ст. 436–1 КК України в новій редакції згідно із Законом України від 9 квітня 2015 р. «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Укра-

їні та заборону пропаганди їхньої символіки» чимало юристів здійснили аналіз відповідної заборони [1; 2; 6]. Зокрема, в одній із своїх тогочасних публікацій я звернув увагу на ряд недоліків ст. 436–1 КК України, що свідчать про традиційну хибу суб'єктів формування кримінально-правової політики, а саме низьку якість нормотворчої діяльності. Відповідна норма сконструйована невдало, а її застосування може призвести до помилок у кримінально-правової кваліфікації [8].

Подальший розвиток подій показав слушність застережень, зроблених від початку. Зокрема, поточна практика застосування ст. 436–1 КК України знає приклади помилкової оцінки вчиненого діяння як кримінально протиправного (за відсутності складу правопорушення) та повне ігнорування положень ч. 2 ст. 11 КК України про малозначність діяння (за наявності підстав для визнання такої).

Почнемо з першого. На жаль, аналіз судової практики дав змогу виявити досить грубої помилки у кримінально-правової кваліфікації, що полягає в оцінці вчиненого як кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436–1 КК України, за відсутності всіх належних (обов'язкових) ознак цього складу злочину.

Як приклад розглянемо таку ситуацію кваліфікації злочину за ст. 436–1 КК України. Засуджений розмістив на рекламному сайті оголошень OLX герб СРСР із зображенням серпа та молота на тлі земної кулі та п'ятикутної зірки задля його продажу. 06 січня 2023 р. він здійснив поштове відправлення, у якому знаходився зазначений герб СРСР, який відповідно до ст. 1 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» є символікою комуністичного тоталітарного режиму, тим самим вчинивши *поширення* (курсив – Є. П.) такої символіки [3].

У цій ситуації, як видається, відсутні відразу кілька ознак, що характеризують розгляданий склад злочину.

По-перше. Це суспільно небезпечне діяння у виді поширення [символіки]. Очевидно, правозастосовувачі плутають поширення символіки з її розповсюдженням, адже дії з продажу, описані у вироку, є проявом останнього. Натомість поширювати – означає «робити відомим для багатьох (про чутки, інформацію тощо); збільшувати сферу впливу, дії» [9].

По-друге. Виникає істотний сумнів, що в продемонстрованому прикладі має місце безпосередній об'єкт відповідного складу злочину, який

дослідники визначають як міжнародний правопорядок у частині «убезпечення людей від дискримінації за расовими, національними, етнічними, класовими, соціальними, фізичними та іншими ознаками, а також за релігійною приналежністю й віросповіданням» [2, с. 22]. Викликає сумнів, що продаж гербу СРСР становить посягання на міжнародний порядок загалом і в зазначеній частині, зокрема.

По-третє, зважаючи на зміст розгляданої норми та її призначення, виникає переконання, що попри відсутність текстувального відображення, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мета у виді впливу на свідомість та позицію інших людей через просування ідеологій тоталітарних режимів. Тобто лише дії, які вчиняються з такою метою, можуть вважатися злочином згідно зі ст. 436–1 КК України. У родову основу всіх актів поведінки, які охоплює цей злочин, покладено пропаганду (частково про це сигналізує і назва ст. 436–1, хоч вона сама по собі теж не є вдалою). Як відомо, мета (негативної) пропаганди полягає в розпалюванні соціальної ворожнечі, нагнітанні соціальних конфліктів, загостренні суперечностей у суспільстві [7]. Вивчення вироку суду та викладених у ньому фактичних обставин разом із зверненням до здорового глузду дає змогу визнати, що такої мети у фігуранта справи не було. Навіть попри формальне твердження зворотного («...під приводом продажу з метою поширення на всій території України»).

Щодо помилкового невизнання певних актів поведінки, що кваліфікуються за ст. 436–1 КК України, малозначними, то і таких прикладів вистачає. Показовою у цьому аспекті є така справа.

Особа, яка засуджена за ст. 436–1 КК України, розмістила за допомогою свого акаунта в соціальній мережі *Facebook* фотозображення, який відтворює церкву та містить напис білими літерами на червоному фоні «*Пока мы помним – они живы! 9 мая*». При цьому в лівому нижньому куті фотоколажу розміщено зображення ордену «Вітчизняна війна», який у центральній частині містить перехрещений серп і молот золотого кольору на червоному фоні, що відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» є символікою комуністичного тоталітарного режиму, поширення та публічне використання якої заборонено [4].

Продемонстрований приклад яскраво відбиває ситуацію, за якої вчинене діяння може бути визнане малозначним. Згідно з ч. 2 ст. 11

КК України не визнається злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заповдіяла і не могла заповдіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Із наведеного випливає, що встановлення малозначності діяння передбачає такі обов'язкові умови: 1) діяння формально повинно містити всі ознаки складу певного правопорушення, передбаченого КК України; 2) малозначне діяння не становить суспільної небезпеки, що означає мізерність або взагалі відсутність шкоди, яка завдається або може бути завдана в результаті вчинення такого діяння; 3) малозначність має бути як об'єктивною, так і суб'єктивною, тобто особа мала намір вчинити саме малозначне діяння [5].

Екстраполюючі викладені умови на показаний вище кейс, можемо констатувати наявність усіх належних ознак малозначності діяння відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України. По-перше, з певними застереженнями¹ можна стверджувати, що формальні ознаки ч. 1 ст. 436–1 КК України, мають місце в цій ситуації, а отже, наявна зовнішня кримінальна протиправність вчиненого. По-друге, дії особи, яка опублікувала в соціальній мережі листівку із зображенням ордену, що відображає символіку комуністичного режиму, аж ніяк не становлять належного рівня суспільної небезпеки, оскільки не заповдіяли і не могли заповдіяти *істотної* (курсив – Є. П.) шкоди будь-яким фізичним особам, суспільству і державі. Мізерність шкоди не викликає сумнівів. Зворотній висновок мав би бути з усією однозначністю зроблений у вирокі, однак такого немає. По-третє. Матеріали справи унеможливають твердження про те, що існує якась невідповідність між фактично вчиненим малозначним діянням і умислом, спрямованим на заповдіяння істотної шкоди. Умисел був реалізований повністю у межах одного акту поведінки.

Слід резюмувати, що практика застосування ст. 436–1 КК України почала істотно розвиватися з початком повномасштабного вторгнення російських військ в Україну. Вивчення судових вироків цього періоду дає підстави констатувати наявність тенденції щодо помилкової кваліфікації виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки

---

¹ Зокрема, питання полягає в тому, чи визнавати обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони мету злочину у виді впливу на свідомість та позицію інших людей через просування ідеологій тоталітарних режимів, про що йшлося при розгляді попереднього питання.

та пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів. Зокрема, виявлено випадки, коли безпідставно визнається злочином діяння, що не містять усіх обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, а також повністю ігнорується положення ч. 2 ст. 11 КК України, яке не застосовується у випадках, коли наявні для того підстави.

Список використаних джерел:

1. Бабак М. А., Філей Ю. В. Вітчизняні новели кримінально-правового механізму протидії пропаганді комуністичного або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів з огляду на деякі конституційні права й основоположні свободи людини та громадянина. *Право і суспільство*. 2018. №3. Ч. 2. С. 181–188.

2. Беклеміщева Ю. М. Кримінально-правова характеристика виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя. 2018. 217 с.

3. Вирок Новосанжарського районного суду Полтавської області від 22 лютого 2023 р. у справі № 542/262/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109140150>

4. Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області від 24 квітня 2024 р. у справі № 307/1059/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118572211>

5. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Малозначність діяння: проблеми застосування та вдосконалення кримінального закону. *Юридичний вісник України*. 19–25 лютого 2016 р. № 7.

6. Комарницький В. М., Письменський Є. О. Підстава кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (загальна характеристика). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. №3. С. 122–131

7. Кузьмук О. М., Любчук О. В. Пропаганда як зброя: соціальний дискурс / Baltija Publishing. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6340/13376-1>

8. Письменський Є. О. Кримінально-правова охорона національної та історичної пам'яті: плутаний шлях законодавця. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 253–271.

9. Поширювати і розповсюджувати / Мова – ДНК нації. URL: <https://ukr-mova.in.ua/blog/poshuryuvatu-i-rozpovsyudzhuvatu>.

ЩОДО ПРОБЛЕМ ТЛУМАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 436–2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ¹

Євтєєва Дарина Петрівна,

*к.ю.н., старший дослідник, заступник директора з наукової роботи НДІ
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН
України*

Лапкін Андрій Васильович,

*д.ю.н., доцент, доцент кафедри трудового права Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

На початку повномасштабного вторгнення рф до України Кримінальний кодекс України (далі – КК України) було доповнено ст. 436², в якій встановлено відповідальність за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікацію її учасників, а також за виготовлення, поширення відповідних матеріалів.

У ч. 1 згаданої статті передбачено кримінальну відповідальність за:

- виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту;
- виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України;
- глорифікацію осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, та низки інших осіб, які сприяли їй (повний їх перелік зазначений у диспозиції цієї норми).

У ч. 2 цієї статті передбачено відповідальність за виготовлення, поширення відповідних матеріалів, що містять відомості, окреслені в ч. 1.

У ч. 3 закріплено відповідальність за дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою, або вчинені повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації.

---

¹ Матеріал підготовлено на виконання проекту «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні» (реєстраційний номер 2022.01/0060), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

Специфікою конструкції ст. 436² КК України є наявність у ч. 1 та ч. 2 основних складів кримінального правопорушення, а в ч. 3 – кваліфікованого складу щодо ч. 1 та ч. 2 ст. 436² КК України.

Стаття 436² КК України активно застосовується: за 2 роки її існування, згідно з інформацією Єдиного державного реєстру судових рішень, винесено майже 1000 вироків. Разом із тим аналіз диспозицій норм за ст. 436² КК України дозволив установити обумовлені недоліками в їх формулюваннях проблеми, що можуть виникати в процесі правозастосування та породжуватимуть ризики порушення прав і свобод людини. Такими проблемами вбачаються:

а) складність відмежування одне від одного діянь, передбачених ч. 1 ст. 436² КК України (виправдовування, визнання правомірною, заперечення, глорифікація);

б) невизначеність за змістом іншомовного терміна «глорифікація», використання якого в кримінально-правовій нормі суперечить законодавчій техніці та може викликати труднощі у громадян у розумінні її змісту, а також складнощі на практиці;

в) надмірно широкий обсяг кримінально-правової заборони у ст. 436² КК України:

– кримінально караними є діяння, передбачені у ч. 1, 2 та 3 ст. 436² КК України, вчинені як публічно, так і в приватній сфері (наприклад, приватні розмови або листування). Це істотно обмежує свободи вираження поглядів громадян;

– за ч. 2 ст. 436² КК України кримінально караним визначено виготовлення відповідних матеріалів як із метою їх поширення, так і без мети поширення;

г) невизначеність поняття «матеріали» у ч. 2 ст. 436² КК України, що може призвести до занадто широкого тлумачення зазначеної норми; із цим пов'язана й конкуренція норм за ч. 1 та ч. 2 в аспекті кваліфікації висловлювання суб'єктивної думки в соціальних мережах та проставлення відмітки «вподобати» на публікації, що виправдовують російську агресію;

д) проблема відмежування вчинення продовжуваного кримінального правопорушення від повторності при кваліфікації кількох діянь, що підпадають під ознаки ч. 1 або ч. 2 ст. 436² КК України;

е) проблема утворення повторності дій особи, якщо вона вчинила правопорушення за ч. 1, а потім за ч. 2 ст. 436² КК України (або навпаки);

є) проблема відмежування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 436² КК України, від інших кримінальних правопорушень:

- ст. 111 КК України (державна зрада у формі надання допомоги іншій державі у здійсненні підривної діяльності);

- ч. 1 ст. 111¹ КК України (колабораційна діяльність у формі публічного заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України);

- ч. 1 ст. 111² КК України (пособництво державі агресору у формі умисних дій, спрямованих на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора);

- ст. 436 КК України (пропаганда війни);

ж) наявність у санкціях ст. 436² КК України покарання у виді позбавлення волі за ненасильницькі дії, що створює умови для ухвалення судами вироків із занадто суровими покараннями.

Окремі з перелічених проблем деякою мірою уже були піддані аналізу в інших публікаціях авторів цього матеріалу [1; 2; 3]. Разом із тим вбачається за необхідне проведення подальших досліджень положень статті 436² КК України, що дозволить розробити науково-практичний коментар із тлумаченням ознак цього кримінального правопорушення, а також напрацювати пропозиції щодо внесення змін до КК України, які в подальшому можуть бути спрямованими до відповідного Комітету Верховної Ради України.

Список використаних джерел:

1. Євтеєва Д. П. Щодо вирішення колізії між ст. 436² та ст. 111¹ КК України. *Кримінальне право України періоду глобальних викликів: від воєнного стану до повоєнного відродження*: матеріали дискусійної кримінально-правової панелі VII Харків. міжнар. юрид. форуму, (м. Харків, 29 верес. 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 13–17.

2. Лапкін А. В. До проблеми кваліфікації повторності кримінальних правопорушень за ст. 436² КК України. *Кримінальне право України періоду*

глобальних викликів: від воєнного стану до повоєнного відродження: матеріали дискусійної кримінально-правової панелі VII Харків. міжнар. юрид. форуму (м. Харків, 29 верес. 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 29–33.

3. Лапкін А. В., Євтеєва Д. П. Щодо змісту поняття «матеріали» як пред-мета злочину за ст. 436² КК України. *Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення* : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 26 вересня 2023 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2023. 301 с. С. 210–213.

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИЗНАЧЕННЯ І ФОРМУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ¹

Голіна Володимир Васильович,

д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Кримінологічний аналіз структури статистичної сукупності дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) за щорічними даними офіційної статистики на прикладному рівні і в контексті змісту цих тез ставить за мету дослідити, зокрема, домінуючі мотиви їх вчинення для обґрунтування оптимальної на даний час і стан у галузі безпеки дорожнього руху – концептуальної моделі підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. Так, у 2019 р. в Україні було зареєстровано 160675 ДТП, з них 26052 – із загиблими та/або травмованими особами (загинуло 3454 особи і травмовано 32736 осіб). За результатами проведеного Національною поліцією аналізу аварійності на території країни встановлені основні причини скоєння ДТП із загиблими та/або травмованими людьми, а саме:

---

¹ Публікація підготовлена на виконання теми фундаментального дослідження НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації в УРІНТЕІ № 10565).

- порушення правил маневрування – 22%;
- перевищення безпечної швидкості – 34%;
- недотримання дистанції – 8%;
- порушення правил проїзду перехресть – 8%;
- керування транспортним засобом у стані сп'яніння – 3,25%;
- виїзд на смугу зустрічного транспорту – 1,35%;
- порушення правил проїзду пішохідних переходів – 6%.

Дорожня інфраструктура також впливає на показники ДТП: у 2019 р. їх сталося 948 через незадовільний стан доріг, в яких 51 особа загинула та 359 осіб травмовані. Ці дані наведено нами з тексту Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 р. (надалі – Стратегія). Протягом наступних років ці показники суттєво не змінилися. Проте став константою детермінаційного ланцюгу людський фактор. Однак звертає на себе увагу у цьому документі – важливому з точки зору вибору концепції запобіжних дій. У частині «Причини виникнення проблеми» зазначається, зокрема відсутність обґрунтованої економічної оцінки вартості життя, здоров'я та завданої економіці шкоди від ДТП; сучасної системи збору інформації про ДТП; ефективної системи сповіщення про ДТП; належної інформаційної взаємодії та залучення уповноважених органів містобудування й архітектури до прийняття системних рішень щодо підвищення рівня безпеки дорожнього руху; недоступність транспортної інфраструктури для осіб з інвалідністю; недосконалість правового механізму та нормативно-правового регулювання у сфері безпеки дорожнього руху і, врешті-решт, низький рівень підготовки водіїв; відсутність механізму здійснення ефективного контролю за діяльністю автошкіл; виховання суспільства у сфері безпеки дорожнього руху, власної відповідальності та дотримання правил дорожнього руху [1].

З урахуванням вищенаведених причин ДТП логічно було б на перше місце серед поставити людський фактор – учасників дорожнього руху (водіїв, пішоходів, велосипедистів та ін.), тобто культурологічний напрям запобігання ДТП, через який найчастіше має місце виникнення проблем безпеки. Відсутність у розробників Стратегії концептуальних імперативів вплинуло на визначення пріоритетів у сфері безпеки дорожнього руху. Визнання потреби зниження смертності від ДТП на 30%, як вказано в Стратегії, здійснюється із застосуванням обґрунтованих цільових показників шляхом впровадження сучасних вимог і технологій, які систем-

но охоплюють усі ключові аспекти безпеки дорожнього руху, зокрема, поведінку людей (людський фактор), дорожню інфраструктуру, конституційну безпечність транспортних засобів і одночасно розглядаються на етапі запобігання аваріям, під час аварій та після аварії відповідно до загальноприйнятих у світі підходів до формування та реалізації політики підвищення безпеки дорожнього руху [1]. Відверто кажучи, останнє положення не зрозуміле. Надалі пропонується набір основних напрямів реалізації цієї Стратегії, еkleктична суміш заходів яких не дозволяє сконцентрувати запобіжні дії відносно домінуючого серед інших детермінаційного ДТП фактору. Звернемося до структури ДТП і мотивів порушення Правил дорожнього руху, які їм передували.

Згідно з офіційною статистикою патрульної поліції фіксуються 28 різновидів ДТП, які відображають так само кількість типових видів деліктів, пов'язаних із порушенням Правил дорожнього руху (ПДР). Частина з них вчиняється як умисно, так і з необережності. Проте, як показує аналіз мотивів їх вчинення, серед деліктів, що найчастіше передують ДТП, виокремлюється їх група, котра підвищує якісну негативність характеристики мотиву – грубість, неприпустимість його прояву: виникає груба необережність, яка, за словами давніх юристів, рівноцінна умислу. Відомо, що мотив – це те, що зумовлює чи породжує певний наслідок (причина). Отже, мотив правопорушення (делікту, проступку, злочину) – це внутрішнє спонукання, яке викликає в особи рішучість вчинити якусь дію і керує нею під час її вчинення [2, с.46–47]. Масив грубих порушень ПДР стало складають: порушення правил маневрування, перевищення безпечної швидкості; недотримання дистанції; порушення правил проїзду перехресть; керування транспортним засобом у стані сп'яніння; перевищення встановленої швидкості; порушення правил проїзду пішохідних переходів; перехід пішоходів у невстановленому місці; невиконання водіями вимог сигналів регулювання. Якби не були пояснення, так би мовити, первинних мотивів саме їх вчинення, вони не мають юридичного значення і свідчать лише про свавільну поведінку, перш за все, водіїв. Свавільля у сфері безпеки дорожнього руху – це «хвороба» наслідку послаблення або відсутності належної вимогливості щодо дотримання ПДР, і «лікується» вона запровадженням культурологічної концепції запобігання автотранспортним правопорушенням, який, як ми вже неодноразово висвітлювали, являє собою спеціально створений комплекс потужних заходів і засобів нормативно-правового (репресивного) характеру, що по-

силює почуття страху перед можливими, обтяжуючими стан порушника, втратами не тільки матеріального характеру з заходами (спеціального, етичного, технічного, віктимологічного та іншого спрямування), що підсилюють переконання неминучості настання таких наслідків. Культурологічна концепція – найбільш оптимальний і адекватний часу і стану ДТП в Україні шлях досягти за відносно короткий строк (3–5 років) зниження смертності і травматизму від ДТП [3, с.84–112].

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 1360-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text>

2. Механізм злочинної поведінки. Відп.ред. В. М. Кудрявцев. М., Наука, 1981. 248 с.

3. Голіна В. В. Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням : монографія / В. В. Голіна, С. С. Шрамко ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2023. 184 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669986870>.

ПАРАДОКСИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ¹

Колодяжний Максим Геннадійович,

*к.ю.н., старший науковий співробітник, завідувач відділу
кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної
академії правових наук України*

На написання представлених тез надихнула відома монографія «Нариси з кримінології постмодерну», підготовлена професорами О. М. Лит-

¹ Примітка. Тези наукового повідомлення підготовлені у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. 0120U10561).

виновим та Ю. В. Орловим. У цій праці вчені дослідили, крім іншого, парадокси протидії злочинності [1, с. 45–54]. Намагаючись зберегти використаний цими науковцями методологічний підхід із додаванням окремих елементів новизни відповідно до авторського бачення розв’язання представленої наукової задачі, пропонується застосувати його для тлумачення низки парадоксів, що мають місце на теперішній час в Україні при формуванні та реалізації специфічної державної політики у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху (далі – БДР) загалом, а також зменшення дорожньо-транспортної смертності і травматизму й профілактики автотранспортних правопорушень зокрема.

Наукова категорія «парадокс» не є новою і «чужою» для сфери БДР. Так, у 1968 р. німецький математик Д. Брес стверджував, що збільшення пропускної потужності мережі за умови, що суб’єкти руху самі обирають свій маршрут, може знизити загальну продуктивність [2]. Подібне дивне явище було назване «парадоксом Бреса» і дуже чітко прослідковується на прикладі дорожньої мережі, коли, наприклад, будівництво нової дороги може загальмувати рух транспортного потоку і, навпаки, перекриття певної другорядної дороги сприятиме пришвидшенню трафіку. Однак у цих тезах йтиметься дещо про інші парадокси сфери БДР.

Під парадоксом у цьому зв’язку розуміються: соціальні чинники у сфері БДР, що мають важко пояснювальний, алогічний, частково або абсолютно суперечливий характер; архаїчні концептуальні підходи при здійсненні державної політики у сфері БДР; невірно обрана стратегія досягнення мети такої політики; невідповідність національного нормативно-правового забезпечення сфери БДР існуючим прогресивним зарубіжним стандартам; неефективні напрями діяльності багатьох суб’єктів, що формують та реалізують цю політику; упровадження низки заходів, що не відповідають сучасному прогресивному досвіду у цій царині, та ін.

Узагальнивши перелічені вище обставини, можна виокремити кілька рівнів поширення й відтворення парадоксів у сфері БДР в Україні: теоретико-концептуальний (доктринальний); правовий; правозастосовний.

Парадокси теоретико-концептуального (доктринального) рівня. Вони проявляються в архаїчних поглядах суб’єктів формування (Верховна Рада України, МВС України) та суб’єктів реалізації (Департамент патрульної поліції) державної політики України у сфері БДР на стратегію вирішення проблеми високої смертності та тяжкого травмування учасників дорожнього руху. Відповідна архаїка полягає в тому, що в основі такої

політики перебуває концепція з ознаками правового ідеалізму, яка ґрунтується на ідеї, що умовно штрафами можна «перемогти» смертність на дорогах в цілому і протиправність у цій сфері зокрема. Доказом цього є не лише відповідні заяви керівництва МВС України та Департаменту патрульної поліції, а й законодавство у цій сфері та практика уповноважених органів. І так, на жаль, сталося, що в системі множини заходів забезпечення дорожнього руху в Україні переважає саме правова охорона суспільних відносин у сфері БДР, тобто держава у цьому напрямі робить ставку на репресії у всіх її правових та організаційних проявах. Напевно, такий підхід є не стільки ефективним, скільки зручним, адже зводиться до регулярного прийняття законів, якими посилюється юридична відповідальність за ті або інші порушення правил дорожнього руху (далі – ПДР) різними його учасниками.

Яскравим доказом помилковості й низької соціальної результативності подібного концептуального бачення без врахування економічного чинника (збільшення штрафів згідно із темпами соціально-економічного розвитку країни), попри прийняття низки законів, якими останніми роками було посилено відповідальність за порушення ПДР, є статистичні дані Департаменту патрульної поліції щодо стану БДР в Україні у 2022–2023 рр. Зокрема, за цей період, незважаючи на вимушену міграцію мільйонів українців за кордон, зменшення індексу автомобілізації, скорочення інтенсивності дорожнього руху під час правового режиму воєнного стану в Україні, має місце збільшення кількості: ДТП із загиблими та травмованими на 26,9% (23 642 проти 18 628 відповідно); загиблих учасників дорожнього руху на 9,4% (3 053 проти 2 791 відповідно); травмованих під час ДТП осіб на 27,5% (29 502 проти 23 145 відповідно) [3]. Звідси шанси померти на українських дорогах є вдвічі вищими, ніж у середньому в ЄС, та аж у 5 разів – порівняно з Норвегією [4, с. 78–81], яка має найвищий рівень БДР у світі.

Річ у тім, що такий помилковий підхід суперечить концептуальному баченню шляхів вирішення соціальної проблеми дорожньо-транспортної смертності й травматизму в ЄС і провідних країнах світу. На теперішні час в авангарді концепцій та теорій істотного підвищення рівня БДР перебуває ідея, закладена в основу стратегії Vision Zero (Мета: Нуль). Указана Стратегія була вперше прийнята ще у 1997 р. парламентом Швеції. Вона спрямована на зведення загибелі або серйозного травмування внаслідок ДТП до нульового значення. Філософія цієї стратегії та самої

концепції, на яку спирається перша, виходить з неприйнятності того, що людські помилки призводять до фатальних наслідків, адже ідеальних людей не існує і помилятися є природним для них. Тому така поведінка не має коштувати для інших людей їх життя чи здоров'я. Остаточна відповідальність за БДР відповідно до Vision Zero, умовно кажучи, перекладається з особи, яка керує транспортним засобом, на тих, хто: проектує транспортну систему, управляє транспортними потоками, виробляє транспортні засоби, приймає законодавство у цій сфері. При цьому за такого підходу ніхто не знімає відповідальності з водія та не звільняє його від обов'язків дотримувались ПДР [5], тобто указаним документом фактично було змінено доктринальне й концептуальне бачення засад запобігання автотранспортним правопорушенням і трансформована вся система БДР у Швеції.

Сучасними стандартами згідно зі стратегією Vision Zero є:

- а) управління БДР;
- б) безпека пересування по дорогах;
- в) безпека транспортних засобів;
- г) безпека учасників дорожнього руху;
- д) поставарійна діяльність [6].

На сьогодні шведський досвід забезпечення дорожнього руху покладений в основу європейської системи транспортної безпеки. Стратегії, програми та відповідні плани, які стосуються питань БДР на національному рівні, аналогічно спираються на апробовану роками у Швеції не-стандартну (асиметричну) концепцію зменшення дорожньо-транспортної смертності й травматизму. Є глибоке переконання, що цим шляхом має піти й Україна.

Парадокси правового рівня. Хибність обраної концепції забезпечення дорожнього руху в Україні зумовлює відповідну спрямованість усього правотворчого процесу у цій сфері. Результатом цього є розробка проєктів десятків законів, якими передбачається посилення відповідальності для різних учасників дорожнього руху. Наприклад, наразі на розгляді у парламенті перебувають, крім іншого, проєкти таких законів:

- № 6463 (за перевищення обмежень швидкості руху транспортних засобів більше, як на 80 км/год);
- № 6502 (уведення системи нарахування штрафних балів за порушення ПДР);
- № 7026–1 (збільшення штрафів за систематичні порушення ПДР);

- № 7382 (щодо конфіскації транспортних засобів за керування ними в стані сп'яніння в умовах воєнного часу);
- № 9076 (за керування транспортним засобом у стані сп'яніння);
- № 9564 (за керування транспортним засобом із перевищенням допустимого рівня шуму в населених пунктах);
- № 11029 (запровадження нових методів автофіксації перевищень швидкості транспортних засобів);
- № 11111 (за ненадання права безперешкодного проїзду транспортним засобам зі спецсигналами) та ін.

Крім цього, протягом останніх трьох років було розглянуто й згодом прийнято й інші проекти законів, якими було реально посилено юридичну відповідальність у сфері БДР: № 2695 (істотно посилено у 2021 р. відповідальність за низку поширених порушень ПДР, а також криміналізовано окремі діяння); № 5050–1 (щодо захисту честі та гідності громадян та працівників правоохоронних органів); № 7354 (щодо підготовки та допуску водіїв до керування транспортними засобами).

Окремі напрями діяльності, визначені у Стратегії підвищення рівня БДР в Україні на період до 2024 р. як основні, фактично перетворили підрозділи патрульної поліції у заручники непродуманої концепції та нормативно-правового забезпечення БДР в Україні. Так, у цьому документі було зазначено про необхідність «удосконалення законодавства з питань БДР..., у тому числі в частині посилення відповідальності громадян та посадових осіб за вчинення правопорушень у сфері забезпечення БДР» [7]. Річ у тім, що національні стратегії забезпечення дорожнього руху західних країн (США, Канади, Австралії, ФРН) не наголошують взагалі на репресії у будь-яких її проявах [8]. Правова охорона суспільних відносин у сфері БДР у цих та багатьох інших європейських країнах здійснюється паралельно й у цілому не охоплюється такою стратегією.

Парадокси правозастосовного рівня зумовлені парадоксами двох попередніх рівнів. Вони проявляються, головним чином, у штучному акцентуванні уваги патрульною поліцією як головним суб'єктом забезпечення дорожнього руху на карально-превентивній складовій своєї діяльності. Остання виражається здебільшого у реагуванні на вже вчинені правопорушення у сфері БДР та притягненні винних до відповідальності, тобто наразі метод примусу у роботі патрульної поліції необґрунтовано домінує над методами переконання і служіння, на яких базуються профілактичні, сервісні й обслуговуючі функції цього ключового право-

охоронного органу. Саме на такій розстановці акцентів у роботі патрульної поліції наголошує ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію». У ній до головних повноважень поліції віднесено здійснення превентивної та профілактичної діяльності щодо запобігання правопорушенням (п. 1 ч. 1), а також виявлення причин та умов, що сприяють учиненню правопорушень, й вжиття заходів для їх усунення (п. 2 ч. 1). При цьому превенція не зводиться виключно до реагування на протиправні прояви учасників дорожнього руху.

Парадокси на рівні правозастосування у сфері БДР в Україні виражаються також у тому, що:

- відсутні реальні й єдині статистичні дані про дорожньо-транспортну смертність, адже їх паралельно узагальнює кілька суб'єктів;

- немає достовірної інформації про соціальну та економічну шкоду від правопорушень у царині БДР в Україні. Це заважає надати об'єктивну оцінку суспільній небезпечності цього негативного соціального явища, його поширеності та формування на цій підставі адекватної стратегії забезпечення БДР;

- українське суспільство в цілому й учасники дорожнього руху зокрема не обізнані щодо реальної ефективності діяльності органів і підрозділів патрульної поліції із забезпечення дорожнього руху. Відомості про кількість складених постанов про адміністративні правопорушення учасників дорожнього руху, відкритих проваджень за фактом учинених кримінальних правопорушень у цій сфері або кількість виявлених водіїв у стані сп'яніння аж ніяк не відбивають ступінь криміналізації сфери БДР і гостроти цієї соціальної проблеми;

- має місце відносно масова безкарність учасників дорожнього руху, особливо осіб, які керують транспортними засобами, внаслідок невисокої результативності патрульної поліції та мізерної кількості засобів автоматичної фіксації швидкісного режиму руху транспортних засобів (265 од. у 2024 р.) тощо.

Список використаних джерел:

1. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Нариси з кримінології постмодерну. Харків: Право, 2019. 278 с.

2. Парадокс Бреса. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%81_%D0%91%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B0.

3. Статистика ДТП в Україні за 2023 рік. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>.

4. Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків: Право, 2022. 300 с.

5. Vision Zero – no fatalities or serious injuries through road accidents. URL: <https://www.roadsafetysweden.com/about-the-conference/vision-zero---no-fatalities-or-serious-injuries-through-road-accidents/>.

6. About program We live Vision Zero. URL: <https://www.welivevisionzero.com/about-program-we-live-vision-zero/>.

7. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text>.

8. Стратегії безпеки дорожнього руху ЄС та зарубіжних країн: зб. норм. актів: електрон. вид. / уклад. М. Г. Колодяжний; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2023. 162 с.

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ОХОРОНУ БЕЗПЕКИ, ПРАВ І СВОБОД УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Паламарчук Галина Вікторівна,

*к.ю.н., доцентка, доцентка кафедри кримінального процесу
та криміналістики Одеського державного університету внутрішніх
справ*

Сьогоднішні обставини, які мають місце в нашому та світовому суспільствах, сприяють розвитку негативних тенденцій в потенціалі реалізації охорони прав і свобод людини й громадянина в Україні, призводять до низько ефективної діяльності кримінально-правових механізмів забезпечення безпеки громадян, особливо тих, хто є учасником кримінального провадження або ж здійснює розслідування в рамках кримінального провадження. Серед таких обставин сьогодення є вимушене введення військового стану на території нашої країни у лютому 2024 року. Законодавча система та суспільство, звісно, до військового вторгнення були не готові, тому в ході подій відбувалася адаптація суспільства та законодавчої системи до них. Проте швидкість розгорнутих подій суттєво

вплинула і продовжує впливати в дещо негативному ключі на стан забезпечення й охорони прав і свобод людини й громадянина в Україні.

Очевидно, що в наведених вище умовах діяльність правоохоронних органів, яка підлаштовується під всі ці тенденції, місцями є малоефективною в системі забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження, їх безпеки, оскільки більшість правоохоронних підрозділів задіяна у важливіших сферах у період воєнного стану. Тут, по-перше, має значення, фактор негативного впливу недосконалості чинного законодавства, яке повинно було б регламентувати механізм забезпечення безпеки. Причому законодавчі недосконалості мали місце і в мирний час, а в період швидкої адаптації в умовах військового стану законодавчі прогалини стали ще більш яскраво вираженими. По-друге, рівень кримінальної делінквентності свідчать про криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності в умовах воєнного стану, а приклади діяльності низки деяких органів правоохоронної системи зумовлюють, м'яко кажучи, певну недовіру з боку громадянського суспільства. Зазначені тенденції не можуть не позначитися негативно на рівні охорони та захисту в державі прав та свобод особи, особливо тих, хто є учасниками кримінального провадження, адже саме неналежна забезпеченість прав, свобод, безпеки учасників кримінального провадження від можливих суспільно небезпечних посягань негативно позначиться на всій системі функціонування кримінального судочинства. Однак за усіх наявних жорстких тенденціях сьогоднішня Україна, її правова та правоохоронна система усіляко підлаштовуються під усі можливі шляхи охорони та захисту прав і свобод особи як найвищої цінності.

У цілому, розглядаючи проблему охорони прав учасників кримінального провадження, слід погодитися з думкою О. Кучинської, що охорона прав і свобод людини і громадянина в кримінальному провадженні – комплекс врегульованих кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством дій та рішень спеціально уповноважених на те державних органів і посадових осіб, які переслідують чітко визначену мету – створення належних умов для учасників кримінального провадження задля їх можливості безперешкодно користуватися своїми правами й свободами на будь-якій стадії кримінального провадження [1, с. 34]. Наукове бачення О. Кучинської охорони прав і свобод людини і громадянина як, насамперед, сукупності правових норм, що регулюють відносини між відповідними суб'єктами, тобто вона вважає таку охорону фактично

комплексним правовим інститутом, який створює можливості для забезпечення цих прав і їх захисту у випадку суспільно небезпечного посягання на них, дозволяє ширше тлумачити поняття «охорона прав людини» і стверджувати, що охорона прав людини і громадянина є сукупністю організаційно-правових засобів забезпечення й захисту цих прав у процесі здійснення діяльності державних органів і посадових осіб, яка полягає у створенні максимально сприятливих умов для можливості кожним суб'єктом правовідносин безперешкодно реалізовувати свої законні права, особливо в рамках кримінального провадження.

У цьому аспекті є чимало недоліків у Кримінальному процесуальному кодексі України. Серед них виокремлюється той факт, що законодавець не вказав всіх можливих заходів забезпечення безпеки, що мають місце у Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», хоч і у ст. 7 Закону наведений перелік заходів забезпечення безпеки, але є вказівка й на те, що з урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, взятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки, що говорить про те, що перелік не є вичерпним [2], але ж ефективного механізму застосування цих заходів з метою попередження вчинення кримінальних правопорушень для учасників процесу немає.

Проте слід підкреслити, що навіть у таких умовах нашого сьогодення в питаннях забезпечення безпеки учасників кримінального провадження відбувається гармонізація національного законодавства з європейськими й міжнародними стандартами. І зарубіжний досвід у сфері захисту учасників кримінального провадження наразі є надзвичайно корисним для України при вирішенні проблеми попередження кримінальних правопорушень через розроблення реального державного механізму забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Вважається за необхідне переймання досвіду у питаннях забезпечення безпеки учасників кримінального провадження таких країн, як США, Канада, Велика Британія, Німеччина, Італія, Франція та ін., зокрема, застосування окремих заходів забезпечення безпеки за їх прикладом блокування передачі даних, які зберігаються в інформаційній базі та стосуються таких осіб; тимчасового надання документів, що посвідчують особу, на основі змінених анкетних даних; ефективного забезпечення зберігання анкетних даних особи, яка підлягає захисту від можливого простежування з боку злочинців; створення підрозділів із захисту

учасників кримінального провадження на місцевому рівні; забезпечення особам, узятим під захист, можливості реалізації без обмежень своїх громадянських прав; організації можливих контактів тільки через підрозділ із захисту свідків; криміналізації несанкціонованого розголошення заходів захисту свідка тощо. Однак, на жаль, на сьогодні в умовах воєнного стану питання розбудови ефективної системи захисту учасників кримінального провадження від суспільно небезпечних посягань в Україні поки не на перших гештальтах.

Слід зазначити й те, на ефективність охорони учасників кримінального провадження суттєво впливає рівень розробленості цієї сфери суспільних відносин, цілісності й несуперечності законодавчого забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, точного визначення стратегічних і тактичних напрямів й оптимальних механізмів діяльності уповноважених державних органів [3, с. 241]. Основними серед них є спеціальні поліцейські підрозділи, які повинні забезпечувати безпеку учасників кримінального провадження.

Також треба робити акцент на підсиленні запобіжної складової державного захисту учасників кримінального провадження, де визначальним мають бути напрями щодо якості кадрового складу, професіоналізму, мотивації, форми й методів діяльності підрозділів, які повинні реалізовувати державний захист, безпеку учасників кримінального провадження, що, безсумнівно, у цілому впливає на рівень організації запобіжної направленості у сфері охорони та забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

З наведено можна зробити наступні висновки. Національне законодавство має закласти надійну й непорушну правову та практичну основу для забезпечення охорони учасників кримінального провадження від порушень їх прав та свобод, а також від суспільно небезпечних посягань, сформувавши ефективну законодавчу регламентацію реалізації їх прав і задоволення законних інтересів, у тому числі й в екстрених умовах, як наразі має місце воєнний стан. Доцільним вважається розроблення ефективної запобіжної складової та її практичного застосування у питаннях кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження з урахуванням міжнародного досвіду із вирішення зазначеної проблеми.

Список використаних джерел:

1. Кучинська О. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників. Київ : Юрінком Інтер. 2013. 288 с.

2. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від № 3782-ХІІ 23.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12/ed19931223#Text>.

3. Чередник А. Охорона учасників кримінального судочинства: кримінологічні та кримінально-правові аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Ч. 1. С. 238–243.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ САНКЦІЙ

Тімофєєва Лілія Юрїївна,

к.ю.н., доцент, доцентка кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

Поняття меж між адміністративними і кримінальними правопорушеннями є достатньо умовним. Згідно з практикою ЄСПЛ на адміністративні правопорушення, які мають кримінально-правову суть, повинні поширюватися принципи кримінального права, а також гарантії захисту, передбачені в КПК України.

Окремі аспекти принципу пропорційності досліджені у наукових роботах Ю. О. Євтошук, С. П. Погребняк, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк та ін. Разом із тим стрімкий розвиток судової практики, а також прагнення України бути членом ЄС, а отже, необхідність приведення національного законодавства у відповідність до європейського зумовлює актуальність подальших досліджень.

Дотримання принципу пропорційності є однією з основних вимог справедливості та правосуддя в усіх питаннях, у тому числі при визначенні покарання та його мети, що полягає у відповідності розміру покарання розміру вини винного.

У справі Лучанінова проти України заява № 16347/02 від 9 червня 2011 р. притягнення заявниці до відповідальності за крадіжку 35 трафаретів на загальну суму 0,42 грн та накладення на неї стягнення у вигляді штрафу в розмірі 51 грн відповідно до ч. 1 ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) було визнано ЄСПЛ як кримінальне по суті та встановлено порушення положень

Конвенції. Зокрема, Суд постановив, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з відсутністю публічного судового розгляду справи заявниці, пп «b» і «c» п. 3 ст. 6 Конвенції у зв'язку з тим, що заявниці не було надано можливості підготувати свій захист та ефективно скористатися допомогою захисника.

Згідно з п. 37 рішення для цілей Конвенції оскаржуване провадження можна було кваліфікувати як **«кримінальне»**, скарга заявниці щодо відсутності оскарження могла б бути розглянута за ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції, яка передбачає таке: «1. Кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку. Здійснення цього права, включаючи підстави, на яких воно може бути здійснене, регулюється законом. 2. Із цього права можуть поширюватися винятки для передбачених законом незначних правопорушень або коли відповідну особу судив у першій інстанції найвищий суд, або коли її було визнано винною і засуджено після оскарження виправдувального вироку». У п. 39 рішення Суд зауважує, що заявницю було визнано винною у вчиненні дрібної крадіжки. Відповідно до частини 1 статті 51 КУпАП за таке правопорушення передбачалося стягнення у вигляді штрафу або виправних робіт. З огляду на загальний характер законодавчого положення, яке порушила заявниця, а також профілактичну та каральну мету стягнень, передбачених цим положенням, Суд вважає, що провадження, про яке йдеться, **є кримінальним для цілей застосування Конвенції** (аналогічні положення містяться у справах «Езтюрк проти Німеччини» від 21 лютого 1984 року, пп. 52–54). Той факт, що стягнення у виді штрафу було згодом замінено на зауваження, не може позбавити правопорушення кримінального характеру по суті.

Відповідно до практики ЄСПЛ результат провадження, яке, на думку заявниці, було незаконним та несправедливим, мав особливо негативні наслідки для її професійної діяльності. Зокрема, визнання заявниці винною стало підставою для її звільнення з роботи з посади вагаря-пакувальника. Загальні суди, які розглядали її наступну позовну заяву про поновлення на роботі, залишили її без задоволення на підставі висновків, зроблених у контексті провадження щодо заявниці (п. 49 рішення), тобто заявниця все одно зазнала негативних наслідків через своє засудження, які були непропорційними вчиненому діянню.

Для того, щоб визначитися, чи має застосовуватися кримінально-правовий аспект статті 6 Конвенції, слід з'ясувати критерії, перераховані в рішенні у справі «Енгель та інші проти Нідерландів», заяви № 5 100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72 від 8 червня 1976 р.: 1. внутрішньоправова кваліфікація, 2. характер правопорушення, 3. суворість покарання, яке може бути застосоване до даної особи. Як зазначено у справі Енгель та інші проти Нідерландів 1976 р., покарання у виді позбавлення волі віднесені до «кримінальної» сфери, за винятком тих, які за своїм характером, тривалістю або способом виконання не можуть вважатися такими, що завдають суттєві збитки. Виходячи із тяжкості, ЄСПЛ кваліфікував як кримінальне обвинувачення провадження, пов'язане із порушенням правил дорожнього руху, за що передбачена адміністративна відповідальність у Швейцарії. У справі «Бенам проти Сполученого Королівства» Суд розширив тлумачення третього критерію пропорційності. ЄСПЛ вказав, що навіть за умов існування лише ризику або вірогідності застосування позбавлення волі інтереси правосуддя вимагають забезпечення справедливого судового розгляду.

У справі Езтюрк проти Німеччини 1984 р. предметом розгляду виступала відповідальність за порушення правил дорожнього руху, яка згідно із правом країни-відповідача не належала до кримінальної. Проте Суд зауважив: виходячи з того, що правила дорожнього руху чинні для усіх користувачів доріг, а не лише для певної групи, відповідальність за порушення цих правил є кримінальною за своїм змістом. Як показує практика Суду, особливої релевантності даний критерій набуває також у випадку відокремлення кримінального обвинувачення від проваджень дисциплінарного характеру.

Є певна різниця між розумінням кримінального правопорушення в національному законодавстві і практиці ЄСПЛ. Так, останній тлумачить поняття «кримінальне правопорушення» ширше, у тому числі залежно від наслідків засудження для особи, а не тільки передбачення конкретного правопорушення як кримінального згідно з національним законодавством. Відповідно до практики ЄСПЛ на адміністративні правопорушення, які мають кримінально-правову суть, мають поширюватись принципи кримінального права, а також гарантії захисту, передбачені в КПК України.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТІ 437 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Вороніна Катерина Олександрівна,

аспірантка кафедри кримінально-правової політики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Притягнення до кримінальної відповідальності за злочин агресії в умовах повномасштабного збройного конфлікту стає одним з пріоритетних завдань держави. Проте в процесі його реалізації виникає низка питань, які не в повній мірі врегульовані кримінальним законодавством. Одним із них до останнього часу було питання щодо одного зі елементів складу злочину – суб'єкта, адже однакове тлумачення вкрай необхідне при здійсненні правосуддя з метою дотримання прав і свобод людини.

У науці кримінального права визначено, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 437 Кримінального кодексу України (далі – КК України), є службова особа, яка здійснює відповідні функції в системі державної влади чи Збройних Сил держави, уповноважена вирішувати питання воєнного планування і управління, а також інші особи, які досягли 16-річного віку [1, 2 с. 983–984].

Особливу увагу це питання привернуло при розгляді Другою судовою палатою Касаційного кримінального суду Верховного Суду касаційної скарги на вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 18 травня 2020 року та ухвалу Луганського апеляційного суду від 5 жовтня 2020 року в кримінальному провадженні, внесеному до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 12019130000000243 (справа № 415/2182/20) [3]. Сторона захисту наголошувала, що особи, яких звинуватили у вчиненні злочину, передбаченого ст. 437 КК України, не є суб'єктами кримінального правопорушення. У ході судового розгляду скарги було виявлено розбіжності у тлумаченні та правозастосуванні норм кримінального законодавства національними судами нижчої інстанції. Під час розгляду Науково-консультативною радою при Верховному Суді було отримано наукові висновки Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса та Київського національного університету імені Тараса Шевченка, які мають

протилежні позиції. Відповідно до одного з висновків суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 437 КК України, є загальним, відповідно до іншого – спеціальним (ним може бути особа, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними).

Велика Палата Верховного Суду 28 лютого 2024 року визначила, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 437 КК України, можуть бути особи, які з огляду на службові повноваження або фактичне суспільне становище спроможні здійснювати ефективний контроль за політичними чи воєнними діями або керувати ними, та/або істотно впливати на політичні, військові, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси у власній державі чи за її межами, та/або керувати конкретними напрямками політичних або воєнних дій [4].

У згаданому рішенні наведено орієнтовний перелік осіб, які можуть бути суб'єктами вчинення кримінального правопорушення. Крім конкретно зазначених посад, вирішальним критерієм для розмежування, чи має особа ознаки суб'єкта злочину, є її можливість здійснювати вплив на військово-політичну сферу країни, на боці якої вона знаходиться. Так, вирішення питання стосовно того, чи є особа суб'єктом злочину, дуже тісно пов'язане з об'єктивною стороною кримінального правопорушення, передбаченого ст. 437 КК України. Тому, крім доведення вчинення стороною діяння, передбаченого диспозицією статті, треба з'ясувати, чи могла особа впливати на прийняття рішення стосовно вчинення або не вчинення конкретних дій.

У міжнародному праві можливість впливати на певну сферу діяльності визначають терміном «ефективний контроль». Концепцію ефективного контролю розроблено після прийняття Міжнародним судом Організації Об'єднаних Націй у 1986 рішення у справі про військову діяльність США у Нікарагуа, яким закріплено, що поведінка приватних осіб або утворень не може бути ототожнена із діями держави за міжнародним правом, проте в деяких випадках таку поведінку можна розглядати як поведінку держави через особливий фактичний зв'язок між фізичною особою або утворенням, що здійснює цю поведінку, і державою. Вперше термін «ефективний контроль» щодо України застосовано у Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи 2133 (2016) від 12 жовтня 2016 року «Засоби правового захисту від порушень прав людини на українських територіях, що знаходяться поза контролем української

влади» при правовій оцінці подій 2013–2015 років на Сході та Півдні країни [5, 6].

На мій погляд, термін «ефективний контроль» є значно вужчим, ніж положення, сформульовані в постанові Великої Палати Верховного Суду, саме тому його і не було використано при вирішенні питання стосовно визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 437 КК України.

Рішення Великої Палати Верховного Суду, хоча і надало змістовну відповідь на поставлене питання, проте у практичній діяльності виникають суперечності щодо розмежування складу злочину, передбаченого ст. 437 КК України, та дій, що становлять собою виконання наказу вищого керівництва, коли особа не усвідомлювала, що це є злочинним. Так, відповідно до ст. 41 КК України передбачено, що у випадку, коли особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, яка віддала злочинний наказ чи розпорядження. Зокрема, дискусійним є питання щодо вчинення дій, спрямованих на зосередження збройних сил, воєнізованих і збройних формувань на певних напрямках, наприклад, передислокацію військових підрозділів, особливо за умови, коли їх було вчинено до початку міжнародного збройного конфлікту. Так, дії, спрямовані на передислокацію військ, вчинені військовою посадовою особою держави, мають ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 437 КК України, особа фактично може бути суб'єктом вчинення злочину, проте вирішальну роль відведено наявності злочинного умислу в особі чи усвідомленні незаконності наказу, який вона виконувала, особливо, коли зазначені дії передували початку збройного конфлікту, а не були вчинені безпосередньо під час нього.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що для досягнення справедливого правосуддя та реалізації кримінально-правової політики держави повинен бути сформований єдиний підхід до тлумачення норм і правозастосування в цій сфері, який ґрунтується на аналізі норм чинного законодавства, міжнародних нормативно-правових актів та судової практики, з урахуванням досліджень науковців у цій сфері та досвіду практичних працівників.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 20.04.2024).

2. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар у 2 т. / за заг. Ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-ге вид., допов. 2013. 1039 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tatsii_Vasyl/Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_Naukovo-praktychnyi_komentar_u_dvokh_tomakh_Tom_2_Osoblyva_chastyna.pdf? (дата звернення: 21.04.2024).

3. Ухвала Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховний Суд від 03.02.2022, судова справа № 51-139км21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103466917?fbclid=IwAR0iz0yT-jGhhr_bfPeunXC4uE2iPppvB8AsrdzmYr8PuOsKXr4ez4CclHY (дата звернення: 23.04.2024).

4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024, судова справа: № 415/2182/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176> (дата звернення: 21.04.2024).

5. Парламентська асамблея Ради Європи, Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи 2133 «Засоби правового захисту від порушень прав людини на українських територіях, що знаходяться поза контролем української влади» № 14139 від 12.10.2016 р. URL: <https://rm.coe.int/16806ee72a> (дата звернення: 21.04.2024).

6. Малига В., Новашок Д. Концепції ефективного та загального контролю у міжнародному праві: теорія та практика. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2017. Випуск 43. с. 192–200. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/view/7724/7715> (дата звернення: 21.04.2024).

ЕКОЦИД ЯК КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Елізбарян Ілона Арменаківна,

аспірантка кафедри кримінально-правової політики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Повномасштабне вторгнення військ РФ на територію України 24 лютого 2022 року спричинило не лише гуманітарну катастрофу, а й завдало непоправної шкоди довкіллю. Масштабні руйнування інфраструктури, промислових об'єктів, лісових масивів, забруднення ґрунту, води й повітря – усе це свідчить про злочинні дії росії, які можуть кваліфікуватися як екоцид.

Одним з наймасштабніших екоцидів стала трагедія Каховської ГЕС. Її руйнування призвело до затоплення населених пунктів, знищення

унікальних екосистем, забруднення ґрунту й води, а наслідки цих подій будуть відчутні протягом багатьох років, що потребує посиленої уваги та наукового аналізу екоциду як кримінального правопорушення проти екологічної безпеки.

Термін «екоцид» походить від давньогрецьких слів «οἶκος» («будинок»), «житло») та «κτείνειν» («вбивати»). Тому екоцид дослівно означає «вбивство дому», «вбивство середовища існування». Це злочин, який полягає в навмисному завданні масштабної та довготривалої шкоди до-вкіллю, що призводить до катастрофічних наслідків для екосистеми та здоров'я людей [1].

В Україні відповідальність за екоцид передбачена ст. 441 Кримінального кодексу. Ця стаття визначає екоцид як «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу». За його вчинення карають позбавленням волі на строк від 10 до 15 років або довічним позбавленням волі.

Зважаючи на суворість покарання, екоцид віднесено до особливо тяжких злочинів (ч. 6 ст. 12 КК України) [2].

Родовим об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини щодо забезпечення миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку.

Варто погодитись з думкою В. О. Уколової про те, що безпосереднім об'єктом екоциду виступає безпека природи як середовища проживання людини [3]. Однак доцільніше було б визначити безпосереднім об'єктом екологічну безпеку.

Екологічна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства й навколишнього середовища від загроз і негативних наслідків, що виникають через антропогенну діяльність і природні явища [4].

Предметом аналізованого кримінального правопорушення може бути рослинний світ, тваринний світ, атмосфера, водні ресурси, надра тощо.

З об'єктивної сторони екоцид може проявлятися у таких формах, як вчинення дій щодо масового знищення рослинного або тваринного світу; отруєння атмосфери або водних ресурсів; вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Суб'єктом вчинення екоциду є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Екоцид як злочин проти довкілля відзначається

умисним характером дій. Особливістю є те, що переважно він здійснюється з прямим умислом, тобто злочинець усвідомлює негативні наслідки своїх дій та бажає їх настання [2].

Незважаючи на катастрофічні наслідки для довкілля, які спричиняє війна, екоцид досі залишається поза межами міжнародного кримінального права. Ні Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), ні інші міжнародні документи не визнають його окремим злочином. Це створює прогалину в системі міжнародного правосуддя й ускладнює притягнення до відповідальності тих, хто завдає непоправної шкоди екосистемам.

Україна, будучи жертвою російської агресії, яка спричиняє масштабні екологічні збитки, має особливий інтерес у визнанні екоциду міжнародним злочином. Ратифікація Римського статуту МКС, підписаного ще у 2000 році, надасть Україні можливість звертатися до цієї інституції щодо воєнних злочинів, включаючи й ті, що завдають шкоди довкіллю.

Наразі злочини росіян проти довкілля в Україні можуть розслідуватися МКС як воєнні кримінальні правопорушення. Римський статут визначає, що умисний напад, який призводить до масштабної, довгострокової та серйозної шкоди навколишньому середовищу, є воєнним злочином. Ключовим аспектом є доведення сукупності всіх трьох факторів шкоди: масштабності, довгостроковості та серйозності.

Міжнародна спільнота все активніше обговорює необхідність визнання екоциду окремим злочином. У січні 2023 року ПАРЄ прийняла резолюцію, яка закликає до кодифікації поняття «екоцид» на національному й міжнародному рівнях і внесення змін до Римського статуту МКС. Це є хорошою відповіддю на підлив РФ Каховської греблі, однак наразі подальші кроки міжнародної спільноти не відомі.

Із точки зору міжнародного права, підлив Каховської ГЕС міг би бути кваліфікованим як екоцид з кількох причин.

По-перше, відбулося порушення ст. 55 і ст. 56 I Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 року.

По-друге, гребля Каховської ГЕС як об'єкт підвищеної техногенної небезпеки є цивільним об'єктом, який підпадає під особливий захист відповідно до міжнародного права і на який не може бути здійснено збройного нападу.

По-третє, російська федерація, вчинивши підрив греблі, порушила свої зобов'язання за міжнародною угодою 1977 року, що забороняє використання засобів впливу на природу з метою завдання масштабної та довготривалої шкоди [5].

Таким чином, злочин екоциду, як демонструє досвід України, являє собою серйозну загрозу не лише для довкілля, а й для безпеки та здоров'я людей, а також сталого розвитку всього людства. Війна в Україні яскраво демонструє катастрофічні наслідки екоциду, які виходять далеко за межі національних кордонів і потребують негайної реакції міжнародної спільноти.

Військова агресія росії призвела до масштабних екологічних збитків в Україні, які кваліфікуються як екоцид. Підрив Каховської ГЕС став яскравим прикладом цього злочину, спричинивши затоплення, забруднення й руйнування екосистем.

Відсутність визнання екоциду окремим злочином у міжнародному праві створює прогалину в системі правосуддя. Україна та інші країни мають активно виступати за внесення змін до Римського статуту МКС та інших міжнародних документів. Наразі дії росії в Україні, що завдають шкоди довкіллю, можуть розслідуватися як воєнні злочини. Проте важливо довести, що шкода є масштабною, довгостроковою й серйозною. Притягнення винних до відповідальності і відшкодування збитків є ключовими аспектами боротьби з екоцидом.

Екоцид – це глобальна проблема, яка вимагає спільних зусиль міжнародної спільноти. Необхідно посилювати міжнародне співробітництво, розробляти ефективні механізми захисту довкілля й забезпечення екологічної справедливості.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення довгострокових наслідків екоциду в Україні, аналіз ефективності національного й міжнародного законодавств щодо екоциду, розробку механізмів його превенції, вивчення впливу екоциду на ментальне здоров'я населення та дослідження зв'язку між екоцидом та іншими кримінальними правопорушеннями за законодавством України й міжнародними злочинами.

Список використаних джерел:

1. Вереша Р. В., Кучинська О. П., Ковтун О. М. Екоцид у національному та міжнародному кримінальному праві: сучасні виклики та перспективи

нормативно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 78. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/26.pdf>

2. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 №2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

3. Уколова В. О., Уколова Є. О. Проблема екоциду як екологічного злочину: український та міжнародний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №10. С. 353–356.

4. Варламова І. С. Теоретичні підходи до визначення поняття «Екологічна безпека». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 23. Ч. 2. С. 161–164.

5. Павко Я. Підрив Каховської ГЕС: перспективи притягнення злочинців до відповідальності. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/372997>.

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР

Бабійчук Валентина Сергіївна,

*аспірантка кафедри кримінально-правової політики Національного
юридичного університету ім. Я. Мудрого*

Доволі поширеним є підхід до насильства як невід’ємної складової людської природи. Із ним пов’язують прогрес, цивілізаційний розвиток людства, навіть появу держави і права. Наприклад, теорія насильства пояснює виникнення правових норм необхідністю ствердити владу над підкореними.

Однак науковці поступово відходять від категоричних догм. Сучасні дослідження схильні припускати, що концепція первісного насильства є міфом, покликаним пояснити сутність прогресу. Натомість насильство пропонують розглядати не крізь призму біологічної зумовленості, а саме як продукт соціально-економічного й культурного розвитку людства.

Незважаючи на походження і природу насильства, прикладні та теоретичні науки обґрунтовують підходи, які могли б допомогти у запобіганні та протидії насильству як явищу. Фундамент для боротьби дер-

жави проти насильницької злочинності створюють кримінально-правова наука та кримінологія.

Наразі в українському законодавстві відсутня безпосередня дефініція насильства, насильницької злочинності, тому поняття існують більше як концепт. Варто зауважити, що у контрольному тексті проекту нового Кримінального кодексу (станом на 25 лютого 2024 року) розробник пропонує розуміти під насильством фізичний, акустичний, світловий, термічний чи хімічний вплив на іншу людину [1].

З огляду на вказане цікавим видається аналіз визначення насильства на рівні нормативно-правових актів інших держав, правових актів міжнародних організацій, судової практики й світових підходів до розуміння цього явища в цілому. Однак необхідно зробити застереження щодо сфери використання вказаного поняття, оскільки юридичний, кримінологічний та побутовий рівні його розуміння можуть суттєво відрізнятися, а визначення насильства буде варіюватися залежно від мети.

Ґрунтовне дослідження природи насильства провела ще на початку нового тисячоліття Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ), оприлюднивши відповідні результати у своїй Доповіді про насильство та здоров'я. ВООЗ визначає насильство як навмисне застосування (або погрозу застосувати) фізичної сили або влади щодо себе, іншої особи або групи (спільноти), яке безпосередньо або потенційно (з високою ймовірністю) призводить до травм, смерті, психологічної шкоди, затримки розвитку, депривації.

Вказане визначення доволі широко тлумачить поняття «насильство», охоплюючи як міжособистісне насильство (наприклад, домашнє) й колективне (війни), так і самонаправлене (самогубницьку поведінку, самокалічення), що, до речі, не є злочинним діянням у розумінні законодавця, однак для цілей ВООЗ має значення. Елемент влади у визначенні стосується відносин влади-підпорядкування й охоплює погрози, залякування тощо.

Насильство також характеризується бездіяльністю та нехтуванням потребами іншої особи (насильство щодо малолітніх, людей похилого віку). Важливе та водночас контраверсійне значення має аспект умисності, оскільки застосування сили не завжди супроводжується наміром завдати шкоду (наприклад, дії, що призводять до синдрому струсу немовляти). Для цілей ВООЗ ключове значення має саме завдання шкоди здоров'ю й благополуччю внаслідок насильницьких дій, а інші аспекти визначають сутність і спрямування заходів запобігання [6, с. 5].

Дещо відмінним є підхід до розуміння насильства у правозастосовній практиці судів. Так Верховний Суд Сполучених Штатів у справі «UNITED STATES v. TAYLOR», рішення від 22 червня 2022 року, міркуючи над тим, чи кваліфікується спроба пограбування як насильницький злочин (за Актом Гоббса, англ. «The Hobbs Act» чи Кодексом Сполучених Штатів, англ. «United States Code»), визнав необґрунтованими аргументи обвинувачення про необхідність доводити наявність наміру незаконного заволодіння майном за допомогою реальної сили (або погрози силою) та здійснення суттєвого кроку для реалізації такого наміру; а також те, що аспект «суттєвості» не обмежується готуванням до скоєння, а має бути значним та не викликати розумного сумніву. Отже, замах не можна прирівнювати до злочину із застосуванням насильства відповідно до Кодексу [10].

Американські суди підняли на поверхню проблему співвідношення понять «насильницький злочин» і «пов'язаний з насильством» («violent felony» and «crime of violence») [5, с. 2, 9, 10] при кваліфікації для цілей посилення покарання у зв'язку з розмитістю необхідного ступеня насильницької складової для призначення відповідного строку ув'язнення. Кодекс Сполучених Штатів оперує поняттям «злочин, пов'язаний з насильством», яким є будь-яка дія, пов'язана з: а) нападом або завданням (загрозою завдання) смерті, тілесних ушкоджень; б) псуванням або знищенням нерухомості або особистого майна. Водночас містить термін «насильницький злочин», тобто будь-який злочин, що карається позбавленням волі на строк понад один рік... поєднаний із застосуванням (спробою) або погрозою застосувати фізичну силу проти іншої особи або ... становить серйозний потенційний ризик заподіяння фізичної шкоди іншій особі [9].

У Кодексі штату Нью-Йорк насильницький злочин визначено як будь-яке злочинне діяння, пов'язане із застосуванням або погрозою застосування фізичної сили стосовно іншої особи, включно із закінченими злочинами, замахами [7].

У Кримінальному кодексі Німеччини, наприклад, відсутнє безпосереднє визначення насильства, насильницького злочину, однак є категорія тяжких злочинів (англ. «Felonies», нім. «Verbrechen») (стаття 12 Кодексу). А замах на вчинення тяжкого злочину завжди є кримінально караним (стаття 23).

У межах цього дослідження цікавою для аналізу є стаття 240 «Примушування». Стосується вона випадків погрози або безпосереднього застосування насильства з метою примусити іншу особу вчинити певну дію або бездіяти, зазнати страждань. Таке діяння вважається незаконним за німецьким кримінальним законодавством за умови, якщо застосування сили (погроза) не є співмірними з метою. Особливо тяжкими випадками за цією статтею є примушування вступити у статеві стосунки, спонукання до переривання вагітності, зловживання повноваженнями (статусом держслужбовця) [4].

У Законі Великої Британії «Про Кримінальну юстицію» 1998 року (англ. «Criminal Justice Act»), у т.ч. йдеться про напад, тобто умисну або необережну дію, якою іншій особі спричинене страждання, зокрема, усвідомлення, з огляду на зовнішні фактори, що насильство може відбутися найближчим часом (ризик негайного застосування насильства проти особи) (стаття 39) [2, 8]. Оскільки право втілюється в життя у судовій практиці, зокрема, при судовому тлумаченні норм, доцільно навести цікавий прецедент щодо розмежування нападу та побоїв. Так, Апеляційний суд Англії та Уельсу зробив висновок, що напад характеризується наявністю дії, яка свідчить про намір застосувати незаконне насильство щодо іншої особи («*Mislati, R. v EWCA*», рішення від 15 грудня 2017 року). У справі, яка переглядалася, апелянт плюнув у бік заявника, не влучивши у «ціль». Суд зробив висновок, що така дія є нападом, хоча дійсно, фактично насильства не сталося, однак за даних обставин не мали значення безпосередній контакт, побоювання такого потенційного контакту [3].

Отже, теза про варіативність тлумачення насильства залежно від мети застосування поняття залишилася неспростованою. Певним чином різниться і сенс, який вкладали і вкладають законодавці у поняття, різною є деталізація злочинних діянь, що узагальнено іменуються насильницькими, а також різними є підходи до кваліфікації.

Проблема тлумачення законодавства є актуальною для різних правових систем. А втім, готовність до дискусії, гнучкість та динамічність є запорукою справедливого й однорідного підходу до визначення категорії насильницької злочинності та, відповідно, є суттєвим кроком у напрямку до вирішення питання призначення співмірного покарання, достатньої сатисфакції для потерпілої сторони та розробки ефективних заходів запобігання.

Список використаних джерел:

1. Вебпортал Новий Кримінальний кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 23.04.2024).
2. Criminal Justice Act. 1998. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/33/data.pdf> (дата звернення: 24.04.2024).
3. England and Wales Court of Appeal (Criminal Division) in case of Misalati, R. v EWCA dated 15 December 2017. URL: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Crim/2017/2226.html> (дата звернення: 25.04.2024).
4. GERMAN CRIMINAL CODE/ translation provided by Prof. Dr. Michael Bohlander. URL: https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/GERMANY_Criminal%20Code.pdf (дата звернення: 24.04.2024).
5. Hillel R. Smith. The Federal «Crime of Violence» Definition: Overview and Judicial Developments. Congressional Research Service. URL: <https://sgp.fas.org/crs/misc/R45220.pdf> (дата звернення: 23.04.2024).
6. Krug, Etienne G., Dahlberg, Linda L., Mercy, James A., Zwi, Anthony B., Lozano, Rafael. et al. World report on violence and health. Geneva: World Health Organization, 2002. URL: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf (дата звернення: 22.04.2024).
7. New York Consolidated Laws, Penal Law – PEN § 70.02: Sentence of imprisonment for a violent felony offense. URL: <https://codes.findlaw.com/ny/penal-law/pen-sect-70-02.html> (дата звернення: 21.04.2024).
8. Offences against the Person, incorporating the Charging Standard. *Legal Guidance, Violent crime*. 2022. URL: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/offences-against-person-incorporating-charging-standard> (дата звернення: 24.04.2024).
9. United States Code. URL: <https://codes.findlaw.com/us/title-18-crimes-and-criminal-procedure/18-usc-sect-924/> (дата звернення: 24.04.2024).
10. UNITED STATES v. TAYLOR, SUPREME COURT OF THE UNITED STATES, OCTOBER TERM, 2021: веб-сайт: URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/21pdf/20-1459_n7ip.pdf (дата звернення: 22.04.2024).
11. Tashian R. I., Tavalzhanska Y. S., Tavalzhanskyi O. V., Grynchak S. V., Smetanina N. V. Scientific doctrine as a source of law in international law and legal systems of the world = A Doutrina como fonte de direito no direito internacional e nos sistemas jurídicos mundiais. *Revista Juridica Portucalense*. 2023. Spec. Iss. P. 232–252. References : p. 251–252. DOI: 10.34625/issn.2183–2705(ne)2023.ic-12.

ЗМІНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ВИДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Тімонова Людмила Ігорівна,

аспірантка кафедри кримінально-правової політики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Закон України № 3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» набрав чинності 28 березня 2024 року [1]. Із метою гуманізації пенітенціарної системи й розширення можливостей для виправлення особи без ізоляції від суспільства у систему кримінальних покарань введено новий вид основного покарання – пробаційний нагляд.

Передусім вкажемо, що покарання у виді пробаційного нагляду полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових і соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства [2; 5]. Близько 140 санкцій статей КК України доповнено покаранням у виді пробаційного нагляду як альтернативою позбавленню й обмеженню волі. Покарання відбуватиметься без ізоляції від суспільства, але з покладанням низки обов'язків, за невиконання яких може бути застосовано більш суворе покарання.

Новий вид покарання з 28.03.2024 може бути призначений судом як основне покарання на строк від одного до п'яти років, а стосовно неповнолітніх – від одного до двох років. Натомість покарання у виді арешту скасовується. На засудженого до пробаційного нагляду обов'язково покладаються певні обов'язки: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації, повідомляти цей орган про зміну свого місця проживання, роботи або навчання, не виїжджати за межі України без погодження з ним [2].

Суд також може покласти на засудженого додаткові обов'язки щодо використання електронного засобу контролю і нагляду, проживання за вказаною у рішенні суду адресою, дотримання певних вимог, наприклад обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля, ви-

конання заходів, передбачених пробаційною програмою, а також проходження курсу лікування від наркотичної, алкогольної залежності, розладів психіки та поведінки, працевлаштування.

Законом внесені зміни до статті 389 КК України, якою передбачено кримінальну відповідальність у виді обмеження волі строком до трьох років за ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду. При цьому пробаційний нагляд не зможе призначатися особам, які під час відбування цього виду покарання вчинили кримінальне правопорушення.

У КВК України передбачено главу 11–1 «Виконання покарання у виді пробаційного нагляду» [3]. Згідно з даною главою виконання покарання у виді пробаційного нагляду покладається на уповноважені органи з питань пробації за місцем проживання засудженого [3]. Строк відбування покарання починається з моменту постановки засудженого на облік органом з питань пробації. До строку відбування покарання зараховується час попереднього ув'язнення або цілодобового домашнього арешту.

У разі невиконання засудженим обов'язків, передбачених статтею 491 КВК України, вчинення адміністративного правопорушення із засудженим проводиться індивідуальна профілактична бесіда і застосовується письмове попередження про притягнення до кримінальної відповідальності. Письмове попередження не застосовується, якщо покладений обов'язок не був виконаний з поважних причин. У разі ухилення засудженого від прибуття за викликом уповноваженого органу з питань пробації письмове попередження вважається винесеним, якщо його направлено через Національного оператора поштового зв'язку або вручено в інший спосіб й отримано підтвердження про його вручення.

Водночас пробаційний нагляд замінює кримінальне покарання у виді арешту у відповідних санкціях статей КК України, крім кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями. У зв'язку з цим у ст. 11 КВК України з переліку видів органів та установ виконання покарань виключено арештні дома. Також з КВК України виключено ст. 15, 50–54 цього Кодексу, що встановлюють порядок відбування арешту.

Аналізуючи новели Закону № 3342-ІХ, можна зробити висновок, що покарання у виді пробаційного нагляду має схожість із застосуванням судом звільнення від відбування покарання з іспитовим строком (ст. 75 КК України). Проте сфера застосування статті 75 КК України є більш широкою, оскільки вона поширюється і на тяжкі злочини [4].

Враховуючи вказані зміни у законодавстві, прокурорам у своїй практичній діяльності слід вживати комплекс наглядових заходів, спрямованих на своєчасне направлення адміністраціями установ виконання покарань до судів на підставі ст. 72 КК України клопотань з пропозицією вирішити питання про заміну невідбутої частини покарання у виді арешту на інший вид покарання. Крім того, прокурорам слід здійснювати перевірку належного виконання органами пробації покарання у виді пробаційного нагляду, насамперед з використанням електронного засобу контролю і нагляду, невідкладно реагувати на випадки порушення вимог Закону і прав засуджених, у тому числі за їх зверненнями й заявами захисників.

Під час підтримання публічного обвинувачення прокурорам слід орієнтувати суд на призначення іншого, ніж арешт, виду покарання, наголошуючи на неможливості його подальшого виконання. Також варто вживати дієвих організаційно-практичних заходів щодо додержання законності під час виконання кримінального покарання у виді пробаційного нагляду й недопущення порушень прав людини при його відбуванні.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23.08.2023 р. № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> (дата звернення 23.08.2023).

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 05.04.2001).

3. Кримінально-виконавчий кодекс від 11.07.2003 № 1129-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення 11.07.2003).

4. Пробаційний нагляд за кримінальні правопорушення: що передбачено новим Законом ? URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/222662_probatsyniy-naglyad-za-kriminaln-pravoporushennya-shcho-peredbacheno-novim-zakonom (дата звернення 06.10.2023).

5. Haltsova O. V., Kutieпов M. Yu., Mokliak V. V., Smetanina N. V., Stepaniuk A. F. Assessment of Risk of Committing New Offences as Determinant of Prisoner Classification. *Pakistan Journal of Criminology*. 2023. Vol. 15, No. 2. P. 1–16. References : p. 14–16.

ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК ОРГАН ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Клімчук Богдан Володимирович,

*аспірант кафедри кримінально-правової політики Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Державне бюро розслідувань України є суб'єктом запобігання корупції і провадить діяльність відповідно до своєї компетенції, що знайшло закріплення в нормах кримінального процесуального законодавства. Основна проблема полягає саме у межах компетенції запобігання корупції, чим відрізняється діяльність Державного бюро розслідувань України від діяльності інших органів. Також варто враховувати те, що Державному бюро розслідувань було надано частину функцій, які до цього належали іншим правоохоронним органам, а тому важливо встановити, якими є ці функції, яким чином співвідноситься компетенція даного органу із компетенцією інших правоохоронних органів у даному аспекті. Це свідчить про актуальність дослідження питання компетенції Державного бюро розслідувань України та організації його діяльності.

Передусім зауважимо, що окреслене питання тією чи іншою мірою вивчали фактично усі дослідники діяльності даного органу. Однак варто враховувати, що чисельність таких праць на сьогодні є незначною, адже відповідні дослідження переважно не мали комплексного характеру. Відзначимо внесок таких науковців, як А. С. Атаманчук, О. Ю. Бусол, А. Л. Ворожко, В. О. Гринюк, Ю. М. Грошевий, Б. В. Дерев'яно, О. О. Джабурія, А. А. Єлісеєва, О. Р. Звоненко, В. С. Зеленецький, О. В. Ільченко, В. В. Комашко, О. В. Курганський, В. І. Литвиненко, Л. М. Лобойко, Проте, очевидно, що питання компетенції Державного бюро розслідувань щодо запобігання корупції та організації його діяльності потребує подальшого наукового аналізу.

Корупція як особливе соціальне явище існує в будь-якому суспільстві, яке потребує управління, і викоринити її повністю неможливо. Проте рівень корупції в різних країнах, у різні епохи неоднаковий. В одних державах, де ступінь поширеності різних форм зловживань своїми повноваженнями серед посадових осіб незначний, корупція не підриває основи державності, не заважає нормальному функціонуванню й розвитку суспільства і, отже, не становить серйозної небезпеки. В інших країнах, де корупція поширюється на всі сфери суспільства, перетворюється

на норму і традицію, вона знижує загальну ефективність державного управління і стає гострою національною проблемою [1, с. 9; 6].

Як відомо, корупцією вважають використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей [2, с. 31]. Корупцією також називають підкуп посадових осіб, їх продажність. У цілому корупція – це феномен, який охоплює всю сферу економіки і впливає на прийняття рішень державним апаратом, ефективність функціонування бізнесу тощо. Виходячи з цього можна сформулювати визначення поняття «суб'єкт запобігання корупції» – це спеціально створенні державні органи, основним призначенням яких є впровадження державної політики у сфері запобігання корупції та зменшення корупційних ризиків у всіх сферах суспільного життя. Одним з таких органів визначено Державне бюро розслідувань.

Вже після перемоги Революції Гідності та суттєвої демократизації суспільства були підписані ключові антикорупційні нормативно-правові акти, а саме: «Про Національне антикорупційне бюро України» [4], «Про Державне бюро розслідувань», «Про запобігання корупції» [3] тощо. Новітнє антикорупційне законодавство передбачало створення низки нових органів, зокрема, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство з питань запобігання корупції, Державне бюро розслідувань. Ці органи отримали різні повноваження, а Державне бюро розслідувань стало одним з суб'єктів запобігання корупції.

Для повного розкриття статусу ДБР слід відокремити його від інших правоохоронних органів. Згідно з положеннями чинного національного законодавства НАБУ і ДБР мають дещо подібні повноваження. Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» НАБУ є правоохоронним органом держави, метою створення якого є запобігати, попереджати, виявляти, припиняти, розслідувати і розкривати корупційні правопорушення, які КПК України віднесено до його підслідності; у свою чергу, у статті 1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» зафіксовано, що ДБР – державний правоохоронний орган,

на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції. Отже, Державне бюро розслідувань є повноцінним елементом системи правоохоронних органів України [5, с. 17].

Проаналізувавши інформацію, що наведена вище, можна стверджувати, що Державне бюро розслідувань є ключовим органом у запобіганні корупції, з огляду на це подальша нормотворча робота у галузі запобігання корупції має бути зосереджена на вдосконаленні механізмів запобігання корупції саме на основі діяльності цього органу.

Список використаних джерел:

1. Беззуб І. Антикоруційна політика в Україні. URL: <http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com> (дата звернення: 25.04.2024).

2. Божок Г. Д. Історичні витоки корупції. URL: http://www.big-lib.com/book/64Aktualni_problemi_zapobigannya_ta_protidii_korupcii_i_ohoroni_prava_vlasnosti (дата звернення: 25.04.2024).

3. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 25.04.2024).

4. Кравчук М. В. Загальнотеоретичні засади запобігання та протидії корупції. *Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи*: зб. матеріалів XII Всеукр. наук.-практ. конф. (9 квітня 2010 р. ЮФ ТНЕУ). Тернопіль : 2010. 38–44 с.

5. Сметаніна Н. В. Небезпечні наслідки корупції для особи, держави та суспільства. *Право і суспільство*. 2017. №4, ч. 2. С. 162–165.

ВІДНОВЛЕННЯ ПОРУШЕНИХ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НЕДОТРИМАННЯ СТАТТІ 3 ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Ткаченко Крістіна Володимирівна,
*аспірантка юридичного факультету Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича*

Як проголошено статтею 3 («Заборона катування») Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року,

ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [5].

Вищевикладений нормативно-правовий припис вважається імперативною нормою загального міжнародного права, тобто наділений статусом *jus cogens*. З огляду на статтю 53 («Договори, які суперечать імперативній нормі загального міжнародного права (*jus cogens*)») Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року імперативна норма загального міжнародного права є нормою, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої недопустиме і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що носила б такий же характер [2].

Відповідно до пункту 14 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» від 19 грудня 2014 року № 33 як норми прямої дії підлягають застосуванню судом, зокрема, норми міжнародних договорів України, які закріплюють права людини та основоположні свободи [8].

Однак у 2023 році Європейським судом з прав людини ухвалено 130 судових рішень у справах проти України, при цьому порушення щонайменше однієї статті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод виявлено в 123. Варто зауважити, що близько 50 судових рішень стосувалися саме недотримання конвенційної заборони катування [9].

Зважаючи на статтю 41 («Справедлива сатисфакція») Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або Протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію. Проаналізувавши пункт 82 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Акопян проти України» (заява № 12317/06) від 5 вересня 2014 року, можна дійти такого висновку. Здійснення відшкодування повинно бути належним і достатнім задля відновлення порушеного конвенційного права на національному рівні [1].

Неможливо оминати увагою рішення Європейського суду з прав людини у справі «Каверзін проти України» (заява №23893/03) від 15 травня 2012 року, оскільки Європейський суд з прав людини зробив висновок про порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод внаслідок: застосування працівниками правоохоронного органу тортур щодо заявника; непроведення належного розслідування за його скаргою; ненадання необхідної медичної допомоги потерпілому у зв'язку з ушкодженням ока, що призвело до повної втрати зору; застосування наручників щодо останнього в місцях несвободи. Міжнародний судовий орган зобов'язав державу-відповідача виплатити Каверзіну Олександрю Валерійовичу відшкодування моральної шкоди у розмірі 40 000 € [3].

Згідно з частиною першою статті 14 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року кожна держава-сторона забезпечує у своїй правовій системі одержання відшкодування жертвою катувань й підкріплене правовою санкцією право на справедливу й адекватну компенсацію, включаючи заходи для якомога повнішої реабілітації. У разі смерті жертви внаслідок катування право на компенсацію надається її утриманцям [6]. Так, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Ковальчук проти України» (заява №21958/05) від 04 лютого 2011 року право на відшкодування моральної шкоди в розмірі 10 000 € у зв'язку з порушенням статті 3 Європейської конвенції з прав людини отримала мати потерпілого після смерті останнього [4].

У контексті розгляду відновлення порушених прав і законних інтересів внаслідок порушення конвенційної заборони катувань доречно також згадати нормативно-правові положення частини другої статті 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», де передбачено можливість застосування додаткових заходів індивідуального характеру, зокрема, відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який Стягувач мав до порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (*restitutio in integrum*) [7].

На нашу думку, відповідальність за порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не повинна обмежуватися виплатою грошової компенсації. Застосування катування, зокрема, працівниками правоохоронних органів, свідчить про суттєві недоліки

реалізації державної політики. Тому відновлення порушених прав і законних інтересів залежить більшою мірою від держави-відповідача ніж від міжнародного судового органу.

Список використаних джерел:

1. Акоюн проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 5 вересня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a13#Text (дата звернення: 13.04.2024).

2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: Міжнародний документ від 23 травня 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 13.04.2024).

3. Каверзін проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 15 травня 2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851#Text (дата звернення: 13.04.2024).

4. Ковальчук проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 04 лютого 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_865#Text (дата звернення: 13.04.2024).

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 13.04.2024).

6. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: Міжнародний документ від 10 грудня 1984 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 13.04.2024).

7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 13.04.2024).

8. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 року № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text> (дата звернення: 13.04.2024).

9. У 2023 році ЄСПЛ постановив 130 рішень у справах проти України: про що ці справи: веб-сайт громадської організації «Центр демократії та верховенства права». URL: <https://cedem.org.ua/news/yevropeiskyi-sud-2023/> (дата звернення: 13.04.2024).

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ, ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА В ІІІ ТИСЯЧОЛІТТІ (матеріали дискусії)

ПСИХІЧНА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЯК СУБ'ЄКТИВНЕ ПРАВО ОСОБИ ТА ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Храмцов Олександр Миколайович,

*д.ю.н., професор, професор кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету Харківського національного університету імені
В. Н. Каразіна*

Із змісту ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України випливає, що його основними завданнями є: 1) правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства; 2) запобігання кримінальним правопорушенням. Таким чином, норми законодавства про кримінальну відповідальність охороняють лише найважливіші, найбільш цінні об'єкти. Охорона менш важливих об'єктів здійснюється нормами інших галузей права (адміністративного, цивільного, трудового тощо).

Ст. 3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. У свою чергу, ст. 29 Основного закону України зазначає, що кожна людина має право на свободу і особисту недоторканність. Далі в цій статті визначаються конституційні гарантії прав особи, яка заарештовується або тримається під вартою.

Значно ширше право на особисту недоторканність визначається ст. 289 Цивільного кодексу України. Згідно з даною нормою фізична особа не може піддаватися катуванню, жорсткому поводженню та поводженню, яке призводить до приниження гідності особи. Як ми бачимо,

Цивільний кодекс розглядає право на особисту недоторканність значно ширше за Конституцію. Він деталізує це право щодо окремих категорій фізичних осіб: малолітні, неповнолітні, особи, що знаходяться у безпорадному стані.

Право на особисту недоторканність, в першу чергу, – це право на захист від фізичного та психічного насильства. Забезпечення особистої недоторканності людини пройшло чотири історичних етапи, які різняться змістом даної категорії. На першому етапі недоторканність особи захищалася з використанням фізичної сили або сили роду. Другий етап включав поряд з фізичною силою і силу соціальної влади. Почали з'являтися привілеї осіб, які мали владні повноваження. На цьому етапі вже виникають зародки вольової та духовної недоторканності. На третьому етапі особиста недоторканність захищається правовими засобами, які ураховують класову і станову нерівність. І лише четвертий етап дозволив забезпечити рівність захисту особистої недоторканності всіх членів суспільства, хоча привілеї та імунітет залишився в осіб, які виконують державні функції.

Це право бере свій початок із Великої Хартії Вольностей 1215 року. Саме в ній вперше особисту свободу почали захищати від свавілля. Ніхто вже не міг бути заарештованим, затриманим, до нього не могла бути застосована особиста чи майнова кара інакше ніж на підставі законі і вироку «перів» [1]. Далі це право було закріплено в Петиції про права 1628 року [2] та Декларації прав людини та громадянина 1787 року [3].

Всесвітнє визнання особиста недоторканність як право людини отримала у Загальній декларації прав людини. Стаття 3 даної декларації визначає, що кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність [4].

Останнє формальне закріплення на міжнародному рівні право особистої недоторканності отримало в Хартії основних прав Європейського Союзу, підписаній у Ніцці в 2000 році. Цей документ підбив підсумок усього попереднього розвитку ідей прав людини у усьому світі та є найсучаснішим актом з прав людини. Стаття 3 даної Хартії, яка так і називається «Право на особисту недоторканність» зазначає, що кожна людина має право на фізичну недоторканність і недоторканність психіки [5].

Особиста недоторканність є особистим немайновим правом, яке людина отримує з народження. Як зазначає М. А. Гора, до особистих немайнових прав людини, які вона отримує з народження, відносять:

право на життя, на охорону здоров'я, на особисту недоторканність, на сім'ю (батьків), на безпечне для життя й здоров'я середовище, на ім'я, на індивідуальність, на свободу творчості, свободу пересування та деякі інші права, які перелічені у 21 та 22 главах Цивільного кодексу України [6, С. 80].

Право на особисту недоторканність є суб'єктивним правом людини, тобто воно є індивідуальним, таким, що належить не тільки всім, а й кожному. У теорії держави та права суб'єктивне право – це гарантована державою міра можливої, дозволеної поведінки особистості, головний елемент її конституційного статусу. Право людини на недоторканність гарантується державою і визнається разом з іншими найвищими соціальними цінностями.

Слід зазначити, що право на недоторканність людини (фізичної особи) характеризується двома складовими: правом на фізичну недоторканність і правом на психічну недоторканність. Є неприпустимим обмежувати право людини на недоторканність лише правом на фізичну недоторканність. Саме ідеальна, духовна складова відрізняє людину від тварин і вона повинна належним чином бути захищеною. Порушення права на фізичну недоторканність призводить до нанесення шкоди життю, здоров'ю людини або створює загрозу спричинення такої шкоди у різних сферах життєдіяльності останньої. Порушення права на психічну недоторканність може також призводити до смерті людини, нанесення їй фізичної шкоди, нанесення різних видів психічної шкоди, впливу на її свідомість тощо.

Природне право на фізичну та психічну недоторканність характеризується наступними елементами: а) право здійснювати позитивні дії; користуватися і розпоряджатися власним тілом, його органами та тканинами; здійснювати вчинки за власною свідомістю та волею; б) право вимагати від інших виконання юридичного обов'язку не втручатися в фізичну і психічну складову особи без її дозволу; в) право на захист з боку держави від протиправних посягань на фізичну та психічну складову особи.

Слід зазначити, що право на особисту недоторканність достатньо захищене нормами законодавства про кримінальну відповідальність. Проте це в більшості випадків стосується саме права на фізичну недоторканність. Що ж стосується фактичного стану захищеності особистої недоторканості, то з цим в країні існують серйозні проблеми. Однак така

ситуація залежить не стільки від законодавства, скільки від діяльності правоохоронних, судових та інших державних органів. І особливо це стосується особистої психічної недоторканності.

Гарантії забезпечення особистої психічної недоторканності визначені цілою низкою нормативно-правових актів. Так, ст. 28 Конституції України закріплює, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

Частина 2 ст. 289 ЦК України закріплює, що фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню.

Виходячи з викладеного, право людини на особисту психічну недоторканність – це суб’єктивне, особисте, немайнове право людини на забезпечення недоторканності природного протікання психічних (інтелектуальних, вольових та емоційних) процесів від негативних протиправних впливів з боку інших осіб.

Психічна недоторканність як об’єкт кримінального правопорушення – це суспільні відносини, які забезпечують недоторканність природного протікання психічних (інтелектуальних, вольових та емоційних) процесів в організмі людини від негативних протиправних впливів з боку інших осіб.

На відміну від недоторканності фізичної, психічна недоторканність людини кримінальним законодавством охороняється недостатньо. Традиційною є точка зору про те, що тонкі аспекти функціонування психіки людини не можуть бути належним об’єктом правового захисту. Це зумовлено цілою низкою причин, у тому числі і неможливістю втручання в психічну діяльність іншої особи з метою вчинення кримінального правопорушення. Проте це не так. Ми погоджуємося з С. О. Яременко, який наголошує, що сучасний рівень розвитку високих технологій в даній сфері, зокрема, сучасні розробки у сфері нейронауки та психології маніпуляцій, вказують на те, що «невразливість» людського розуму до сторонніх впливів більше не є незаперечною у XXI сторіччі... Інтенсивні дослідження впливу на свідомість людини та процесу прийняття людиною рішень, що проводяться в нейролабораторіях на сьогодні, показують, що сфера психічного більше не є «езотеричною» матерією і заслуговує на реальну увагу законодавця [7, с. 563–564].

Така ситуація потребує належного кримінально-правового забезпечення охорони психічної недоторканності особи, під яким нами розуміється

процес розробки та прийняття нових і вдосконалення чинних кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за кримінально протиправні прояви психічного насильства та інші психічні впливи на особу, а також підвищення ефективності практики їх застосування.

Список використаних джерел:

1. Велика хартія вільностей 1215 року. URL : https://pidru4niki.com/1157071858642/pravo/velika_hartiya_vilnostey_1215 (дата звернення 15.04.2024).
2. Петиція про права 1628 року. URL : https://pidru4niki.com/1405100358653/pravo/petitsiya_pro_prava_1628 (дата звернення 15.04.2024).
3. Декларація прав людини та громадянина 1787 року. URL : <https://uk.wikisource.org/wiki> (дата звернення 15.04.2024).
4. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 17.04.2024).
5. Хартія основних прав Ради Європи від 7 груд. 2000 р. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення 17.04.2024).
6. Гора М. А. Класифікація особистих немайнових прав фізичних осіб. Порівняльно-аналітичне право. 2014. №7. С. 78–81.
7. Яременко С. О. Психічна недоторканість людини як об'єкт кримінально-правового захисту. Правове життя сучасної України: матеріали Міжнарод. наук. – практ. конференції профес.-виклад. та аспірантс. складу. 2014. Т. 1. Одеса: Фенікс, С. 562–564.

ДЕПОРТАЦІЯ ТА ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ

Рябчинська Олена Павлівна,

д.ю.н., професорка, завідувачка кафедрою кримінального права, процесу та криміналістики Класичного приватного університету

Особливе місце серед загроз українському етносу в умовах війни є загроза зміни демографічного складу населення на тимчасово окупованих територіях України через виселення людей з місць їх проживання, примусового видворення та депортації, з одночасним або подальшим

заміщенням депортованого населення вихідцями з рф та/ або інших країн. Керівники окупаційних адміністрацій відкрито визнають численні факти примусової депортації громадян України, які виступають проти вторгнення росії в Україну, висловлюють проукраїнську позицію, виступають проти окупаційної адміністрації та запровадженого нею режиму тощо. При цьому депортація пояснюється начебто «попередженням» застосування більш жорстоких методів до таких осіб або навіть і фізичної розправи над ними з боку проросійських посіпак. Тим самим влада рф спрямовує свої дії на кінцеву мету – нищення української мови, культури, історії, етнічної приналежності та ідентичності, русифікацію населення в окупованій Україні шляхом примусу та страху [1]. З початку окупації півдня України в 2022 році рф проводить послідовні систематичні комплексні заходи в Запорізькій та Херсонській області, спрямовані невизнання права Українського народу на самоідентифікацію та самовизначення, викривлення уявлення про самотність Українського народу та його прагнення до незалежності (знищення української ідентичності) й асиміляцію місцевого населення до складу «єдиної російської нації» як-от: примусова паспортизація; депортація місцевих мешканців; викрадення дітей з подальшим вивезенням їх на територію російської федерації та республіки білорусь; завезення держслужбовців і трудових мігрантів з російської федерації [2, с. 21]. При цьому виселення з місця проживання, відбирання майна та подальша депортація є своєрідним «покаранням» за неотримання паспорта громадянина рф та активну проукраїнську позицію [3, с. 143]. Росіяни готують масове заселення окупованих територій Запорізької області мешканцями з Росії, Білорусі та Казахстану (кодова назва операції – «Запорізька цілина»). Цей проєкт стане другим пілотним проєктом рфії зі зміни етнічного складу населення після Далекého Сходу [4].

Таким чином, прагнення керівництва рф змінити демографічний склад населення на тимчасово окупованих територіях руками окупаційних адміністрацій становить пряму загрозу нації.

Депортація та насильницьке переміщення осіб суперечать як Женевській конвенції «Про захист цивільного населення під час війни» від 12 серпня 1949 року (далі Женевська конвенція 1949 р.), так і Римському статуту (далі РС). Зокрема, у ст. 49 Женевської конвенції 1949 р забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають

під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні [5]. В цій же статті закріплена заборона окупаційній державі здійснювати переміщення або депортацію частини свого громадянського населення на територію, яку вона окупує (такі дії визнаються *воєнним злочином*). РС депортацію або насильницьке переміщення населення розцінює як злочин *проти людяності*, який полягає в насильницькому переміщенні відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом (п. d ч. 1 ст. 7 РС) і як *воєнний злочин* у формі іншого серйозного порушення законів і звичаїв війни визнається переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території (п. vii) п а) ч. 2 ст. 8 та п. viii п. b ч. 2 ст. 8 РС)) [6]. Отже, навіть у межах одного правового документа депортація осіб, які перебувають під захистом, визнається одночасно і злочином *проти людяності*, і *формою воєнного злочину*. Заборона щодо зміни демографічного складу окупованої території передбачена і в звичаєвому міжнародному праві. Зокрема, сторонам у міжнародному конфлікті заборонено повністю або частково депортувати чи примусово переміщувати цивільне населення окупованої території, крім випадків, коли цього вимагають безпека цивільного населення чи особливо вагомі причини військового характеру (Норма 129), а також заборонено депортувати або переміщувати частини свого цивільного населення на окуповані ними території (норма 130) [7, с.15].

Отже, заборона змінювати демографічний склад населення окупованої території реалізується через криміналізацію воєнних злочинів та злочинів проти людяності, визнання такими в звичаєвому міжнародному праві.

Це ставить на порядок денний актуальні питання перед національними правоохоронними органами щодо фіксації, кримінально-правової оцінки та розслідування дій, які спрямовані на зміну у демографічному складі населення окупованої території Сходу та Півдня України, зокрема організаторів та виконавців злочину, творців окупаційного «законодавства» та працівників структур, які здійснювали депортацію населення окупованої території.

Національні суди в Україні мають юрисдикцію щодо воєнних злочинів, геноциду та злочину агресії (ст. ст. 437, 438 та 442 КК України), але не щодо злочинів проти людяності, оскільки чинний КК України їх не містить. Визнаючи загрозливі ризики депортації населення з тимчасово окупованих регіонів України, було розроблено декілька проєктів законів: законопроект № 7290 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України», в якому в стаття 438 «Воєнні злочини проти особи» передбачено криміналізацію наступних дій щодо населення на окупованих територіях: умисне вчинення у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом прямого або непрямого переміщення частини цивільного населення держави-окупанта на окуповану територію, а так само непрямого переміщення всього чи частини населення окупованої території у межах цієї території або за її межі (п.1 ч.1 проєкту); умисне вчинення (заподіяння) у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом чи збройним конфліктом неміжнародного характеру стосовно особи, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права: депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) однієї чи кількох осіб з місцевості, на території якої вони законно перебували, на територію іншої держави (п.1 ч.2); насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) однієї чи кількох осіб з місцевості, на території якої вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави (п.2 ч.2).

Надалі в статті 442–1 «Злочини проти людяності» криміналізовано умисне вчинення (заподіяння) в межах усвідомленого широкомасштабного нападу або систематичних нападів на цивільне населення: ...2) депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) однієї чи кількох осіб з місцевості, на території якої вони законно перебували, на територію іншої держави; 3) насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) однієї чи кількох осіб з місцевості, на території якої вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави [8].

Таким чином, дії щодо депортації та насильницького переміщення частини населення тимчасово окупованих територій України в різних

формах криміналізуються і як воєнний злочин, і як злочин проти людяності. Критерієм їх розмежування, за задумом законодавця, має бути обстановка, в якій вони вчинюються. Так, злочин, передбачений ст. 438 проекту, буде мати місце за умови, якщо він вчинений «у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом», а ті самі дії, але вчинені «в межах усвідомленого широкомасштабного нападу або систематичних нападів на цивільне населення», мають визнаватися злочином проти людяності¹. Вказівка ж безпосередньо в тексті закону на пов'язаність суспільно небезпечного діяння зі збройним конфліктом чи з широкомасштабним або систематичним нападом на цивільне населення цілком доречно, оскільки за відсутності зв'язку між правопорушенням та збройним конфліктом правопорушення є звичайним злочином відповідно до законодавства, що діє на відповідній території» [9, с.80]. У той саме час взаємозв'язок цих правопорушень із широкомасштабним або систематичним нападом на цивільне населення відображає контекстуальний елемент злочину проти людяності. Саме такий підхід щодо оцінки воєнного злочину і злочину проти людяності вироблений міжнародно-правовою практикою [10, с.191]. Утім визнати такий критерій достатнім для однозначно правильної кримінально-правової оцінки однакових за змістом діянь правозастосовними органами в умовах воєнної агресії рф щодо України, яка пов'язана з широкомасштабним нападом на цивільне населення, досить складно, на що вже звертали увагу науковці [11, с.12].

Оцінюючи проблему притягнення до кримінальної відповідальності осіб, причетних до депортації чи примусового переміщення людей на окупованих територіях, можемо констатувати, що за відсутності в КК України окремої статті, в якій були б криміналізовані такі дії, як злочин проти людяності, вони здебільшого кваліфікуються як воєнний злочин у формі «інші порушення законів та звичаїв війни», тим самим забезпечується незастосування строків давності.

Між тим аналіз судових рішень свідчить про доволі поширені випадки вчинення дій з депортації та примусового переміщення населення

---

¹ До речі, на розгляд Верховної Ради вносилися й інші законопроекти з аналогічним предметом правового регулювання, як-от: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» № 2689 від 27.12.2019 р., який прийнято Верховною Радою та передано на підпис Президенту України ще в червні 2021 року, положення якого в частині криміналізації військових злочинів фактично дублюються законопроектом № 7290 та інші.

на окупованих територіях України суб'єктами, які згідно з міжнародним правом не є спеціальними суб'єктами воєнного злочину, зокрема, і порушення законів та звичаїв війни. Мова йде про тих громадян України, які перейшли на бік РФ, пішли на співпрацю з окупаційними органами влади і обійняли ті чи інші посади в окупаційних органах влади (правоохоронних, судових тощо). Дії таких осіб кваліфікують за ч.1 ст.111² КК України як умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво) та окупаційній адміністрації держави-агресора шляхом реалізації чи підтримки рішень та дій держави-агресора та окупаційної адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України. Подібна кримінально-правова оцінка є звичною в судовій практиці [12,13]. Наприклад, за ч.1 ст.111² КК України кваліфіковано примусове та публічне, з фіксуванням на засоби відеозапису, переміщення громадян України (10 осіб) як осіб, які вчиняють екстремістські дії, підривну діяльність на території Запорізької області, з тимчасово окупованої території м. Токмак, Пологівського району Запорізької області до лінії розмежування бойових дій (ведення бойових дій) на околиці с. Камянське, Василівського району, Запорізької області, з небезпекою для їх життя і здоров'я на територію контрольовану Українською владою, здійснене старшим поліцейським (конвою) відділу охорони і конвоювання підозрюваних та обвинувачених ізолятора тимчасового тримання у незаконному правоохоронного органу – «Токмацький головний відділ ГУ МВС в Запорізькій області», яке здійснювалося на підставі наказу керівника так званої «військово-цивільної адміністрації Запорізької області» [14]. Водночас винесення постанови про притягнення особи до адміністративної відповідальності з призначенням примусового адміністративного видворення за межі РФ щодо громадянина України, наслідком чого стало вчинення примусових дій, пов'язаних із виселенням людини з місця проживання, його незаконне затримання, переміщення та поміщення в центри тимчасового утримання іноземних громадян та подальшою депортацією за межі Автономної Республіки Крим спочатку до російської федерації, а потім за її межі було кваліфіковано за ч.1 ст.438 КК України, зважаючи на те, що вказане рішення суддя прийняла під час міжнародного збройного конфлікту і цей злочин безпосередньо пов'язаний з наявністю міжнародного збройного конфлікту [15]. Отже, констатуємо відмінність позиції цього суду кваліфікації примусового переміщення мешканців окупованих територій з місця їх проживання. Ця проблема потребує подальшого аналізу щодо

чіткого визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 438 КК України, а також особливостей кваліфікації пособництва у вчиненні цього злочину.

Список використаних джерел:

1. Russian Offensive Campaign Assessment, February 21, 2024 (Kateryna Stepanenko, Christina Harward, Grace Mappes, Angelica Evans, George Barros, Amin Soltani, Alexandra Braverman, Brian Carter, Kitaneh Fitzpatrick, and Frederick W. Kagan). URL: <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Feb%2021%20Russian%20Offensive%20Campaign%20Assessment%20PDF>.

2. Ситуація на тимчасово окупованих територіях у першому півріччі 2023 року. URL: https://drive.google.com/file/d/17sKTK3gNKc0INVZimQW_LHnT2NLBOfE/view.

3. Рябчинська О. П. Інші порушення законів та звичаїв війни, що вчиняються на тимчасово окупованих територіях України, як елемент складу злочину, передбаченого статтею 438 Кримінального кодексу України. *Правосуддя в Україні під час війни: проблеми розгляду корупційних та воєнних злочинів* : матеріали VI Київ. полілогу (м. Київ, 1 груд. 2023 р.) / упоряд. З. А. Загинеї-Заболотенко. Київ, 2024. С.142–146.

4. Росіяни готують масове заселення окупованої частини Запорізької області: URL: <https://donpatriot.news/rosiiany-hotuiut-masove-zaseleattia-okupovanoi-chastyny-zaporizkoi-oblasti-fedorov>.

5. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

6. Римський Статут Міжнародного кримінального суду 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588?find=1&text=%D0%B4%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86#w1_2.

7. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми. Український часопис міжнародного права. 2006. №2. С.7–16.

8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України: проєкт Закону України №7290. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39449>.

9. Настільна книга судді: матеріали розгляду справ про міжнародні злочини: наук.-практ. посібник. 2024. 821 с.

10. Україна та Міжнародний кримінальний суд. Квітень 2021 р. 387 с. URL: <https://www.asser.nl/media/795006/icc-report-final-ukr-2021.pdf>.

11. Литвинов О. М., Орлов Ю. В., Яценко А. М. Проблеми кримінальної відповідальності за незаконне переміщення осіб в контексті збройного кон-

флікту: науковий аналіз законодавчих ініціатив. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 11–30.

12. Вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 01.03.2024 у справі № 337/2345/23 (№ в ЄДРСР 117366578). Пряме посилання на документ в системі «Прецедент»: <https://precedent.ua/117366578>.

13. Вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 23.02.2024 у справі № 337/2358/23 (№ в ЄДРСР 117203701). Пряме посилання на документ в системі «Прецедент»: <https://precedent.ua/117203701>.

14. Вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 20.03.2024 у справі № 337/2340/23 (№ в ЄДРСР 117772569). Пряме посилання на документ в системі «Прецедент»®: <https://precedent.ua/117772569>.

15. Вирок Деснянського районного суду міста Києва від 05.04.2024 у справі № 754/3227/23 (№ в ЄДРСР 118166721)/ Пряме посилання на документ в системі «Прецедент»®: <https://precedent.ua/118166721>.

ПСИХОЛОГІЧНА (МЕНТАЛЬНА) БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Павленко Тетяна Анатоліївна,

*к.ю.н., доцентка, доцентка кафедри державно-правових дисциплін,
кримінального права та процесу Харківського національного
педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*

Безпека є найбільш пріоритетною потребою людини. Загалом безпека має різні аспекти, які залежать від багатьох факторів. З початком повномасштабної збройної агресії проти нашої держави питання безпеки вийшло на перше місце в усіх її аспектах. Так, гостро постало питання національної безпеки, територіальної безпеки, кібербезпеки, державної безпеки, воєнної безпеки і т.д.

Нового забарвлення набуває і проблема безпеки людини, яку, по суті, має забезпечити держава, як одну з найвищих соціальних цінностей (ст. 3 Конституції України). Проте, на сьогодні не має єдино визначеного розуміння, що ж являє собою безпека людини, які її основні складові елементи, характеристики. Погодимось з думкою, що причиною відсутності ясності щодо такого розуміння є той факт, що формування юридичного поняття «безпека людини» насправді є дуже складним завданням, оскільки все, що пов'язано безпосередньо з людиною, має суб'єктивний

компонент, адже кожна людини по-своєму розуміє й оцінює цю категорію, вкладає в неї власний зміст [1, с. 54].

Якщо у сучасних наукових дослідженнях більшість науковців, аналізуючи поняття «безпеки», підкреслює, що це стан позитивного функціонування і розвитку соціальних, економічних, технічних, екологічних і біологічних систем, який унеможливує загрози для стійкого розвитку суспільства, держави, економіки та особистості, а також їх залежність від інших держав або окремих людських угруповань [2, с. 271], то визначень поняття «безпеки людини» в сучасній юридичній доктрині ми можемо нарахувати понад десяток. Наведемо лише деякі з них. Безпека особи – це неодмінний стабільний стан надійної захищеності життєво важливих інтересів особи, її прав та цінностей від небезпек, загроз, шкідливих впливів за умов збереження і розвитку потенціалу особи та її здатності до ефективної діяльності у всіх сферах. Також зазначається, що «наявна специфічна система безпеки особи, тобто функціональна система, що відображає процеси взаємодії елементів, які прагнуть до впорядкованості, структуризації, загальної цілісності, та формується адекватна цим процесам загальна теорія безпеки особи як сукупність основних понять, теоретичних підходів, концепцій розроблення безпеки особи та її реалізації» [6]. Безпека людини – це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної (матеріальної), психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку [8]. Також є думка, що безпека людини може розглядатися у двох аспектах. По-перше, безпека від таких постійних загроз, як голод, хвороби і репресії; а по-друге, це захист від надзвичайних пригод, що несуть збиток, у повсякденному житті чи вдома, на роботі або у суспільстві [5]. Сутність людської безпеки полягає у забезпеченні пріоритету свободи таким чином, щоб людина мала можливість задовольняти свої потреби, здійснювати вибір безпечно і вільно [3, с. 59]. На нашу думку безпека людини може розглядатися в двох аспектах: об'єктивному (реальна можливість держави забезпечити загальну захищеність людини від різного роду небезпек, і, насамперед, для життя та здоров'я, на законодавчому рівні, правозастосовному рівні, на рівні розробки та реалізації дієвих механізмів охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина) й суб'єктивному (відчуття конкретною

людиною, групою людей, спільнотою стану захищеності своїх прав і свобод з боку держави), тобто людина має бути захищена та відчувати захищеність від будь-яких загроз (небезпеки). І тут мова йде не лише про фізичні загрози, а й про загрози іншого порядку – інформаційні, загрози психічному (ментальному) здоров'ю та ін.

Як уявляється, фізична безпека та психологічна (ментальна) безпека є складовими безпеки людини.

Щодо розуміння психологічної (ментальної) безпеки наразі єдності думок серед науковців немає. У сучасних дослідженнях це поняття використовується вченими в різних аспектах аналізу життєдіяльності людини: під час вивчення надзвичайних ситуацій, аварій і катастроф, що характеризуються значними матеріальними, соціальними й екологічними наслідками; дослідження проблем інформаційної, інформаційно-психологічної та організаційної безпеки людини й суспільства; вивчення проблеми психологічного захисту особистості та суспільства, а також культури безпеки як процесу збереження та розвитку цілей, ідеалів, цінностей, норм і традицій людини, родини та суспільства; дослідження проблем психологічної безпеки в межах ризикології, в якій вивчаються її різні аспекти: психологічні, соціальні, політичні, технологічні, фінансові, екологічні та інші ризики, прогноуються їх наслідки [4, с. 141].

Зауважимо, що у проєкті нового Кримінального кодексу України станом на 25 лютого 2024 р. пропонується передбачити відповідальність за кримінальні правопорушення проти фізичної та ментальної безпеки людини, тобто ментальна безпека, зокрема, може розглядатися як об'єкт кримінально-правової охорони. А відтак, необхідне чітке розуміння як родового поняття «безпека людини», так і видового поняття «ментальна (психологічна) безпека людини».

Звернемося до визначення поняття «ментальне здоров'я», що надає Всесвітня організація охорони здоров'я. Ментальне здоров'я – це стан щастя та добробуту, в якому людина реалізує свої творчі здібності, може протистояти життєвим стресам, продуктивно працювати та робити внесок у суспільне життя [9]. Задля забезпечення належного ментального здоров'я людина, вочевидь, має перебувати у психологічній (ментальній) безпеці.

Психологічна (ментальна) безпека людини, по-перше, є складною багаторівневою системою; по-друге, вона представлена як результат взаємодії різних психічних процесів, станів і властивостей людини і нале-

жить до утворень, пов'язаних з активністю людини, її здібностями, готовністю до самореалізації та іншими індивідуально-психологічними і особистісними характеристиками [4]. В цілому психологічна (ментальна) безпека може розглядатися як стан психологічної захищеності, а також як здатність людини і середовища відбивати несприятливі зовнішні і внутрішні впливи. Це стан суспільної свідомості, за якого суспільство в цілому і кожна окрема особистість сприймають існуюче життя як адекватне й надійне, оскільки воно створює реальні можливості для задоволення природних і соціальних потреб людей сьогодні й дає їм впевненість у майбутньому [7].

Необхідно зауважити, що наведені розуміння психологічної (ментальної) безпеки є такими, що повною мірою не можуть задовольнити потреби закону про кримінальну відповідальність у контексті розуміння ментальної безпеки як об'єкта кримінально-правової охорони, адже є доволі широкими, що не сприятиме правозастосовній практиці. Варто визнати, що визначення і поняття «безпека людини», і її складової «психологічна (ментальна) безпека людини» є вельми складним, але в той же час і надзвичайно важливим питанням, яке потребує подальших наукових напрацювань.

Список використаних джерел:

1. Борисова О. О. Поняття «безпека людини» в правовому полі України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 54–59. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.8>.
2. Варій М. Й. Психологія: навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ: Центр учб. літ., 2007. 288 с.
3. Дем'яненко А. А. Аналітичне забезпечення оцінювання безпеки людського розвитку : дис. д-ра філософії : 051. ХНЕУ ім. С. Кузнеця. Харків. 2020. 360 с.
4. Джагупов Г. В. Психологічна безпека особистості – складова безпеки суспільства. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків, 2017. С. 139–142. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/07_04_2017/pdf/43.pdf.
5. Луценко Ю. В. Поняття, система та класифікація видів безпеки в контексті міжнародного порядку. *Соціально-правові студії*. 2019. Випуск 4 (6). С. 31–39.

6. Мельник В. О. Безпека особи як категорія політичної науки та суспільно-політичне явище. *Політична наука в Україні: стан і перспективи : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10–11 травня 2007 року)*. / Укл. Поліщук М., Скочилас Л., Угрин Л. Львів. ЦПД. 2008. 308 с. URL: http://postua.info/vitali_melnyk.htm.

7. Психологічна безпека та психологічна стійкість в умовах інформаційного впливу. *Мукачівський державний університет*. 1 квітня 2022 р. URL: <https://msu.edu.ua/ps/psixologichna-bezpeka-ta-psixologichna-stijkist-v-umovax-informacijnogo-vplivu/>.

8. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 31–46.

9. Що таке ментальне здоров'я та як про нього дбати? *Східне між-регіональне управління Державної служби України з питань праці*. 11 серпня 2023 р. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/shcho-take-mentalne-zdorov-ia-ta-iaak-pro-noho-dbaty/>.

ПРИЧИНИ І УМОВИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ ЗМІСТОМ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Топчій Василь Васильович,

*д.ю.н., професор, директор навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету*

Ковальчук Володимир Степанович,

*начальник відділу ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань
та інформаційно-аналітичної роботи Волинської обласної прокуратури*

Якщо узагальнити законодавчі та інші нормативно-правові підходи, наукові джерела та правозастосовну практику, що пов'язана з кримінальними провадженнями, то до причин та умов вчинення кримінальних правопорушень, що пов'язані зі змістом кримінально-процесуальної діяльності, можна віднести наступні.

1. Ліквідацію у кримінально-процесуальному законодавстві України, у зв'язку з прийняттям у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України (КПК), інституту «причин і умов, які сприяли вчиненню злочину» (ст. ст. 23–23–2 КПК 1960 року).

Така позиція законодавця, як видається, не тільки суперечить логіці і завданням кримінального провадження (ст. 2 КПК України), але й соціально-правовій природі детермінації злочинності, яка є невід'ємною частиною слідчої профілактики та в цілому сутності кримінального процесу. Крім цього, у зазначеній ситуації грубо порушені принципи нормотворчості [7, с. 21–214], позаяк до їх переліку, всупереч Регламенту Верховної Ради України, був включений принцип партійності, тобто переваги однієї партії над іншою, у випадках прийняття законодавчих актів у силу наявності так «званої» більшості в Парламенті.

Як показали результати даного дослідження, на наявність зазначеної правової прогалини у КПК України 2012 року пріоритетну роль зіграв й той факт, що тодішній Президент України по суті створив на той час злочинну організацію (ст. 255 Кримінального кодексу (КК України)), членами якої були представники влади (ст. 6 Конституції України) на всіх рівнях [4], яким невідгідно було вести мову про причини та умови злочинності, позаяк у ході кримінальних проваджень, особливо тих, що стосувались злочинів у сфері господарської діяльності (розділ VIII Особливої частини КК України), проти власності (р. VI Особливої частини КК України), проти громадської безпеки (р. IX цього ж Кодексу) та ін., всі протиправні «шляхи» вели б до злочинної влади (по суті – до злочинної організації) [8].

На жаль, не змінилася на законодавчому рівні України зазначена ситуація щодо видозміни КПК й в подальші роки (2014–2019 та 2019–2024 р. р.), хоча внесення змін і доповнень у вказаний Кодекс є об'єктивно необхідною умовою підвищення рівня та ефективності слідчої профілактики з питань, пов'язаних з нейтралізацією, блокуванням, усуненням тих детермінант, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у цілому в Україні.

Отже, відсутність у чинному кримінально-процесуальному законодавстві України правового «інституту причин і умов злочинності» виступає сьогодні однією з детермінаційних корелянт особливого характеру, що впливають не тільки на результативність реалізації визначених у законі (ст. 2 КПК України) завдань кримінального провадження, але й знижують потенційні можливості слідчої профілактики у системі заходів кримінологічного запобігання злочинам.

2. Незважаючи на те, що на відомчому рівні зроблена спроба ліквідувати правову прогалину, що пов'язана з відсутністю у КПК України норм, які зобов'язували б учасників сторони обвинувачення (слідчого

і прокурора) у кримінальному провадженні виявляти причини й умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, і реагувати на них відповідними процесуальними рішеннями, рівень виконавської дисципліни у цьому напрямі залишається низьким.

Зазначені тенденції, на жаль, як встановлено в ході даного дослідження, склалися з означеного питання ще у період дії КПК України 1960 року, коли не по всіх кримінальних справах відповідними суб'єктами кримінального процесу виявлялися причини та умови вчинення злочинів [1].

Так, у 2012 році з метою виявлення детермінант, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, суди постановили 6,2 тис. окремих рішень, що було на 4,7% більше, ніж у 2011 році, проте їх питома вага серед кримінальних проваджень, щодо яких було завершено досудове розслідування, склала, як, власне, й у 1991–2000 р. р. та інші роки, лише 3,2% (у 2011 р. – 2,9%) [2, с. 26].

Цікавим у зв'язку з цим є такий факт: у тому ж таки 2012 році у зв'язку з наданням судами доручень органам досудового слідства щодо виконання певних слідчих дій було відкладено розгляд у 533 кримінальних справах, що на 10% більше, ніж у 2011 р., з яких у визначений законом строк не виконано доручень у 140 справах, або у 26,3% (у 2011 р. – 21,4) від усіх відкладених судом для розгляду зазначених справ. Крім цього, у 2012 році суди першої інстанції повернули на додаткове розслідування (відповідно до вимог ст. 246, 281 КПК 1960 р.) і прокурорам (ст. 249–1 цього ж Кодексу) для усунення виявлених порушень, а також прокурори відкликали із суду (у порядку ст. 232 КПК 1960 р.) 7,3 тис. кримінальних справ, що на 7,7% більше, ніж у 2011 р. При цьому питома вага таких справ становила 3,8% (у 2011 р. – 3,4%) загальної кількості тих із них, провадження в яких було закінчено. Особливо характерною ознакою того часу було й те, що через неявку прокурорів у суд було відкладено розгляд 323 кримінальних справ, або 1,5% (у 2011 р. – 1,5%) від усіх таких проваджень, які не розглядалися у судах у зв'язку з неявкою суб'єктів кримінального процесу.

Не змінилася ситуація з означеної проблеми й у подальші роки. Так, у 2013 році (I звітному періоді функціонування нового КПК України) суди за нормами КПК 1960 р. винесли тільки 1,5 тис. окремих ухвал, що стосувалися причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів, або 4,2% (у 2012 р. – 3,2%) від усіх розглянутих у судах зазначених проваджень. При цьому й надалі призупинявся розгляд судами кримінальних справ

через неявку у судові засідання як про-курорів, так й інших суб'єктів кримінального процесу [3, с. 34–35].

На вказані прорахунки процесуального характеру звернув також увагу у 2016 році тодішній Голова Верховного Суду України Я. Романюк на XIV позачерговому з'їзді суддів України [6, с. 3–7].

Для порівняння: у 2022 році прокурорами на підставі ст. 283 КПК України було скеровано до суду тільки 31,7% кримінальних проваджень (у 2021 р. – 48,7%) від загальної їх кількості, які знаходилися у розпорядженні слідчих як предмет досудового розслідування. Крім цього, у 2022 році у 39,9% (у 2021 р. – 21,9%) кримінальних проваджень остаточне рішення органами досудового розслідування прийнято не було [5].

Таким чином, варто визнати, що у кримінальному процесі на ефективність слідчої профілактики значно впливає також низький рівень виконавчої дисципліни учасників сторони обвинувачення у кримінальному провадженні, що, у свою чергу, виступає однією з кореляційних детермінант злочинності в Україні.

Список використаних джерел:

1. Аналіз роботи суддів загальної юрисдикції в 2001 р. за даними судової статистики. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. №4 (32). С. 15–25.
2. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2012 р. (за даними судової статистики). *Вісник Верховного Суду України*. 2013. №6/(154). С. 20–41
3. Аналіз здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2013 р. (за даними судової статистики). *Вісник Верховного Суду України*. 2014. №5(165). С. 31–40.
4. Верховний суд залишив без змін вирок Януковичу про держраду та ведення агресивної війни. URL: <https://www.radiosvoboda.org.ua>
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=225262.
6. Стан здійснення правосуддя у 2016 році: доповідь Голови Верховного Суду України Ярослава Романюка на XIV позачерговому з'їзді суддів України. *Вісник Верховного Суду України*. 2017. №3(199). С. 3–7.
7. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина Харків : Право, 2014. 368 с.
8. Януковичу повідомили про підозру за створення злочинної групи, що діяла в останні дні Революції Гідності. URL: <https://zaborona.com.ua>.

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАЙНЯТТЯ ПОСАД У СУДОВИХ АБО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ, СТВОРЕНИХ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ СПРАВИ № 953/406/23)

Мовчан Роман Олександрович,

*д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного, міжнародного
і кримінального права Донецького національного університету імені
Василя Стуса*

Одним із перших рішень, які ВРУ ухвалила після введення воєнного стану, стало прийняття 3 березня 2022 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», згідно з яким Кримінальний кодекс України (далі – КК України) був доповнений новою ст. 111–1 «Колабораційна діяльність». Серед іншого, у частинах 2, 5 та 7 цієї статті було передбачено відповідальність і за, так званий, «посадовий» (чи ж «службовий») колабораціонізм, тобто добровільне зайняття громадянином України різноманітних посад у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території (далі – ТОТ):

– у ч. 2 – *посад, не пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій*, за що було встановлено покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років із конфіскацією майна або без такої;

– у ч. 5 – *посад, пов'язаних із виконанням згаданих функцій*, яке карається вже позбавленням волі на строк від 5 до 10 років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років та з конфіскацією майна або без такої;

– у ч. 7 – *посад у судових або правоохоронних органах*, за яке передбачено найсуворіше (порівняно із зазначеними вище) покарання у виді позбавлення волі на строк від 12 до 15 років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років та з конфіскацією майна або без такої.

Проте виникає питання, чи є така диференціація відповідальності, зокрема, продемонстроване посилення караності за зайняття посад у не-

законних судових або правоохоронних органах, логічною й справедливою?

Для відповіді на це питання насамперед потрібно з'ясувати, зайняття яких саме посад має отримувати кримінально-правову оцінку з посиленням на ч. 7 ст. 111–1 КК України.

На думку М. Бондаренко та О. Кравчука, склад злочину добровільного зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на ТОТ, матиме місце в разі зайняття лише таких посад у незаконних органах влади, які передбачають виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. Натомість зайняття посад, які не передбачають зазначених функцій, пропонується кваліфікувати за ч. 2 ст. 111–1 КК України [5, с. 202].

Співзвучно висловлюється і Н. Симоненко. Та при цьому фахівчиня уточнює, що для кваліфікації за ч. 7 ст. 111–1 КК України особа має обіймати таку посаду в незаконних судових або правоохоронних органах, яка пов'язана не з будь-якими організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями, а лише безпосередньо пов'язану з виконанням функцій саме цих органів – здійснення правосуддя або правоохоронної діяльності. В іншому випадку вчинене має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 111–1 КК України [12, с. 105]. У схожому руслі розмірковує і З. Загинеї-Заболотенко, яка переконана, що, встановлюючи належність того чи іншого органу до правоохоронного, слід зважати на те, що такі органи повинні виконувати правоохоронну функцію, яка є основою для них. «Що стосується судових органів, – продовжує свою думку юристка, – то, вочевидь, до них слід відносити ті, які здійснюють правосуддя від імені держави-агресора на ТОТ» [4, с. 320].

Ще більш конкретним у своїх висловлюваннях є М. Хавронюк. Зокрема, учений прямо пише про те, що **посада в незаконних судових або правоохоронних органах** – це посада хоча б в одному із таких органів, що створений під час окупації, яка передбачає діяльність: 1) як судді, 2) або як працівника правоохоронного органу (у розумінні ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»). Обіймання ж посади помічника судді, судового розпорядника, іншої посади в апараті суду, прокуратури тощо, на думку правознавця, необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 111–1 КК України як зайняття посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій [14].

Попередня точка зору знайшла підтримку і в І. Медицького, який наводить низку переконливих аргументів на її користь. Серед іншого, правник відмічає, що навряд чи логічним буде припущення, що законодавець вважає настільки небезпечною поведінкою осіб, функціонал яких визначається посадою в незаконних судових і правоохоронних органах, яка не передбачає виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у сфері правосуддя чи правоохоронної діяльності, щоб встановлювати для них покарання у виді позбавлення волі на строк від 12 до 15 років [7, с. 149].

Однак обстоювана всіма згаданими дослідниками наукова позиція, будучи достатньо обґрунтованою з точки зору *de lege ferenda*, водночас виглядає досить уразливою з позиції *de lege lata*.

Справа в тому, що в ч. 7 ст. 111–1 КК України відсутня подібна до передбаченої у ч. 5 вказівка, згідно з якою відповідальність настає лише за зайняття посад, пов'язаних із наявністю відповідних функцій. І саме це нормативне положення свого часу спонукало нас із Є. Письменським зробити висновок про те, що за ч. 7 ст. 111–1 КК України може кваліфікуватися зайняття *будь-яких посад* у незаконних судових або правоохоронних органах, створених на ТОТ, зокрема, й тих, які не пов'язані з наявністю організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, однак без яких реалізація відповідних функцій не була б можливою: посади судового розпорядника, помічника судді, секретаря судового засідання, посади в канцелярії суду, відділі управління з персоналом, бухгалтерії тощо [8; 9; 10, с. 357]. Аналізуючи відповідну проблему, підстав для обмежувального тлумачення приписів ч. 7 ст. 111–1 КК України не вбачає і Н. Антонюк [1, с. 63].

Водночас маю зауважити, що, навіть висловлюючи відповідну позицію, ми разом із Є. Письменським робили ще одне важливе з погляду потенційного застосування кримінального закону застереження. Мається на увазі уточнення відносно того, що, хоча ч. 7 ст. 111–1 КК України і передбачає відповідальність за обіймання будь-яких посад у незаконних судових або правоохоронних органах, створених на ТОТ, незалежно від виконуваних функцій, обіймання деяких із цих посад може визнаватися малозначним діянням (наприклад, ідеться про прибиральника або водія, функції яких є допоміжними) [10, с. 357].

Зауваження подібного ґибу, щоправда, висловлені в контексті не ч. 7, а ч. 2 ст. 111–1 КК України, лунають із вуст О. Маріна. Зокрема, криміналіст наполягає на тому, що кухар, сторож, водій та ін., виконання

трудової функції якими в незаконних органах влади не здатне істотно вплинути на встановлення й утвердження тимчасової окупації частини території України, не притягатимуться до відповідальності на підставі ч. 2 ст. 11 КК України [6].

Проте, як це часто буває, попри наведені доктринальні тлумачення й рекомендації, на практиці сформувався принципово інший підхід до вирішення питання, що розглядається. Так, дослідивши розміщені в ЄДРСР вироки, я мав змогу переконатися в тому, що при кримінально-правовій оцінці дій осіб, які у створених на ГОТ незаконних судових і правоохоронних органах обіймали згадані вище суто технічні (виробничі) посади, зокрема, посаду водія, правозастосовні органи насправді не вбачають:

– не лише перепон для інкримінування цим особам ч. 7 ст. 111–1 КК України, можливість чого заперечувала умовно перша група зазначених вище вчених;

– а й підстав для підтримуваного мною визнання такої поведінки малозначною й наступного звернення до ч. 2 ст. 11 КК України.

Зокрема, *Шевченківським районним судом м. Київ було з'ясовано, що 2 серпня 2022 р., перебуваючи на території Херсонської міської територіальної громади, Особа-1 добровільно обійняв посаду «в. и. о. поліцейського-водителя» дежурної частини Корабельного ГО поліції ГУ МВД Херсонської області, створеному окупаційною адміністрацією рф на ГОТ Херсонської області. Як наслідок, Особа-1 був визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 7 ст. 111–1 КК України, із подальшим призначенням йому основного покарання у виді позбавлення волі строком на 12 років [3].*

*В іншій справі вже Київським районним судом м. Харків аналогічне покарання було призначено Особі-2, який у «народній міліції» м. Ізюм знову-таки обійняв посаду **водія чергової частини**, що стало підставою для кваліфікації його дій саме за ч. 7 ст. 111–1 КК України [2]. При цьому законність такого рішення була підтверджена і Харківським апеляційним судом [13].*

Водночас маю зазначити, що Особою-2 відповідні рішення судів першої та апеляційної інстанції були оскаржені до Верховного Суду (далі – ВС). У своїй касаційній скарзі засуджений посилався на те, що в незаконно створеному правоохоронному органі він обійняв **посаду водія**, яка передбачала лише управління майном у вигляді транспортних засобів, а також списання паливно-мастильних матеріалів, і, таким чином, не здійснював жодних правоохоронних функцій. Спираючись на це, на-

полягав на відсутності підстав для кваліфікації його дій за ч. 7 ст. 111–1 КК України.

Проаналізувавши відповідну справу й аргументи засудженого, судді найвищого суду в системі судоустрою України вказали на головне, на що свого часу звернули увагу і ми з Є. Письменським, а саме на те, що в нормативній конструкції ч. 7 ст. 111–1 КК України цей термін («працівник правоохоронного органу») не використовується, а тому дії Особи-2, яка перебувала на посаді водія в незаконно створеному на ТОТ правоохоронному органі й забезпечувала його функціонування, правильно були кваліфіковані за ч. 7 ст. 111–1 КК України [11].

Визнаючи обгрунтованість такої, яка базується на буквальному тлумаченні кримінального закону, позиції, водночас у мене виникло питання: а чи є покарання, призначене особам, котрі обіймали відповідні посади (водіїв) (12 років позбавлення волі), справедливим і співмірним із тими, які призначаються за обіймання громадянами України інших посад (не водіїв) в органах, створених на ТОТ?

У пошуках аргументованої відповіді на поставлене питання я звернувся до матеріалів суддівської практики і з'ясував, зайняття яких саме посад кваліфікується і які покарання призначаються як за ч. 2 та ч. 5, так і за все тією ж ч. 7 ст. 111–1 КК України. Результати відповідного аналізу можна проілюструвати в таблиці.

Таблиця

Вироки за посадовий колабораціонізм, передбачений різними частинами ст. 111–1 КК		
Ч. 2	Ч. 5	Ч. 7
<i>Приклад № 1</i>	<i>Приклад № 1</i>	<i>Приклад № 1</i>
а) посада – головний спеціаліст фінансово-вог відділу в окупаційній ВЦА Ізюмського району Харківської області; б) покарання – позбавлення відповідного права на 10 років з конфіскацією майна	а) посада – керівник окупа-ваної територі-альної громади м. Рубіжне; б) основне покарання – позбавлення волі стро-ком на 10 років	а) посада – оперуповноваже-ний карного розшуку в «Ізюмском отделении наро-дной милиции»; б) основне покарання – позбавлення волі стро-ком на 8 років

<p><i>Приклад № 2</i></p> <p>а) посада – «и. о. главного специалиста отдела персонифицированного учета и автоматической обработки информации Управления труда и социальной политики ВГА Купянского района»;</p> <p>б) покарання – позбавлення відповідного права на 10 років без конфіскації майна</p>	<p><i>Приклад № 2</i></p> <p>а) посада – заступник голови ВЦА Херсонської області з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю;</p> <p>б) основне покарання – позбавлення волі строком на 9 років</p>	<p><i>Приклад № 2</i></p> <p>а) посада – прокурор в «прокуратурі Беловодського району Генеральної прокуратури ЛНР»;</p> <p>б) основне покарання – позбавлення волі строком на 13 років</p>
<p><i>Приклад № 3</i></p> <p>а) посада – водій автомобіля пенсійного фонду ЛНР в Новопсковському районі;</p> <p>б) покарання – позбавлення відповідного права на 12 років без конфіскації майна</p>	<p><i>Приклад № 3</i></p> <p>а) посада – начальник відділу освіти Балаклійського ТУ Ізюмського району Харківської області;</p> <p>б) основне покарання – позбавлення волі строком на 5 років</p>	<p><i>Приклад № 3</i></p> <p>а) посада – поліцейський-водій (водій чергової частини) у згаданих вище відповідних незаконних правоохоронних органах;</p> <p>б) основне покарання – позбавлення волі строком на 12 років</p>

У зв'язку з наведеною інформацією ми знову повертаємося до питань стосовно того, а чи є логічним, справедливим і співмірним (системним) те, що:

- особі, яка на ТОТ обіймала посаду, наприклад, головного спеціаліста фінансового відділу або посаду водія в пенсійному фонді (ч. 2 ст. 111–1 КК України), призначається покарання лише у виді позбавлення відповідного права, тоді як тому самому водію, але який працює у поліції, – позбавлення волі строком на 12 років (ч. 7 ст. 111–1 КК України);
- водію чергової частини призначається позбавлення волі на строк, який є на 3 роки більшим, ніж строк, що був призначений заступнику голови ВЦА цілої області (ч. 7 ст. 111–1 КК України), або ж на 2 роки, – ніж керівнику окупованої територіальної громади великого міста, або ж на 5 років, – ніж начальнику відділу освіти;

– особі, яка обійняла посаду того-таки водія, призначається фактично ідентичне покарання (позбавлення волі строком на 12 років), що й особі, яка обійняла посаду прокурора (позбавлення волі строком на 13 років), або ж навіть істотно суворіше покарання, ніж особі, яка обійняла посаду оперуповноваженому карного розшуку (позбавлення волі строком на 8 років)?

На мою думку, негативна відповідь на всі три поставлені вище питання є більш ніж очевидною. Притому особливу увагу хотілося б звернути на те, що, крім суб'єктивного переконання автора, такий висновок, хоча й не прямо, але підтверджується й іншими приписами чинного вітчизняного кримінального законодавства. Зокрема, якщо ми звернемося до положень розділу XVII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», у якому опосередковано визначено «вагу» відповідних посад, то побачимо, що згідно з ними простий водій, який працює в поліції, за найгірших для нього умов (коли він все ж таки є поліцейським), може бути визнаний лише «звичайною» публічною службовою особою (функціонером) (абз. 1 п. 1 примітки до ст. 364 КК України), тоді як дізнавач, прокурор, мер районного центру – службовими особами, які займають **відповідальне становище** (п. 2 примітки до ст. 368 КК України).

Тож знову виникає питання: а чому тоді у ст. 111–1 КК України все навпаки, дії осіб, які є «звичайними» службовими особами (водій-поліцейський), караються суворіше або ж так само, як і дії осіб, котрі займають відповідальне становище?

Наведені обставини переконують у тому, що відповідальність громадян України, які у створених на ТОТ незаконних судових і правоохоронних органах обіймають посади, не пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, мала б передбачатися або ж ч. 2 (звичайно, лише за умови редагування передбаченої її чинною редакцією абсолютно неадекватної санкції), або ж у ч. 5 ст. 111–1 КК України. Натомість у ч. 7 ст. 111–1 КК України має бути збережено посилену відповідальність за обіймання **не будь-яких посад** у створених на ТОТ незаконних судових або правоохоронних органах, а лише тих, **які пов'язані з виконанням функцій, притаманних судовим і правоохоронним органам**, тобто посад суддів і працівників правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. №4. С. 56–68.

2. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 3 березня 2023 р. у справі №953/406/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109357215>.

3. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 30 березня 2023 р. у справі № 761/7512/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110518625>.

4. Загиней-Заболотенко З. А. Добровільне зайняття громадянином України посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, а також в незаконних судових або правоохоронних органах як форми колабораційної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 318–321.

5. Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111–1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №3. С. 198–204.

6. Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu*. URL : <https://bit.ly/3yq95sP>.

7. Медицький І. Б. Суб'єкт колабораційної діяльності (теоретико-прикладний аналіз). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 1. С. 141–152.

8. Мовчан Р. О. Кримінально-правова новела про колабораційну діяльність: правотворчі та правозастосовні проблеми. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 21 липня 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 70–73.

9. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

10. Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 356–360.

11. Постанова Третньої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 січня 2024 р. у справі №953/406/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670763>.

12. Симоненко Н. О. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1. С. 92–109.

13. Ухвала Харківського апеляційного суду від 20 квітня 2023 р. у справі №953/406/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110420388>.

14. Хавронюк М. Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу / *Ракурс* (20 квітня 2022 р.). URL: <https://racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html>.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ДОСВІД КРАЇН БАЛТІЇ (ЛАТВІЯ, ЛИТВА, ЕСТОНІЯ)¹

Зайцев Олексій Володимирович.

к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Україна криміналізувала колабораційну діяльність своїх громадян тільки після 8 років окупації частини її території. Водночас, є держави, у тому числі колишні республіки СРСР, які це зробили заздалегідь. З огляду на це заслуговує на увагу законодавчий підхід країн Балтії (Латвія, Литва, Естонія).

Слід нагадати, що у радянський період вважалося, що ці країни за власної ініціативи увійшли до складу СРСР у серпні 1940 р. Водночас, на початку 90-х років минулого століття парламенти цих держав проголосили період 1940–1990 рр. окупацією з боку СРСР. Зокрема, Верховна Рада Естонської РСР у Постанові «Про державний статус Естонії», прийнятій 30 березня 1990 р. [10, с. 243]; Сейм Литовської Республіки у Постанові від 4 червня 1991 р. «Про відшкодування шкоди, яка заподіяна Литовській Республіці та її мешканцям СРСР у 1940–1990 рр.» [11]; Сейм Латвійської Республіки у «Декларації про окупацію Латвії» від 22 серпня 1996 р. [9, с. 585–586].

Ця історична пам'ять прибалтійських народів щодо радянського періоду окупації вплинула як на внутрішню, так і на зовнішню їх полі-

---

¹ Тези підготовлено та опубліковано за грантової підтримки Національного фонду досліджень України в рамках проекту «Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях України: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій» (проект №2021.01/0106). Зміст, висвітлений у цьому доробку, може не співпадати з поглядами Національного фонду досліджень України.

тику. Вони майже відразу після виходу із складу СРСР і відновлення незалежності почали вживати військово-політичних заходів для захисту територій від повторної окупації з боку росії. Так, на початку 1990-х років офіцера латвійської армії запитали, як довго його війська зможуть протриматися проти російського вторгнення. «Близько 12 хвилин» – відповів він [8].

Напевно, через це країни Балтії доклали максимум зусиль для того, щоб вступити не тільки до Євросоюзу, а й до *Північноатлантичного альянсу* у березні 2004 р. Тим не менш, навіть за наявності гарантій безпеки побоювання бути окупованими залишилися. Так, у серії військових ігор, проведених з літа 2014 року по весну 2015 року, американський аналітичний центр RAND Corporation зробив висновок, що після сходу України наступними найбільш ймовірними російськими цілями є прибалтійські республіки. Висновки військових ігор однозначні: НАТО не може успішно захищати територію своїх найбільш незахищених членів. Найдовше російським військам знадобилося 60 годин, щоб досягти околиць столиць Естонії та/або Латвії – Таллінна і Риги відповідно [3].

Наведені геополітичні ризики зумовили зміни і у кримінальному законодавстві цих держав щодо оцінки співпраці із ворогом у разі окупації. Підходи, які застосували законодавці Латвії, Литви і Естонії, є принципово різними. Так, *КК Латвійської Республіки* [7] не передбачає кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Водночас, латвійський законодавець відреагував на військове вторгнення росії до України. Президент країни 27 вересня 2023 р. вніс до парламенту законопроект щодо суттєвого посилення покарання за злочини проти держави і вже 14 грудня 2023 закон було прийнято у третьому читанні, а 30 грудня 2023 р. ці зміни набули чинності [4]. У контексті співпраці із ворогом привертає увагу положення ст. 81.1. «*Допомога іноземній державі у діях проти Латвійської Республіки*». Кримінально караним є вчинення діяння з метою надання допомоги іноземцю, іноземній державі або іноземній організації, спрямоване проти державної незалежності, суверенітету, територіальної єдності, державної влади, державного ладу або державної безпеки Латвійської Республіки. Кваліфікуючі ознаки – вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб або службовою особою чи відповідальним працівником підприємства (фірми) або організації.

Законодавець *Литовської Республіки*, у свою чергу, криміналізував колабораційну діяльність ще у 2000 р. З об'єктивної сторони колабораціонізм, який передбачений ст. 120 КК Литви «*Kolaboravimas*», може бути вчинений тільки під час анексії або окупації і полягає у «сприянні структурам незаконного уряду в утвердженні окупації або анексії, придушенні опору литовського населення або іншим чином сприянні діяльності незаконного уряду проти Литовської Республіки» [1].

Колабораціонізм карається позбавленням волі на строк до п'яти років. З урахуванням комплексу геополітичних небезпек литовський президент у липні 2023 р. запропонував Сейму посилити покарання за злочини проти держави. Згідно із проектом закону, співпраця з окупаційною владою має каратися позбавленням волі на строк до п'ятнадцяти років [2].

Естонська Республіка після військового вторгнення РФ до Грузії у 2008 р. швидко зробила свої висновки. Зокрема, 15 жовтня 2009 р. прийнято Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу, Закону про державну службу та Закону про іноземців» [6], яким внесено зміни до Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії (*Karistusseadustik*). Серед статей, якими Кодекс доповнено, привертає увагу § 234¹ «*Підтримка війни проти Естонської Республіки або її окупації*» [5]. З об'єктивної сторони злочин полягає у таких діях громадянина Естонської Республіки: 1) вступ до збройних сил ворога; 2) участь у військових діях проти Естонської Республіки, або 3) виконання воєнних завдань з метою підтримки воєнних дій проти Естонської Республіки або окупації Естонської Республіки, чи 4) керівництво завданнями у цивільній сфері із тією ж метою. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є час вчинення злочину – під час війни проти Естонської Республіки або окупації Естонії. Злочин карається позбавленням волі на строк від шести до двадцяти років або довічним позбавленням волі. Пізніше Законом від 19.12.2018 р. § 234¹ доповнений частиною другою – криміналізовано вчинення тих самих дій юридичною особою.

Викладене свідчить, що країни Балтії (Латвія, Литва, Естонія), незважаючи на участь у *Північноатлантичного альянсі* з березня 2004 р., у своїх військово-політичних доктринах передбачають можливість військової агресії проти них і окупацію території. Кримінально-правова заборона колабораційної діяльності по-різному сформульована у законодавстві цих країн, однак жоден кримінальний закон не містить такої

деталізації співпраці із ворогом за її сферами, як це здійснено у ст. 111–1 КК України. Таким чином, з точки зору законодавчої техніки, підхід цих країн навряд чи може бути корисним для вдосконалення закону України про кримінальну відповідальність. Водночас, слід виключно позитивно оцінити прогностичний підхід законодавців Литви та Естонії під час криміналізації колабораціонізму і, очевидно, позитивний попереджувальний ефект вищенаведених положень кримінального законодавства.

Список використаних джерел:

1. Baudžiamasis kodeksas. URL: <http://www.lithuanialaw.eu/lt/pradzia/ baudziamoji-teise/baudziamasis-kodeksas/#baudziamasis-kodeksas> (дата звернення: 03.04.2024).

2. Baudžiamojo kodekso 114, 119, 120 ir 121 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas 2023-07-21. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/9e664ef0278611eea0b6cad9848a9596?jfwid=-12j39hs18g> (дата звернення: 03.04.2024).

3. David A. Shlapak, Michael Johnson. Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank. Wargaming the Defense of the Baltics. Published Jan 29, 2016. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1253.html (дата звернення: 03.04.2024).

4. Grozījumi Kriminālikumā Nr: 353/Lp14 <https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=353/Lp14> (дата звернення: 03.04.2024).

5. Karistusseadustik: Vastu võetud 06.06.2001. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/121052021009?leiaKehtiv> (дата звернення: 31.10.2021). <https://www.riigiteataja.ee/akt/112032015021?leiaKehtiv> (дата звернення: 03.04.2024).

6. Karistusseadustiku, avaliku teenistuse seaduse ja välismaalaste seaduse muutmise seadus. Vastu võetud 15.10.2009 URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13230387> (дата звернення: 03.04.2024).

7. Kriminālikums: Likums Saeimā pieņemts 1998.gada 17.jūnijā. URL: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>. (дата звернення: 03.04.2024).

8. Nato's frontline nations are digging 1,000 bunkers. Will it deter Putin? 14.02.2024 <https://www.thetimes.co.uk/article/nato-baltic-frontline-bunkers-anti-tank-mines-russia-zbdqk3xlv> (дата звернення: 03.04.2024).

9. Декларация об оккупации Латвии. Сейм Латвийской Республики от 22 августа 1996 г. Политика оккупационных властей в Латвии. 1939–1991: Сб.

док. / Гос. архив Латвії; Отв. ред. Елмарс Пелкаус. Рига: Nordik, 1999. 644 с.

10. К Союзу Суверенных Народов. Сборник документов КПСС, законодательных актов, деклараций, обращений и президентских указов, посвященных проблеме национально-государственного суверенитета. Москва, 1991. URL: <http://soveticus5.narod.ru/85/sborn91.htm#p243> (дата звернення: 03.04.2024).

11. О возмещении ущерба, причиненного Литовской Республике и ее жителям СССР в 1940–1990 гг.: Постановление Верховного Совета – Восстановительного Сейма Литовской Республики от 4 июня 1991 г. Вед., 1991г. № I-1403.

ЧИ БУДЬ-ЯКА ДІЯЛЬНІСТЬ, ПОВ'ЯЗАНА З КОМУНІКАЦІЄЮ З ДЕРЖАВОЮ-АГРЕСОРОМ НА ТОТ, Є КОЛАБОРАЦІЙНОЮ?

Михайліченко Тетяна Олександрівна,

к.ю.н., доцентка, доцентка кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, старша наукова співробітниця НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Питання співпраці українських громадян із державою-агресоркою, її органами влади й органами окупаційної влади є надзвичайно гострим і болючим для нашого суспільства. Наразі вже сформувалася практика притягнення осіб, які співпрацюють з ворогом (державою-агресоркою), до кримінальної відповідальності. У той же час науковцями, в т.ч. і мною, вже неодноразово піднімалося питання невдалості формулювання положень ст. 111–1 КК України, причому зауваження стосуються як диспозицій, так і санкцій.

Крім того, законодавець, формулюючи ст. 111–1 КК України, не передбачив переліку осіб, які, лишаячись на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ), добровільно чи вимушено (спів)працюють з ворогом. З одного боку, видається, що така вказівка є зайвою (і ми теж схилиємося до такого підходу). Однак, з іншого боку, незважаючи на положення міжнародного гуманітарного права, ймовірно через відсутність їх деталь-

ного тлумачення й роз'яснення працівникам правоохоронних і судових органів, маємо констатувати низку випадків, коли осіб, які виконують свої професійні обов'язки, що полягають у забезпеченні життєдіяльності цивільного (мирного) населення України на ТОТ, притягають до кримінальної відповідальності та визнають винними у вчиненні кримінального правопорушення. Серед таких справ виокремлюється, зокрема, справи щодо працівників служби з надзвичайних ситуацій.

Аналіз вироків щодо осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111–1 КК України, засвідчив, що, на жаль, практика засудження працівників цивільної оборони існує. Так, наразі в ЄДРСР є 3 вирокі (Індустріального районного суду м. Дніпро від 14 лютого 2023 р. (справа № 202/2407/23) [1], Індустріального районного суду м. Дніпро від 05 жовтня 2023 р. (справа № 202/13968/23) [2] та Личаківського районного суду м. Львів від 29 серпня 2023 р. (справа № 463/1668/23) [3]). У двох випадках осіб визнано винними за те, що вони, перебуваючи на ТОТ, працювали в пожежній частині. Так, винний: а) здійснював виїзди у складі екіпажу до місць проведення рятувальних операцій на ТОТ (засуджений за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 111–1 КК України) [1], б) організував роботи відділення по здійсненню своєчасного підвезення води до місць пожежогасіння (засуджений за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111–1 КК України) [2].

При цьому варто відмітити, що:

- міжнародні акти, а саме Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р., Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р., чітко вказують, що на ТОТ має бути забезпечене функціонування установ цивільної оборони, які спрямовані на те, щоб захистити цивільне населення від небезпек та допомогти йому усунути безпосередні наслідки воєнних дій або лиха, а також створити умови, необхідні для його виживання. Цими завданнями, зокрема, є оповіщення, евакуація, *рятувальні роботи*, медичне обслуговування, включаючи першу допомогу, *боротьба з пожежами* та ін. [1]. Крім того, щоб не втратити захист, робота повинна виконуватися лише в межах окупованої території, на якій знаходяться такі особи. Кожна така особа, наскільки це можливо, повинна бути залишена на своєму звичайному місці роботи. Робота має належним чином опла-

чуватися та відповідати фізичним та інтелектуальним можливостям працівників [2]. Більш того, на окупованих територіях цивільні організації цивільної оборони отримують від влади сприяння, необхідне для виконання їх завдань (ч. 1 ст. 65 Протоколу I); і на окупованій території у випадку, коли в цьому виникне необхідність, вони можуть бути використані для виконання завдань цивільної оборони, але тільки в інтересах цивільного населення цієї території і за умови, що в разі небезпечності такої роботи вони погоджуються виконувати її добровільно (ч. 2 ст. 67 Протоколу I) [1];

- і національні акти наголошують на обов'язковому забезпеченні прав цивільного населення на ГОТ. Так, відповідно до ч. 4 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII встановлення зв'язків і взаємодія органів державної влади України, їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з незаконними органами (посадовими особами), створеними на тимчасово окупованій території, допускається виключно з метою забезпечення національних інтересів України, захисту прав і свобод громадян України, виконання міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, сприяння відновленню в межах тимчасово окупованої території конституційного ладу України [3]. Згідно з Положенням про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, затв. Постановою КМУ від 16.12.2015 р. № 1052, саме її працівники, серед іншого, забезпечують здійснення заходів з мінімізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, забезпечують гасіння пожеж, рятування людей, надання допомоги в ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха та інших видів небезпечних подій, що становлять загрозу життю або здоров'ю людей чи призводять до завдання матеріальних збитків, беруть участь у здійсненні заходів з медичного захисту, надання екстреної медичної допомоги у зоні надзвичайної ситуації (осередку ураження) постраждалим і рятувальникам та ін. [4].

То чи, маючи міжнародно-правові зобов'язання, усвідомлюючи потребу в забезпеченні цивільного населення захисту від надзвичайних ситуацій, повинна Україна притягати працівників цивільної відповідальності за виконання своїх професійних обов'язків на ГОТ? На нашу думку, ні.

У третьому ж випадку, на нашу думку, виникають питання як щодо правової оцінки дій особи, так і щодо призначеного додаткового покарання. Так, ОСОБА_5, працюючи в пожежно-рятувальній частині, був переведений у зв'язку із веденням бойових дій на території Донецької області з 12.03.2023 р. для подальшого несення служби у тимчасове підпорядкування начальника ГУ ДНСН України у Полтавській області. Та вже 30.03.2022 р. ОСОБА_5 на службу не прибув, на телефонний зв'язок не виходив. Було з'ясовано, що він разом із сім'єю повернувся в окуповане м. Волноваха Донецької області, нібито щоб забрати і перевести своїх батьків. Однак пізніше було встановлено, що ОСОБА_5 та декілька інших працівників пожежної частини залишилися працювати у тому ж приміщенні, де була створена окупаційною владою нова пожежна частина. На підставі зазначеного, суд вказав, що обвинувачений ОСОБА_5 добровільно обійняв посаду у правоохоронному органі, створеному на ТОТ України – т.зв. «Министерстве по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий донецкой народной республики» в м. Волноваха Донецької області. А отже, ОСОБА_5 було визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111–1 КК України, та призначено покарання у виді 13 років позбавлення волі з позбавленням права обіймати будь-які посади в органах державної влади України терміном на 12 років з конфіскацією всього майна. Строк відбуття покарання засудженому рахувати з часу звернення вироку до виконання, затримання обвинуваченого і взяття під варту [3]. Виникає низка питань: пожежник – це особа, яка є правоохоронцем чи особою, яка забезпечує цивільну оборону населення? Чи здійснив ОСОБА_5 дії, які були спрямовані проти основ національної безпеки України, чи лиш виконує свої професійні обов'язки? Наскільки коректною є заборона обіймати *будь-які посади* в органах державної влади України?

Підсумовуючи, вважаю за доцільне задля уникнення в подальшому такої практики, розробити детальні роз'яснення правоохоронним і судовим органам, які ж категорії осіб, якщо в їх діяннях немає ознак інших складів правопорушень, не підпадають під ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111–1 КК України. Особливо це питання постає гостро в перспективі повернення територій, які були окуповані/анексовані ще з 2014 р.

Список використаних джерел:

1. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 14.02.2023 р., справа № 202/2407/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109085846>
2. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 05.10.2023 р., справа № 202/13968/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113948129>
3. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 29.08.2023 р., справа № 463/1668/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113114786>
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол; ООН від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_199.
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція; ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154.
6. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1207-18>.
7. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 16.12.2015 № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1052-2015-%D0%BF>.

РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОЗНАКИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРИМІНОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Геркула Настасія Михайлівна,

аспірантка кафедри кримінально-правової політики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Право є інструментом не тільки сталого регулювання, а й засобом оперативного, кризового реагування на зміни в тенденціях суспільних відносин. Воно в своєму ідеальному вияві завжди віддзеркалює фактичну дійсність, надаючи їй основи впорядкованості. Саме з метою екстреної протидії новоявленим формам потенційної протиправної поведінки в умовах збройної агресії російської федерації 3 березня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон № 2108-IX «Про внесення змін

до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» [1]. Покликана впорядкувати широкий масив протиправних діянь, стаття 111–1 Кримінального кодексу України на перший погляд здається складною конструкцією, нагромадженням значної кількості правових норм. Різноманітність форм колабораційної діяльності й об'єктивно неоднорідні прояви її реалізації свідчать про очевидну потребу здійснення класифікації. Структуроване уявлення про колабораціонізм послугує аналітичним матеріалом для подальшої розробки інструментів перешкоджання поширенню колабораційної діяльності як кримінально-правового, так і соціально-психологічного явища.

Методологічна функція кримінологічної класифікації явищ і понять полягає в поглибленому пізнанні окремих їх сторін, встановленні законмірних зв'язків між структурними елементами, визначенні місця кожного елемента єдиній структурі об'єкта дослідження, побудові логічно упорядкованої системи явищ і понять, що відображають їх предметну сутність і шляхи подальшого розвитку. Кінцевою метою кримінологічної класифікації злочинності є систематизація і прирощення знань про різні види злочинності й удосконалення заходів запобігання їм [2, с.15; 9; 10].

У контексті цього дослідження застосовуватимуться поняття «колабораціонізм» як загальна дефініція співпраці з державою-агресором і «колабораційна діяльність» – вид кримінально карного діяння, закріпленого Кримінальним кодексом України, що співвідносимуться між собою як ціле і частина.

Як політико-правове явище колабораціонізм став предметом наукової зацікавленості після подій Другої світової війни, а саме в контексті співпраці французького уряду з нацистською Німеччиною. Незважаючи на той факт, що колабораціонізм як відкритість до діалогу місцевого населення з державою-окупантом відомий людству здавна, саме історичний приклад співпраці Франції став основою для концептуального аналізу цього явища.

Під час Другої світової війни термін «колабораціонізм» набуває гострого політичного забарвлення через те, що «колаборація» стала офіційною назвою співпраці між Німеччиною й урядом маршала Петена – «вішистською Францією» (від назви м. Віші, де перебував французький уряд маршала А. Петена, що був створений в окупованій гітлерівцями

Франції і уклав з А. Гітлером 1940 р. у м. Монтруа угоду про співпрацю). У суто агітаційних матеріалах країн антигітлерівської коаліції уряд А. Петена був охарактеризований як колабораціоністський. У «вішистському» значенні колабораціонізм поділяли на військовий та адміністративний, які були найбільш поширені в часи Другої світової війни в державах, і передбачали на рівні урядів і еліт добровільну співпрацю з окупантами [3, с. 11].

Як зауважують К. Янішевська та А. Крисько, сучасне поняття «колабораціонізм» є змістовним соціально-психологічним й етичним явищем-феноменом, що охоплює деякі із форм державної зради-співробітництва населення з окупаційною владою, її представниками, країною-агресором через різноманітні дії у військовій, економічній, політичній, інформаційній та інших сферах життєдіяльності [4, с. 72].

Характеризуючи явище колабораціонізму на території України часів Другої світової війни, Я. Грицак виокремлює такі його види: вимушений, добровільний та ідеологічний. При цьому автор розуміє колабораціонізм як співпрацю населення завойованих держав з окупаційним режимом [5].

У свою чергу, Є. Письменський класифікував колабораціонізм за критерієм сфери, у якій здійснюється співпраця з окупантом, виокремлюючи його культурноосвітній, ідеологічний, воєнний, політичний, адміністративний та господарський (економічний) види [6, с. 87].

Спільною ознакою кожної з наведених класифікацій є місце вчинення злочину – окупована територія. Наголошуємо, що процитовані думки науковців стосувалися розуміння саме колабораціонізму та його класифікації. У такому вимірі колабораціонізм позначає явище співпраці місцевого населення з окупантом.

Разом із тим І. Богатирьов, проводячи дослідження кримінологічних вимірів колабораційної діяльності, зазначає, що в сучасній правовій науці колабораційну діяльність слід розглядати як суспільно небезпечне протиправне діяння (злочин), вчинене громадянином України на окупованих ворогом територіях у його інтересах і на шкоду нашої держави [7, с. 59].

Однак, зважаючи на конструкцію об'єктивної сторони ряду діянь, передбачених ст. 111–1 Кримінального кодексу України, колабораційна діяльність може вчинятися в тому числі і на території, що підконтрольна Україні. Зокрема, у таких формах:

1) публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення й утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України;

2) здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів і форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України;

3) передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора [8].

Зауважуємо, що з огляду на розвиток засобів комунікації суспільства співпраця з ворогом може здійснюватися в тому числі й дистанційно за допомогою інструментів мережі Інтернет. Таким чином, негативний вплив держави-агресора може поширюватися не тільки на жителів окупованих територій. Саме у цьому і проявляється відмінність «класичного» колабораціонізму від колабораційної діяльності, закріпленої у Кримінальному кодексі України.

Зважаючи на проведені дослідження, ми робимо висновок про те, що найбільшого значення в контексті розробки заходів протидії колабораційній діяльності має критерій територіальної ознаки. Саме ця характеристика є принциповою та вихідною. Зокрема, усвідомлення того, що колабораційна діяльність може вчинятися як на тимчасово окупованих територіях, так і на території, що підконтрольна Україні, стає очевидним, що заходи протидії та запобігання поширенню цього виду злочину мають бути принципово відмінними. Наприклад, у той час, коли протидія колабораційній діяльності на підконтрольній території України може вчинятися у вигляді правопросвітницьких та агітаційних заходів, спрямованих на формування україноцентричного суспільства, вжиття аналогічних

заходів на тимчасово окупованих територіях є об'єктивно неможливим. З огляду на таке розробка механізму превенції колабораційної діяльності на захоплених територіях має враховувати обмеженість ресурсів і методів впливу, а отже, передбачати більш гнучку й розгалужену систему інституцій, органів і методик.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 р. №2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 24.04.2024).

2. Головкін Б. М. Види злочинності. *Журнал східноєвропейського права*. №18. С. 14–21.

3. Беззах В. Г. Феномен колаборації у широкомасштабній війні росії проти України. Історичні та соціально-політичні аспекти трактування колабораціонізму : матеріали наук.-практ. сем., м. Київ, 24 березня 2023 р. Київ: Військ. ін-т Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2023. С. 7–18.

4. Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явища. *Вісник НГУУ «КІП»*. Політологія. Соціологія. Право. 2022. Вип.№4(56). С. 71–76.

5. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. : навч. посібник. Київ: Генеза, 1996. С. 249. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/ (дата звернення: 23.04.2024).

6. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис / за ред.: Румянцева Г. В. Северодонецьк. 120 с.

7. Богаритьов І. Кримінально-правові та кримінологічні виміри колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне право*. 2023. № 1(49). С. 57–64.

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3862> (дата звернення: 24.04.2024).

9. Сметаніна Н. В. Злочинність та її прояви: питання класифікації. *Публічне право*. 2013. №2 (10). С. 151–157.

10. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ, ВЧИНЕНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: НАСЛІДКИ БЕЗСИСТЕМНОЇ НОВЕЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Денисов Сергій Федорович,

*д.ю.н., професор, професор кафедри кримінального права
та кримінології факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ*

Коваленко Наталій Олександрівна,

к.ю.н., доцентка, адвокат

На початку березня 2022 року рядом народних депутатів України був ініційований законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» (реєстр. № 7124 від 03.03.2022). У той же день поспіхом прийнято відповідний Закон України № 2117-IX [1] (далі – Закон), яким були внесені зміни до частин четвертих статей 185–187, 189 та 191 КК України, зокрема, доповнено їх кваліфікуючою ознакою вчинення злочину «в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Як вбачається зі змісту *travaux preparatoires* до Закону, прогнозованими наслідками його прийняття були підвищення ефективності засобів кримінально-правового реагування на прояви мародерства з боку військовослужбовців або цивільних осіб і загальна превенція мародерства [2]. Зокрема, у висновку до законопроекту Комітет з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України чітко сформулював його мету: «посилити відповідні покарання за привласнення чужого майна на полі бою або використання трагічних обставин, бойових дій для власної наживи шляхом пограбування людей, в тому числі вбитих або поранених» [3].

Натомість, некоректне формулювання тексту Закону на практиці призвело до тлумачення ознаки «в умовах воєнного або надзвичайного стану» як такої, що означає «в умовах воєнного або надзвичайного стану на території, на якій він введений» [4], що фактично суперечить меті, яку ставив законодавець, запроваджуючи відповідні зміни до КК України, і взагалі доцільності такої ініціативи.

Виходячи з того, що в Україні з 24 лютого 2022 року до даного часу діє правовий режим воєнного стану, всі вищезазначені злочини, вчинені після набрання чинності Законом, незалежно від обставин їх вчинення та інших кваліфікуючих ознак (повторність, попередня змова, проникнення, великий розмір тощо), кваліфікуються за частиною 4 вказаних статей КК України. Це фактично відкрило скриньку Пандори і призвело до катастрофічного зростання кількості відповідних вироків судів за злочини, які, вочевидь, не відповідають інкримінованому їм ступеню тяжкості та суспільної небезпеки.

Наприклад, вирокм Голосіївського районного суду м. Київ за вчинення крадіжки лазерної рулетки вартістю 1650 грн в умовах воєнного стану М. засуджено до 5 років позбавлення волі та на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування призначеного покарання з випробувальним строком 2 роки (справа № 752/12659/23).

Слід зауважити, що, розуміючи явну невідповідність призначеного покарання тяжкості вчиненого злочину, судді зазвичай застосовують ст. 75 КК України і звільняють засуджених від його відбування з випробуванням. «Якщо правова система тривіальну крадіжку свинячої вирізки розглядає як тяжкий злочин, то виникає питання, як кваліфікувати ті злочини, які до цього вважалися тяжкими і заслуговували на таку кваліфікацію», – зазначають судді [4].

Після прийняття згаданих змін до КК України серед правників виникла дискусія про те, чи однакову правову природу з обтяжуючою обставиною, зазначеною в п. 11 ч. в п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України: «вчинення злочину з використанням умов воєнного чи надзвичайного стану, інших надзвичайних подій», має кваліфікуюча ознака «в умовах воєнного або надзвичайного стану» у частинах четвертих статей 185–187, 189 та 191 КК України.

Із цього приводу В. О. Навроцький наголосив: «Навіщо змушувати розгадувати загадку чи «в умовах», чи «з використанням умов» – це одне й те ж саме чи таки ні? Активізація «шаленого принтера» часто веде не до вирішення проблем, а до створення нових [5, с. 40].

На сьогодні Об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду Верховного Суду, принаймні для судової практики, поставлено крапку в цьому питанні і зроблено висновок, що вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану і з використанням умов воєнного

стану по своїй суті є різними за кримінально-правовим значенням поняттями (постанова від 15.01.2024 у справі № 722/594/22).

Питання системного тлумачення норм кримінального закону з урахуванням його мети і призначення, а також ролі Верховного Суду в цілому в забезпеченні належного функціонування судової системи для захисту від невинувато диспропорційного і дискримінаційного використання інструментів карної політики свідчать про існування виключної правової проблеми, що є вкрай актуальною з огляду на суспільно-політичні процеси в державі, вирішення якої є необхідним для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики [6, с. 319]. Проте, виходячи з наданих законом Верховному Суду повноважень, він повинен лише застосовувати норми закону, але аж ніяк не може підняти законодавчий орган влади і своїми рішеннями відступати від норм закону й змінювати їх зміст, тому вирішення проблеми, яка стала наслідком поспішної несистемної новелізації кримінального законодавства у цій сфері, є справою законодавця.

Спробою вирішення цієї проблеми став проєкт Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо уточнення кваліфікуючих ознак, пов'язаних із воєнним або надзвичайним станом, деяких кримінальних правопорушень проти власності» (реєстр. № 9508 від 18.07.2023), який передбачає заміну у частинах четвертих статей 185–187, 189, 191 КК України виразу «в умовах воєнного або надзвичайного стану» формулюванням «з використанням умов воєнного або надзвичайного стану» [7].

Задекларованою метою законопроекту є забезпечення однозначності, ясності та належної юридичної визначеності законодавчих норм, за допомогою яких сформульовано пов'язані із воєнним і надзвичайним станами кваліфікаційні ознаки деяких кримінальних правопорушень проти власності; єдності правозастосовної практики; зменшення корупційних ризиків; належної систематизації норм КК України; належної індивідуалізації покарань; дотримання принципів верховенства права у КК України.

У зв'язку з цим заслуговують на увагу застереження Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, висловлені у висновку на цей законопроект, що таке формулювання також не має належної юридичної визначеності, ясності й однозначності, що створює

можливість неоднозначного правозастосування (а це, у свою чергу, також створює додаткові корупційні ризики) [7].

Для уникнення неоднозначного тлумачення й належного правозастосування окремих норм КК України у частині оцінки вчинення відповідних злочинів із використанням умов воєнного чи надзвичайного стану, приписи кримінального закону потребують комплексного перегляду.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 №2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text> (дата звернення: 23.04.2024).

2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/4d0d982b-ef0d-48fc-a604-1f78ea30afdd> (дата звернення: 22.04.2024).

3. Висновок Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» (реєстр. № 7124 від 03.03.2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7124&conv=9> (дата звернення: 22.04.2024).

4. Ухвала Колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 28 березня 2023 року у справі № 722/594/22 : Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110395917> (дата звернення: 23.04.2024).

5. Навроцький В. О. Виклики, що постали перед українським кримінальним правом з початком українсько-російської війни. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ – Львів – Дніпро, 20 квітня 2022 р.). С. 36–41.

6. Шевчук Т. А. Окремі проблеми кримінально-правового регулювання в умовах воєнного стану у контексті відновлення правопорядку на деокупованих територіях України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. №2 (29). С. 312–321.

7. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо уточнення кваліфікуючих ознак, пов'язаних із воєнним або надзвичайним станом, деяких кримінальних правопорушень проти власності (реєстр. № 9508 від 18.07.2023). URL.: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42316> (дата звернення: 24.04.2024).

ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ: НАУКОВИЙ СУПРОВІД ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Колб Олександр Григорович,

*д.ю.н., професор, професор кафедри кримінального права та процесу
Державного податкового університету*

Бусел Андрій Олегович,

*студент III-го курсу Національного університету «Одеська юридична
академія»*

Як свідчать результати вивчення наукових джерел, у сучасній історії України (1991–2024 рр.), якщо застосувати юридичний критерій регулювання суспільних відносин, пов'язаних з організацією і проходженням військової служби, можна виокремити декілька періодів виникнення, розвитку та функціонування зазначеного суспільно-державного інституту, а саме:

1. 1991–2013 р. р., протягом якого була створена відповідна правова база забезпечення військової служби, а також здійснено науковий супровід її реалізації і перспектив розвитку у той період [2, с. 231–305].

Зокрема, у той час була прийнята Конституція України (1996), у ст. 17 якої було закріплено положення про те, що захист суверенітету і територіальної цілісності України є справою всього Українського народу. На виконання даної конституційної функції держави у вказаному досліджуваному періоді було розроблено на законодавчому рівні низку нормативно-правових актів, до найбільш важливих з яких можна віднести наступні із них:

- а) Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ «Про оборону України»;
  - б) Закон України від 12.12.1991 № 1975-ХІІ «Про альтернативну (невійськову) службу»;
  - в) Закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ «Про військову службу»;
- інші правові джерела.

У свою чергу, на науковому (доктринальному) рівні питаннями забезпечення ефективності реалізації згаданих та інших законодавчих актів досить предметно та цілеспрямовано займались, у першу чергу, фахівці адміністративного права (В. Л. Зьолка; Д. С. Каблов; І. Ф. Корж та ін.), а також кримінального права (В. О. Бугасєв; В. А. Робак; М. М. Сенько та ін.).

2. Другий період формування теоретико-прикладних засад законодавчого забезпечення організації та проходження військової служби припадає на 2014–2021 р. р., на протязі якого на Сході України проводилась антитерористична операція проти сепаративних незаконних військових формувань («ДНР», «ЛНР» тощо), участь у якій брали й військовослужбовці Збройних сил України (ЗСУ) [3].

Як показали результати даного дослідження, як і у попередньому періоді (1991–2013 р.р.), наукові пошуки з означеної проблеми носили епізодичний та фрагментарний характер і зводилися переважно до особливостей проходження військової служби в умовах проведення антитерористичної операції (АТО), продовжуючи таким чином ті тенденції, які склалися у зв'язку з цим на науковому рівні за вказаний історичний проміжок часу.

У цьому контексті, як видається, як приклад можна назвати «Білу Книгу антитерористичної операції на Сході України», підготовлену у 2017 році авторським колективом Міністерства оборони України, Генерального штабу ЗСУ та міністерств і відомств України [1]. Зокрема, у даному виданні узагальнено досвід та уроки діяльності видів ЗСУ, а також відображені проблеми їх всебічного забезпечення в умовах ведення АТО.

3. Третій період наукового супроводу проблем, пов'язаних з організацією та проходження військової служби у ЗСУ та інших військових формуваннях, розпочався у лютому 2022 року у зв'язку з відкритою агресією росії проти України та триває донині.

При цьому варто зазначити, що упродовж більш ніж дворічного воєнного стану, який введений в нашій державі, хоча й відбулася певна активізація наукових досліджень з питань, які склали предмет цієї роботи (у цьому сенсі можна назвати сучасні доктринальні пошуки Д. О. Дехтярьова; О. В. Пирожика; А. В. Сахнія та ін.), але досі знову ж таки комплексних і всебічних розробок учених з означеної проблеми не здійсненою. А це, крім зниження ефективності реалізації законодавчих актів України, які регулюють організацію та процес проходження військової служби в нашій державі, не дозволяє також належним чином застосувати відповідну науково обґрунтовану аргументацію суб'єктам законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) при обговоренні відповідних законопроектів, що стосуються даного виду державної служби та мобілізації.

Отже, виходячи з результатів проведеного аналізу наукової літератури, можна констатувати, що, незважаючи на низку доктринальних розробок, присвячених проблемам організації та проходження військової служби в Україні, досі ґрунтовних і всебічних наукових праць з означеної теми дослідження, особливо з урахуванням сучасного воєнного конфлікту України та росії, недостатньо, що актуалізує необхідність активізації зусиль учених у цьому напрямі, а також визначає актуальність і прикладне значення даної роботи.

Список використаних джерел:

1. Біла книга антитерористичної операції на Сході України / кол. авт. Київ: Нац. ун-т оборони України, 2017. 162 с. URL:<https://nuou.org/bila-knigato>.

2. Довідник про автореферати виконаних в Україні за 1991–2008 роки дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидати юридичних наук (укладачі: В. К. Грищук, Б. О. Кирись, О. Ф. Пасека. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 472 с.

3. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 02.09.2014 № 1669-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 44. Ст. 2040.

ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОНТРАБАНДУ

Дудоров Олександр Олексійович,

д.ю.н., професор, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ознайомлення із Законом України від 9 грудня 2023 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів» (далі – Закон від 9 грудня 2023 р.), на підставі якого, врешті-решт, було рекриміналізовано товарну контрабанду, показує, що при ухваленні цього Закону парламентарі не лише не усунули численних недоліків, притаманних законопроекту «Про внесення змін до Кримінального кодексу України

та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів» (реєстр. № 5420 від 23.04.2021) (далі – законопроект № 5420), а й припустилися інших помилок, здатних негативно вплинути на ефективність відповідних кримінально-правових новел. У цих тезах пропонуємо розглянути окремі законодавчі зміни, пов’язані з описанням об’єктивної сторони контрабанди.

За результатами ухвалення Закону від 9 грудня 2023 р. у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) з’явилися визначення таких понять, як переміщення предметів через митний кордон України поза митним контролем і з приховуванням від митного контролю (п. 1 і п. 2 примітки ст. 201 КК). Щоправда, вітчизняній правовій системі і до цього були відомі визначення двох згаданих понять (ч. 1 ст. 482 та ч. 1 ст. 483 Митного кодексу України (далі – МК України), відповідно). З погляду теорії кримінального права можна було дискутувати, з чим саме ми маємо справу у цьому разі – із бланкетністю диспозиції у статті Особливої частини КК України або диспозицією, яка передбачає субсидіарне застосування правових норм [7, с. 43–48, 72, 99], однак на практиці запозичення іншогогалузевого нормативного матеріалу у вигляді звернення до згаданих норм МК України жодних труднощів не викликало.

Наведене у п. 1 примітки ст. 201 КК України визначення «переміщенням через митний кордон України предметів контрабанди поза митним контролем» вирізняється лише тим, що в ньому однією з форм цього способу контрабанди визнається «переміщення предметів контрабанди з незаконним звільненням від митного контролю» (без зробленого у ч. 1 ст. 482 МК України уточнення стосовно того, що таке звільнення відбувається внаслідок зловживання службовим становищем посадовими особами митного органу). Щодо передбаченого п. 2 примітки ст. 201 КК України визначення «переміщення через митний кордон України предметів контрабанди з приховуванням від митного контролю», то воно відрізняється тим, що в ньому йдеться не про надання документів, що містять неправдиві відомості щодо найменування товарів, їх ваги (з урахуванням допустимих втрат за належних умов зберігання і транспортування) або кількості, країни походження, відправника та/або одержувача, кількості вантажних місць, їх маркування та номерів, неправдиві відомості, необхідні для визначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД та його митної вартості (ч. 1 ст. 483 МК), а про надання документів, що містять

завідомо неправдиві відомості, що підлягають обов'язковому декларуванню відповідно до законодавства з питань митної справи, та якщо зазначені документи й відомості необхідні для визначення розміру належних до сплати митних платежів та/або для підтвердження дотримання встановлених законодавством заборон і обмежень щодо переміщення товарів через митний кордон України.

Коментуючи відповідні положення (тоді ще проєктовані), фахівці Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України (далі – ГЮОУ ВРУ) зауважили, що контрабанда є суспільно небезпечним діянням не через ухилення від сплати митних платежів, а через порушення порядку й умов переміщення товарів через митний кордон України, що має своїм наслідком порушення національних інтересів України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення митної справи. Було висловлено і думку про те, що уточнення стосовно властивостей документів акцентує увагу на фіскальній складовій процесу переміщення предметів через митний кордон.

Не думаю, що цей закид на адресу парламентарів є справедливим. По-перше, як слушно зазначає Г. Паламарчук, «порушення митних правил спрямовані на зниження податкового навантаження, адже товар, переміщений з порушеннями, завжди буде значно дешевшим, ніж прозоро ввезений на територію держави зі сплатою всіх належних платежів» [6, с. 33]. По-друге, судячи з п. 2 примітки ст. 201 КК України, документи, за допомогою яких здійснюється відмінне від фізичного інтелектуальне приховування предметів контрабанди від митного контролю, потрібні або для визначення розміру належних до сплати митних платежів, або для підтвердження дотримання встановлених законодавством заборон і обмежень щодо переміщення товарів через митний кордон України. Водночас зауважу, що визначення переміщення предметів контрабанди з приховуванням від митного контролю (у частині документального приховування) з редакційної точки зору викладене невдало: із буквального тлумачення п. 2 примітки ст. 201 КК України випливає, що обов'язковому декларуванню підлягають не предмети, які переміщуються через митний кордон України, а документи, що містять завідомо неправдиві відомості, що, звісно, є нонсенсом.

Постає питання: якими мотивами керувалися парламентарі, наводячи власні («кримінально-правові») визначення відповідних понять, які майже дослівно відтворюють аналогічні дефініції, закріплені в МК Укра-

їни? Якщо ж законодавець вважав, що відповідні уточнення є такими, що можуть серйозно вплинути на правозастосування у сфері протидії митним правопорушенням, то що заважало йому відповідним чином відредагувати кореспондуючі приписи МК України? До того ж, формулюючи кримінально-правове визначення поняття «переміщення через митний кордон України предметів контрабанди з приховуванням від митного контролю» (п. 2 примітки ст. 201 КК України) і частково копіюючи при цьому відповідне митно-правове визначення (ст. 483 МК України), законодавець не врахував того, що: 1) в останній не згадуються документи, які є підставою для переміщення інших предметів, а також недійсні документи; 2) на практиці нерідко постає питання про розмежування, з одного боку, документів, які є підставою для переміщення предметів через митний кордон і дії з якими, відповідно, можуть розцінюватись як контрабанда, вчинена у певний спосіб, та, з іншого – документів, які необхідні для митного оформлення, але які не є підставою для переміщення предметів через митний кордон.

Виходячи з того, що частина «документальної» контрабанди охоплюється таким традиційним способом її вчинення, як приховування від митного контролю, ми разом із Р. Мовчаном на етапі обговорення законопроекту № 5420 пропонували доповнити ст. 201 КК України вказівкою на «інше обманне використання документів або засобів митного забезпечення» [3]. Несприйняття цієї пропозиції, вочевидь, призвело до виникнення (точніше неусунення) прогалини у кримінально-правовому реагуванні на випадки незаконного переміщення предметів через митний кордон.

Щодо універсальності двох згаданих вище кримінально-правових способів вчинення контрабанди та їх (на підставі Закону від 9 грудня 2023 р.) беззастережного поширення на всі передбачені КК України різновиди цього злочину (мабуть, коректніше писати «злочинів»), включаючи ст. 201 КК України «Контрабанда культурних цінностей та зброї» і ст. 305 КК України «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів», що окремими дослідниками оцінюється схвально (це, мовляв, сприятиме формуванню єдиного підходу до кваліфікації злочинів) [2, с. 34–35], то і в цій частині не все так однозначно.

Нагадаю, що у первісній редакції ст. 201 КК України «Контрабанда» йшлося, зокрема, про незаконне переміщення історичних і культурних

цінностей, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних або вибухових речовин, зброї та боєприпасів. Як зазначається у висновку ГЮО ВРУ на законопроект № 5420, суспільна небезпека контрабанди пов'язана з якісними властивостями цих предметів, особливим режимом їх ввезення, вивезення, транзиту, використання на території України. Звідси випливало, що під незаконним переміщенням вказаних специфічних предметів контрабанди через митний кордон розумілося їх переміщення не лише поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, а й, наприклад, поєднане з недекларуванням і вчинене за відсутності належного дозволу. Отже, не було особливої потреби у поширювальному тлумаченні кримінального закону у тих випадках, коли особа під час проходження митного контролю не приховувала, наприклад, зброї, боєприпасів, культурних цінностей і певних речовин, але і не декларувала їх. З огляду на пряму вказівку законодавця, будь-яке незаконне переміщення вказаних предметів через митний кордон (зокрема, здійснене без спеціального дозволу) визнавалося злочином – контрабандою. Тому на етапі обговорення законопроекту № 5420 ми разом із Р. Мовчаном висловлювали думку про те, що присвячена контрабанді стаття КК України щодо предметів, вилучених із цивільного обігу або обмежених у ньому, не повинна обмежуватися двома традиційними способами вчинення контрабанди (переміщення предметів через митний кордон поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю) [3].

З одного боку, недостовірне письмове декларування у разі, коли особа у митній декларації не згадує, наприклад, про наявні у неї предмети, переміщення яких через митний кордон заборонено або здійснюється за дозвільними документами за відсутності останніх, вочевидь, може розцінюватись як різновид приховування від митного контролю, а саме як подання до митного органу документів, що «містять завідомо неправдиві відомості, що підлягають обов'язковому декларуванню відповідно до законодавства з питань митної справи, та якщо вказані документи й відомості необхідні для визначення розміру належних до сплати митних платежів та/або для підтвердження дотримання встановлених законодавством заборон та обмежень щодо переміщення товарів через митний кордон України» (п. 2 примітки ст. 201 КК України).

З іншого – поряд із таким правопорушенням, як переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю (ст. 483 МК України), останній перед-

бачає самостійну відповідальність за недекларування товарів, що переміщуються через митний кордон України громадянами (ст. 471), і недекларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення (ст. 472). Під недекларуванням розуміється незаявлення за встановленою формою точних і достовірних відомостей (наявність, найменування або назва, кількість тощо) про предмети, які переміщуються через митний кордон України. Ба більше: канал, позначений символами зеленого кольору («зелений коридор»), призначений для декларування шляхом вчинення дій громадянами, які переміщують через митний кордон України товари в обсягах, що не підлягають оподаткуванню митними платежами і не підпадають під встановлені законодавством заборони або обмеження щодо ввезення на митну територію України або вивезення за межі цієї території і не підлягають письмовому декларуванню. Громадяни, які проходять (проїжджають транспортними засобами особистого користування) через «зелений коридор», звільняються від подання письмової митної декларації (ч. 2, ч. 6 ст. 366 МК України).

Показана різниця у складах митних правопорушень схиляє до думки про безпідставність поширювального тлумачення п. 2 примітки ст. 201 КК України у розглядуваній ситуації. Виходить, що чинні редакції ст. 201 і ст. 305 КК України позначеного нюансу (зумовленого, зокрема, дозвольним порядком переміщення певних предметів через митний кордон) взагалі не враховують, можуть стати предметом докладання адвокатських зусиль, а отже, потребують уточнення з огляду на те, що сама по собі відсутність належного дозволу повинна розглядатися як підстава для кримінально-правового реагування (кваліфікації вчиненого як контрабанди).

Первісною редакцією законопроекту № 5420 формулювання «переміщення через митний кордон України», використане в існуючих на той час ст. 201 і ст. 201–1 КК України, пропонувалося замінити на словосполучення «дії, спрямовані на переміщення через митний кордон України». Ця законодавча ініціатива була покликана вирішити проблему, пов'язану з диференційованим визначенням моменту закінчення контрабанди, адже «прив'язування» моменту закінчення цього злочину до фактичного перетину кордону в разі вивезення предметів за межі України призводить до того, що факт закінченої контрабанди зазвичай встановлюється лише тоді, коли предмети вже потрапили на територію іншої держави, що ускладнює боротьбу з контрабандою. Так, через зазначене

конструювання заборони, присвяченої відповідальності за контрабанду деревини (ст. 201–1 КК України), майже в усіх випадках виявлення цього злочину кваліфікація вчиненого супроводжується посиланням на ст. 15 КК України, що, як наслідок, призводить до призначення винуватому навряд чи виправданого (з урахуванням суспільної небезпеки контрабанди) у такій ситуації більш м'якого покарання на підставі ст. 68 КК України [4, с. 511–512]. Зважаючи на схожі аргументи, подібні до викладених у законопроекті № 5420, зміни (визнання моментом закінчення контрабанди замаху на цей злочин) ще в 2010 р. ініціювали А. Музика та О. Горюх [5, с. 273] (у 2023 р. їх підтримав Д. Бабіков) [1, с. 22].

Тому я не поділяю висловленої спочатку членами комітету Верховної Ради України (далі – ВРУ) з питань фінансів, податкової та митної політики і ледь не дослівно відтворену під час обговорення законопроекту № 5420 народним депутатом України І. Марчуком тезу про невинуватість перенесення моменту закінчення контрабанди на тій підставі, що цей законодавчий крок призведе до зловживань правоохоронців, адже «не конкретизовано дії, які повинні кваліфікуватися як злочин», а також «не зрозуміло, хто повинен бути обвинуваченим у вчиненні злочину – керівник підприємства, декларант, митний брокер, перевізник тощо».

Зайвим підтвердженням безпідставності таких побоювань може слугувати та обставина, що подібний до відбитого у законопроекті № 5420 підхід вже успішно апробований законодавцем (ст. 482 і ст. 483 МК), і, наскільки мені відомо, джерелом якихось зловживань або правової невизначеності не став. Водночас перенесення моменту закінчення контрабанди на більш ранню стадію могло б набути дещо іншого (порівняно з втіленим у законопроекті № 5420) вигляду, виходячи, зокрема, з того, що у разі, коли предмети переміщуються на митну територію України, то факт закінченої контрабанди встановлюється під час проходження митного контролю, який здійснюється вже після того, як предмети злочину перетнули митний кордон, що дозволяє констатувати закінчення розглядуваного злочину. Через це диспозиція ч. 1 поліпшеної редакції ст. 201 КК України (за прикладом ст. 482 і ст. 483 МК України) поряд із згадуванням про переміщення могла б містити альтернативну вказівку на дії, спрямовані на переміщення певних предметів через митний кордон [3].

Цікаво, що під час обговорення законопроекту № 5420 народні депутати України Ю. Тимошенко, М. Цимбалюк, В. Кабаченко, С. Соболев

і К. Бондарєв пропонували у поліпшених редакціях ст. 201 і ст. 305 КК України передбачити відповідальність як за ввезення на митну територію України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, так і за дії, спрямовані на вивезення з митної території України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, а у вдосконаленій ст. 201–1 КК України – саме і тільки за дії, спрямовані на вивезення за межі митної території України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю. Однак за наслідком обговорення законопроекту № 5420 ці конструктивні ініціативи, реалізація яких сприяла б підвищенню ефективності кримінально-правової протидії контрабанді, у стінах ВРУ підтримки, на жаль, не знайшли.

Викладеним недоліки кримінально-правового складника Закону від 9 грудня 2023 р., звісно, не вичерпуються. Варто, однак, не забувати, що ефективність законотворчості вимірюється передусім правозастосуванням. Лише практика застосування положень Закону від 9 грудня 2023 р. покаже, наскільки виправданою є здійснена вище критика законодавця, дозволить виявити непомічені теоретиками «вузькі місця» оновленого кримінального закону, а також спростує (або, навпаки, підтвердить) побоювання окремих дослідників щодо корупціогенності відповідних кримінально-правових новел. Застосовуватиметься ж вдосконалений кримінальний закон передусім до суб'єктів, які вчиняють контрабанду в її організованих формах, є основними бенефіціарами контрабандних схем, чи, наприклад, до контрабандистів-«піджаків», водіїв фур або неуважних брокерів, так само залежить головним чином не від якості матеріального кримінального закону, а від того, які пріоритети вибудують у своїй діяльності правоохоронні органи.

Список використаних джерел:

1. Бабіков Д. В. Кримінальна відповідальність за незаконне переміщення товарів через митний кордон України : дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Кропивницький, 2023. 249 с.

2. Дорофєєва Л. М. Контрабанда як виклик суспільству. Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни : національний та міжнародно-правовий аспекти : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 26–27 квітня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 33–36.

3. Дудоров О., Мовчан Р. Про перспективи рекриміналізації контрабанди товарів (нотатки на полях президентського законопроекту). *Юридичний вісник України*. 23–29 липня 2021 р., № 29; 30 липня – 5 серпня 2021 р., № 30.

4. Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Письменський Є. О. Кримінально-правова охорона лісу в Україні : монографія. Київ : Норма права, 2023. 520 с.

5. Музика А. А., Савченко А. В., Процюк О. В., Сіленко В. В., Горох О. П. Кримінальна відповідальність за контрабанду: національний та міжнародний досвід. Київ : ПАЛИВОДА А. В, 2011. 276 с.

6. Паламарчук Г. В. Кримінологічні засади запобігання правопорушенням, пов'язаним із переміщенням товарів/предметів через митний кордон, на сучасному етапі в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 222 с.

7. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 408 с.

ЩОДО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Оробець Костянтин Миколайович,

*к.ю.н., доцент, асистент кафедри кримінально-правової політики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Збройна агресія РФ проти України, яка розпочалася у 2014 р., супроводжується комплексом негативних процесів та явищ, що загрожують численним сферам безпеки в Україні, Європі та навіть у світі. Не є винятком екологічна безпека, забезпечення якої кардинально погіршилося через активні воєнні дії на значній території, застосування великої кількості військової техніки, зброї та боєприпасів, пошкодження та знищення екологічно значущих об'єктів та ін.

Визначення поняття «екологічна безпека» міститься у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», згідно з ч. 1 ст. 50 якого екологічною безпекою є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [9]. Суспільні відносини, які виникають у зв'язку з впливом

екологічної ситуації на людину, що проявляється у формі екологічної безпеки, є складовою довілля як об'єкта кримінально-правової охорони, а в разі посягання на нього – як об'єкта кримінальних правопорушень [8, с. 68]. Підсистема кримінальних правопорушень проти екологічної безпеки у складі системи кримінальних правопорушень проти довілля охоплює такі суспільно небезпечні діяння, як порушення правил екологічної безпеки – ст. 236 Кримінального кодексу (далі – КК) України, невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення – ст. 237 КК України, приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення – ст. 238 КК України, проєктування чи експлуатація споруд без систем захисту довілля – ст. 253 КК України [5, с. 297–300]. Проте, на наш погляд, перелік кримінальних правопорушень, які завжди посягають або в деяких випадках можуть посягати на екологічну безпеку, далеко не вичерпується зазначеними вище, включаючи діяння, внаслідок яких через погіршення екологічної ситуації в цілому заподіюється або створюється реальна загроза безпосереднього заподіяння шкоди життю або здоров'ю людини, – забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України), порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України), забруднення моря (ст. 243 КК України), порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України), екоцид (ст. 441 КК України) тощо. У наведених та інших кримінальних правопорушеннях екологічна безпека виступає здебільшого як додатковий безпосередній об'єкт, а у складі екоциду екологічна безпека людства є основним безпосереднім об'єктом.

Таким чином, особливістю екологічної безпеки у порівнянні з іншими елементами довілля є те, що забезпечення цієї безпеки стосується підтримання загальної екологічної обстановки та прямо, а не опосередковано, пов'язано з мінімізацією екологічних загроз для людини. Екологічна безпека може розглядатися на різних взаємопов'язаних рівнях: міжнародному (екологічна безпека людства), національному, індивідуальному (екологічна безпека людини). Не можна не погодитися з думкою про те, що сутнісний смисл екологічної безпеки полягає у збереженні життя як основи й єдиної форми буття живої природи й існування людського роду, що дозволяє визначати екологічну безпеку як одну із найвищих цінностей [3, с. 33].

До ознак екологічної безпеки як міжнародно-правової та національної категорії відносять: гарантування захисту всіх учасників міжнародного спілкування; взяття до уваги законів природи, відповідно до яких формуються екологічні об'єкти; прояв у першу чергу в захисті природних екосистем, оскільки їх порушення може завдати суттєвої шкоди життю та здоров'ю людини; ґрунтується на зобов'язанні держав не завдати транскордонного впливу; спрямованість на види діяльності й об'єкти, що становлять підвищену екологічну небезпеку; зміщення акцентів на міжнародне співробітництво; те, що вона є одним з компонентів міжнародної безпеки; гарантування екологічної безпеки передбачає наявність дієвого правового механізму її забезпечення як на національному, так і на регіональному та міжнародному рівнях; передбачає співпрацю як держав, так і недержавних утворень; забезпечується комплексною діяльністю міжнародних природоохоронних організацій; досягнення необхідного рівня екологічної безпеки передбачає розробку дієвого механізму притягнення держав до міжнародно-правової відповідальності [6, с. 261].

За умов воєнного стану різко зросла кількість загроз екологічній безпеці України, що визначають несприятливий екологічний вплив на людину. Загалом, за інформацією Міністра захисту довкілля та природних ресурсів Р. Стрільця, шкода, завдана довкіллю внаслідок війни, наразі вже перевищує 2,4 трильйона гривень; збитки довкіллю навіть перевищують збитки від зруйнованих об'єктів інфраструктури [4]. За висновками авторів звіту «Наслідки для довкілля війни росії проти України», можна виокремити три основні напрямки впливу воєнних дій на території України на довкілля: 1) безпосереднє масове потрапляння в довкілля токсичних хімічних речовин, які є продуктами використання військової техніки і компонентами боєприпасів, вибухівки, ракет і ракетного палива; 2) знищення довкілля через фізичний вплив: пожежі, вибухи, пошкодження ґрунту тощо; 3) руйнування довкілля через техногенні катастрофи, спричинені обстрілами промислових підприємств (масові викиди аміаку, хлору, азотної кислоти та ін.) [1, с. 73]. Відтак, воєнні дії впливають на всі компоненти природних комплексів [2].

Поряд зі зростанням масштабів тих загроз, які існували й раніше, виникли і набули поширення нові загрози антропогенного характеру, до яких належить вчинення представниками країни-агресора такого особливо тяжкого злочину, як екоцид – ст. 441 КК України. За даними Офі-

су Генерального прокурора України, у 2019 р. обліковано 8 випадків вчинення екоциду, у 2020 р. – 6 злочинів, у 2021 р. – 2, у 2022 р. – 15, у 2023 р. – 7.

Також з'явилися загрози комплексного характеру, що одночасно загрожують кільком сферам безпеки, наприклад, воєнній та екологічній. З урахуванням подібних загроз можна виокремлювати «комбіновані» види безпеки [7, с. 291]. У випадку кримінально протиправних посягань на відповідні суспільні відносини мова йде про поліоб'єктні кримінальні правопорушення.

У зв'язку із зазначеними вище обставинами логічним кроком є посилення кримінально-правових засобів охорони довкілля у цілому і екологічної безпеки зокрема. Пріоритетними вважаємо такі напрями:

- врахування шкоди, завданої довкіллю, як одного з важливих показників суспільно небезпечних наслідків низки кримінальних правопорушень (проти громадської безпеки, військових, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку тощо), як на законодавчому, так і на правозастосовному рівнях;

- закріплення вчинення діяння за умов воєнного стану як ознаки кваліфікованого (особливо кваліфікованого) складу деяких кримінальних правопорушень проти довкілля;

- запровадження або посилення майнових покарань за кримінальні правопорушення проти екологічної безпеки, зокрема, шляхом закріплення в санкціях відповідних статей Особливої частини КК України штрафу як додаткового виду покарання.

Список використаних джерел:

1. Ангурець О., Хазан П., Колесникова К., Куш М., Чернохова М., Гавранек М. Наслідки для довкілля війни росії проти України : електронне науково-популярне видання. 2022. 84 с. URL: <https://cleanair.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/cleanair.org.ua-war-damages-ua-version-04-low-res.pdf> (дата звернення: 28.04.2024).

2. Війна знищує довкілля, але маємо вистояти для майбутніх поколінь. Укрінформ. 03.04.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricato/3848183-vijna-znisue-dovkilla-ale-maemo-vistoati-dla-majbutnih-pokolin.html> (дата звернення: 28.04.2024).

3. Гарасимів Т., Дашо Т. Феномен екологічної безпеки як об'єкт аксіологічно-правової рефлексії. *Вісник Національного університету «Львівська*

політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2022. №2 (34). С. 30–36. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2022.34.030>.

4. Завдана довкіллю шкода внаслідок війни вже перевищує \$2,4 трильйона – Стрілець. Укрінформ. 10.04.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3850599-zavdana-dovkillu-skoda-vnaslidok-vijni-vze-perevisue-24-triljona-strilec.html> (дата звернення: 28.04.2024).

5. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с.

6. Муравйова С. В. Забезпечення екологічної безпеки: національний та міжнародно-правовий підходи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №6. С. 258–262. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/59>.

7. Оробець К. Зміст та система національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони. *International security studios: managerial, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects* : International collective monograph. Volume II. Oslo : NMBU, Research and Education, 2024. С. 268–295. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10838415>.

8. Оробець К. М. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Харків : Право, 2014. 256 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19054/1/Orobets_2014-mon.pdf (дата звернення: 28.04.2024).

9. Про охорону навколишнього природного середовища : Закону України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 28.04.2024).

ІНФОДЕМІЯ ТА ВИКЛИКИ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ СФЕРІ

Радутний Олександр Едуардович,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Глобальна пандемія коронавірусної хвороби COVID-19, викликаной вірусом SARS-CoV-2 (починаючи з 30.01.2020 р. вона була оголошена Всесвітньою організацією охорони здоров'я такою, що має міжнародне значення, 11.03.2020 р. визнана пандемією, надалі з 05.05.2023 р. вже не вважається світовою надзвичайною загрозою в галузі охорони

здоров'я, хоча її небезпека повністю не усунена і залишається серйозною) спричинила не тільки суттєву шкоду життю та здоров'ю багатьох людей і негативно вплинула на спосіб життя й матеріальне середовище, а й завдала руйнівного впливу інформаційній сфері суспільного життя через появу і поширення великої кількості суперечливих чуток, коментарів, пояснень і прогнозів, а так само фальшивих новин та інших зіпсованих відомостей.

Таке повселюдне поширення неякісної інформації зумовило офіційне оголошення Всесвітньою організацією охорони здоров'я стану «інфодемії» [12], яку було визначено як надлишок всіх різновидів інформації, що охоплює необережні або навмисні спроби поширення неправдивих відомостей з метою зриву заходів громадської охорони здоров'я і просування альтернативних групових або індивідуальних цілей.

Як наслідок, ООН започаткувала ініціативу UN Response to COVID-19 (Відповідь ООН на COVID-19, перший реліз від 25.06.2020 р.) [11], з свого боку, ЮНІСЕФ з цього ж приводу 09.03.2020 р. оприлюднив відповідну заяву відносно дезінформації [3]. Втім, навіть поверховий погляд на вищенаведене визначення інфодемії надає підстави для наукових пошуків у напрямі його розвитку.

З моменту повномасштабного вторгнення 24.02.2022 р. РФ за підтримки Білорусі на територію суверенної України явище інфодемії тільки продовжує набирати шкідливих обертів, але вже не виключно у сфері охорони життя та здоров'я.

Втім, першу появу в обігу терміна «інфодемія» (як скорочення від «інформаційна епідемія») пов'язують з його використанням політологом Девідом Дж. Роткопфом (David J. Rothkopf) у 2003 р. з приводу іншої епідемії SARS, коли декілька фактів, змішаних зі страхом, спекуляціями й чутками, які швидко поширилися та передалися по всьому світу сучасними інформаційними технологіями, вплинули на національну й міжнародну економіку, політику і навіть безпеку вкрай непропорційно [2]. Як приклад, згодом зусиллями незалежної аналітичної платформи VoxCheck «Вокс Україна» з березня 2020 р. по січень 2021 р. перевірено і спростовано майже 900 недостовірних повідомлень, які охоплювали багатомільйонну аудиторію Facebook, більше 65% яких мали відношення саме до пандемії коронавірусу [13].

Є цілком очевидним, що недостовірна та(або) свідомо помилкова інформація може завдавати шкоди фізичному та психічному здоров'ю

людей, посилювати стигматизацію, ставити під загрозу найважливіші завоювання охорони життя та здоров'я, породжувати зневажливе ставлення до заходів із захисту населення, критичної інфраструктури, громадського порядку та національної безпеки, тим самим знижуючи їх ефективність і обмежуючи стійкість соціальних інституцій у протистоянні зростаючому руйнівному інформаційному впливу.

Інфодемія є складним явищем, яке потребує подальших досліджень, але вже сьогодні всередині нього можна виокремити проблематику за наступними напрямками: 1) (не-)коректність подання інформації та додержання вимог професійної етики представниками ЗМІ, а так само незалежними блогерами або пересіченими поширювачами інформаційного контенту; 2) вплив соціальних мереж (TikTok, Telegram, Viber, Facebook, X як колишній Twitter, Instagram тощо) на інформаційну сферу; 3) висловлювання на ґрунті ненависті щодо певних категорій осіб (зокрема, представників окремих національностей, медичного персоналу та хворих, захисників Вітчизни, представників влади і громадськості, кандидатів на певну посаду тощо); 4) протидія кібератакам і шахрайству, розповсюдженню персональної інформації, створенню та поширенню неправдивої інформації, в тому числі від імені певних осіб, зокрема, на інформаційних майданчиках, якими вони не користуються впродовж значного проміжку часу і доступ до яких може бути заблокованим на підставі Указу Президента України № 126/2018 від 14.05.2018 р. [14], у тому числі шляхом підробки публікацій, посилянь, їх голосу, зображення або інших даних тощо.

Технології штучного інтелекту також задіяні у феномені інфодемії і відіграють в останній багатопланову роль, розпізнаючи певну інформацію або генеруючи доволі переконливі тексти. Так, NotRealNews.net використовує штучний інтелект для заповнення домашньої сторінки сайту новин та їх формування з метою надання шаблонів статей для ЗМІ, але їх достовірність не завжди ретельно перевіряється перед випуском до друку [9; 10]. На противагу цьому дослідники з Гарвардського університету та MIT-IBM Watson AI Lab розробили алгоритм на базі штучного інтелекту для виявлення тексту, що, у свою чергу, був згенерований за допомогою іншого штучного інтелекту [6]. У Вашингтонському університеті сумісно з Інститутом Алена підготовлений алгоритм Grover для ідентифікації неправдивих повідомлень і новин з точністю до 92% [4; 7], який здатний аналізувати текст статті, заголовок, назву публікації,

ім'я автора та інші деталі, що вказують на підробку або викривлення інформації.

Між тим, взаємний негативний вплив інфомедії та технологій штучного інтелекту може, але не виключно, полягати у наступних аспектах та проявах:

1. Порушення приватності у зв'язку з процесом майже повної деанонімізації [17, с. 88–105], збільшенням обсягу збереженої інформації та недостатньої якості її захисту.

2. Використання штучного інтелекту для створення реалістичних фальсифікацій наукових або приватних публікацій, поширення недостовірного або упередженого відео- та аудіо- контенту, що здатне спричинити розповсюдження дезінформації та обману.

3. Залежність від технологій під час прийняття рішень, від звичайних до важливих і доленосних, втрачання реального контролю з боку людини над апаратними та(або) програмними засобами.

4. Розкол або розшарування суспільства через збільшення кількості дезінформації, поширення соціальної дезінтеграції та зниження довіри.

5. Алгоритмічні упередження на підґрунті недосконалості апаратного та(або) програмного забезпечення штучного інтелекту, систематичний негативний вплив на окремі групи або осіб, посилення штучної нерівності.

6. Зростання кіберзагроз та атак на критичну інфраструктуру.

7. Втрата можливості реального спілкування та соціальної взаємодії, перебування в інформаційній бульбашці (бульбашці фільтрів), тобто стані інтелектуальної ізоляції, який виникає у межах персоналізованого пошуку на підставі пропозицій з боку алгоритмів, в результаті чого користувач віддаляється від інформації, яка не відповідає його власним уподобанням (прикладом можуть слугувати персоналізована під кожного користувача стрічка новин Facebook, пошук Google тощо).

На додаток до інших негативних проявів, інфомедія безпосередньо здатна мати суттєвий вплив на сферу кримінального права, у тому числі у наступних формах:

1) безпідставна криміналізація або декриміналізація, негативний вплив на законодавчу діяльність [15, с. 58–67];

2) збільшення кількості кримінальних правопорушень, поява їх нових різновидів (зокрема, у сфері використання блокчейну, обігу криптовалюти, організації та використання простору Метавсесвіту [16, с. 40–68], або Всеосяжного Інтернету тощо), поширення припущень щодо

безкарності, високотехнологічне вдосконалення засобів та методів вчинення кримінальних правопорушень, а так само способів уникнення відповідальності;

3) розповсюдження недостовірної інформації, поширення неправдивих даних про події та їх правову та іншу соціально значущу оцінку, перенавантаження у зв'язку з цим правоохоронної та судової системи;

4) заплутування через надмірну кількість інформації, що здатне ускладнити розслідування кримінальних справ і належну кримінально-правову кваліфікацію, в тому числі, щодо встановлення необхідного причинного зв'язку [18, с. 94–113], коли свідки, підозрювані (обвинувачені) особи, їх захисники або представники правоохоронних органів та судової системи можуть зазнати негативного інформаційного впливу, у тому числі у зв'язку з недостовірними даними;

5) вплив на громадську думку, поширення паніки, недовіри до державних інституцій, у тому числі системи правосуддя, небажання співпрацювати з правоохоронними органами і будь-якими державними установами або органами місцевого самоврядування.

Одночасно існує ризик того, що після завершення пандемії, війни, повномасштабного вторгнення та інших критичних випробувань уряди можуть продовжувати використовувати зростаючі можливості контролю, у тому числі для цілей, що не пов'язані з питаннями охорони здоров'я, життя або безпеки громадян [8]. У зв'язку з цим занепокоєння викликає зростаюча якість і поширеність технологій спостереження, обов'язковість вимог щодо встановлення й активного використання певних мобільних застосунків, у тому числі з метою перевірки геолокації або стану здоров'я, зокрема, дистанційного вимірювання температури (так, відповідне програмне забезпечення SenseTime розміщене на всіх станціях метро, у школах та громадських місцях Пекіну, Шанхаю та Шеньчженю [5]) і розпізнання обличчя, використання роботів і дронів, відеоаналітика на підставі обробки Великих Даних [17, с. 88–105] і комп'ютерний зір, технології соціального скорінгу (рейтингування, від англ. score – оцінка), тобто методу певної класифікації (так, застосунок Alipay Health Code в Китаї позначає певних осіб зеленим, жовтим або червоним кольором залежно від того, чи можуть вони бути допущеними у громадські місця [5], Система соціального кредиту Китаю SCS виокремлює групи фізичних осіб залежно від їх доброчесності, надійності, працьовитості тощо.

У зв'язку з цим Спеціальний комітет з штучного інтелекту (СНАІ) Комітету міністрів Ради Європи в своєму огляді «Штучний інтелект

і контроль коронавірусу COVID-19» [1] як одну з ключових проблем вказав небезпеку масового контролю за населенням.

Відповідно до зазначених викликів заходами протидії інфодемії, у тому числі у сфері кримінального права, є підстави вважати наступні:

1) підвищення медіаграмотності, запровадження освітніх програм і курсів, які навчають державні та громадські структури, а так само звичайних споживачів інформації та виробників контенту, критично її оцінювати, розпізнавати дезінформацію та фейкові (від англ. fake – підробка) новини;

2) регулювання соціальних мереж, встановлення прозорих алгоритмів, які не приховують критерії оцінювання або різноманітні точки зору й допомагають користувачам отримувати багатовекторну інформацію;

3) підтримка незалежних ЗМІ, розуміння їх значення і ролі у боротьбі з дезінформацією та інфодемією;

4) законодавче регулювання, розробка і впровадження нормативних актів щодо протидії поширенню дезінформації, а так само негативному впливу через соціальні мережі на волевиявлення під час виборів, опитувань, референдумів тощо;

5) підсилення заохочення та відповідальності, співпраця з технологічними гігантами, такими як Microsoft, Oracle, Google, Facebook, Twitter (X) та іншими платформами для розробки ефективних алгоритмів фільтрації і безпеки;

6) підтримка факт-чекінгу (перевірки достовірності інформації);

7) сприяння різноманітності джерел новин і точок зору;

8) підвищення усвідомленості громадськості й службових осіб щодо проблематики інфодемії та її наслідків.

Проте головний рубіж протидії інфодемії пролягає у свідомості кожної людини, яка має бути морально відповідальною за дотримання інформаційної гігієни, використання надійних джерел і перевірку інформації перед її поширенням.

Список використаних джерел:

1. AI and control of Covid-19 coronavirus. Overview carried out by the Ad hoc Committee on Artificial Intelligence (CAHAI) secretariat URL: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/ai-and-control-of-covid-19-coronavirus/> (дата звернення 11.04.2024).

2. David J. Rothkopf. When the Buzz Bites Back / The Washington Post, May 11, 2003. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/05/11/when-the-buzz-bites-back/bc8cd84f-cab6-4648-bf58-0277261af6cd/> (дата звернення 11.04.2024).

3. Déclaration sur la désinformation concernant le coronavirus / UNICEF, 09 Mars 2020. URL: <https://www.unicef.fr/article/declaration-sur-la-desinformation-concernant-le-coronavirus-0/> (дата звернення 12.04.2024).

4. Grover: A state of the art defense against neural fake news / NeurIPS, 2019. URL: <https://rowanzellers.com/grover/> (дата звернення 12.04.2024).

5. Jakhar P. Coronavirus: China's tech fights back / BBC News, 3 March 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-51717164/> (дата звернення 12.04.2024).

6. Knight, Will (2020). A new tool uses AI to spot text written by AI / MIT Technology Review, 26 Jul 2020. URL: <https://www.technologyreview.com/2019/07/26/134018/a-new-tool-uses-ai-to-spot-text-written-by-ai/> (дата звернення 12.04.2024).

7. Rowan Zellers, Ari Holtzman, Hannah Rashkin, Yonatan Bisk, Ali Farhadi, Franziska Roesner, Yejin Choi (2019). Defending Against Neural Fake News / Cornell University, 29 May 2019. URL: <https://arxiv.org/abs/1905.12616/> (дата звернення 12.04.2024).

8. Taulli T. (2020). AI (Artificial Intelligence) Companies That Are Combating The COVID-19 Pandemic / Forbes, 28 March 2020. URL: <https://www.forbes.com/sites/tomtaulli/2020/03/28/ai-artificial-intelligence-companies-that-are-combating-the-covid-19-pandemic/?sh=de66afe58f83/> (дата звернення 12.04.2024).

9. This site uses AI to generate fake news articles / Futurism. URL: <https://futurism.com/site-ai-generate-fake-news-articles/> (дата звернення 12.04.2024).

10. Wakefield, Jane. (2019). 'Dangerous' AI offers to write fake news / BBC News, Technology reporter, 27 August 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-49446729/> (дата звернення 12.04.2024).

11. UN Response to COVID-19. URL: <https://www.un.org/en/coronavirus/un-response/> (дата звернення 12.04.2024).

12. Боротьба з інфодемією на тлі пандемії COVID-19: заохочення відповідальної поведінки та зменшення згубного впливу неправдивих відомостей і дезінформації / Спільна заява ВООЗ, ООН, ЮНІСЕФ, ПРООН, ЮНЕСКО, ЮНЕЙДС, МСЕ, ініціативи ООН «Глобальний пульс» та МФКК від 23 вересня 2020 р. // Всесвітня організація охорони здоров'я, 23.09.2020. URL: <https://www.who.int/ru/news/item/23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic-promoting-healthy-behaviours-and-mitigating-the-harm-from-misinformation-and-disinformation/> (дата звернення 12.04.2024).

13. Жага Ю., Сліпченко С. Річниця інфодемії. Із якими фейками про COVID-19 Україна та світ борються вже понад рік / Вокс Україна, 2 лютого 2021 р. URL: <https://voxukraine.org/richnitsya-infodemiyi-iz-yakimi-fejkami-pro-covid-19-ukrayina-ta-svit-boryutsya-vzhe-ponad-rik/> (дата звернення 12.04.2024).

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 травня 2018 року «Про застосування та скасування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» в частині запровадження «заборони Інтернет-провайдером надання послуг з доступу користувачам мережі Інтернет до ресурсів/сервісів, в тому числі субдоменів»: Указ Президента України від 14.05.2018 р. № 126/2018. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1262018-24150> (дата звернення 12.04.2024).

15. Радутний О. Е. Стан інформаційно-законодавчої діяльності на прикладі Кримінального кодексу України / *Інформація і право: науковий журнал* / редкол.: В. Г. Пилипчук та ін. Київ: Наук.-дослід. ін-т інформатики і права Нац. акад. прав. наук України, 2016. №3 (18). С. 58–67.

16. Радутний О. Е. Метавесвіт та загальна економіка добра і зла (кримінально-правовий вимір). *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргареева (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2022. Вип. 44. 152 с. С. 40–68.

17. Радутний О. Е. Великі дані: поняття, ознаки та виклики (кримінально-правовий аспект). *Інформація і право: науковий журнал* / редкол.: В. Г. Пилипчук та ін. 2023. № 1 (44)/2023. 208 с. С. 88–105.

18. Радутний О. Е. Великі дані: кореляції та причинність (кримінально-правовий аспект) / *Інформація і право: науковий журнал* / редкол.: В. Г. Пилипчук та ін. 2023. № 2 (45)/2023. 226 с. С. 94–113.

ЕКОНОМІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ФОРМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА РОЗПОВСЮДЖЕНІСТЬ В СВІТІ

Політова Анна Сергіївна,

к.ю.н., доцентка, доцентка кафедри права Маріупольського державного університету

Законом України від 06.12.2017 р. №2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України

з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» Кримінальний кодекс (далі – КК) України було доповнено статтею 126–1, яка встановлює відповідальність за домашнє насильство і набула чинності з 11 січня 2019 р.

Відповідно до ст. 126–1 КК України домашнє насильство – це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або *економічного насильства* щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи (вид. – А. С. П.).

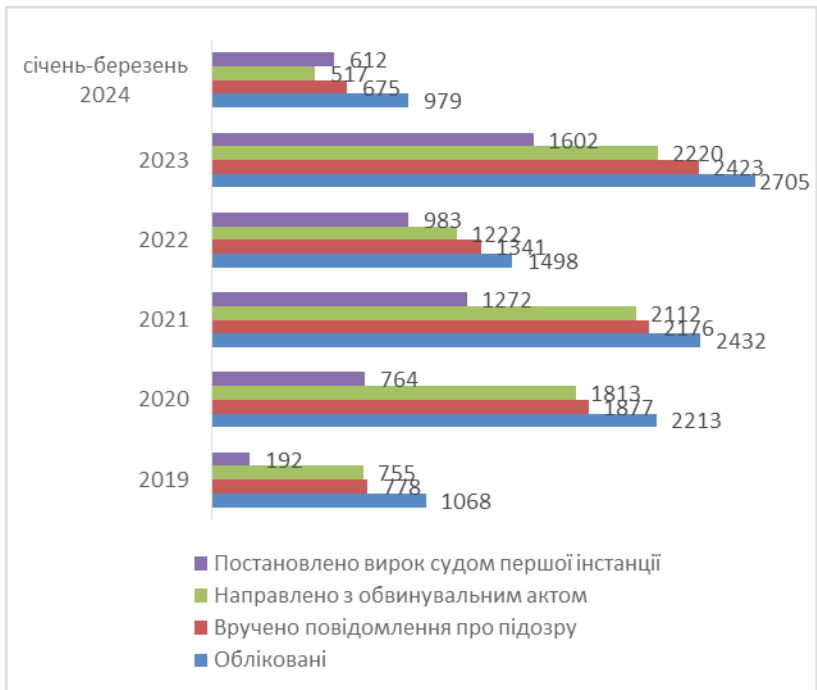
У п. 4 ст. 1 «Визначення термінів» розділу 1 «Загальні положення» Закону України від 07.12.2017 №2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» економічне насильство визначається як форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

Оскільки «гендерно зумовлене насильство» щодо змісту та сутності таких діянь має дискусійний характер (про це свідчить навіть те, що відсутній єдиний підхід у міжнародних актах щодо його визначення), але серед форм (видів) такого насильства більшість дослідників виокремлює саме економічне насильство. Враховуючи цей аспект, вважаємо за доцільне зупинитися більш детально на окремих аспектах економічного насильства та практиці притягнення до кримінальної відповідальності судами за ст. 126–1 КК України саме щодо цього виду насильства.

Аналіз облікованих Офісом Генерального прокурора України та даних Єдиного державного реєстру судових рішень щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126–1 КК України (див. рис.1) показав, що кількість таких кримінально протиправних діянь у 2023 р. та вже у 2024 р. значно збільшується, лише за січень–квітень 2024 р. обліковано 972 кримінальних правопорушення, передбачених ст. 126–1 КК України). Причини того, чому так відбувається, можуть бути пов'язані не тільки з тим, що постраждали від домашнього насильства особи все більше

звертаються до правоохоронних органів і повідомляють про кривдників, а й тим, що збройна агресія рф суттєво вплинула на ріст насильницької злочинності, що зумовлено міграційними процесами, проблемами економічного та соціального характеру в сім'ях.

Рис. 1. Кількість кримінальних проваджень за ст. 126–1 КК України з 2019 р. по квітень 2024 р.

Серед вироків за ст. 126–1 КК України економічне насильство як форма домашнього насильства самостійно не виокремлюється. Доволі розповсюдженим є поєднання фізичного чи психологічного насильства з економічним. Наприклад, «ОСОБА_5, будучи особою, раніше неодноразово притягнутою до адміністративної відповідальності, а саме: 13.05.2023 року, 08.08.2023 року, 30.09.2023 року, 13.10.2023 року, 11.12.2023 року за вчинення домашнього насильства за ст. 173–2 КУпАП, діючи в порушення вимог ст. 28 Конституції України, згідно з якою кожен має

право на повагу до його гідності, ст. 29 Конституції України, за якою кожна людина має право на особисту недоторканість, а також в порушення вимог Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», перебуваючи за місцем свого проживання за адресою: АДРЕСА_1, знаходячись у стані алкогольного сп'яніння, усвідомлюючи свою перевагу у фізичному розвитку, умисно, з мотивів явної неповаги до існуючих норм співжиття в сім'ї, з метою заподіяння фізичних та психологічних страждань на підґрунті конфліктних сімейних відносин, систематично, вчиняв психологічне, фізичне та економічне насильство по відношенню до своєї матері ОСОБА_7, з якою спільно проживає в одному помешканні та пов'язаний спільним побутом, що призвело до її психологічних та фізичних страждань, погіршило якість життя останньої» [1]. В іншому випадку «Кожного разу, окремо, на ґрунті особистих неприязних відносин, ОСОБА_5, знаходячись в будинку АДРЕСА_1, вчиняв словесний конфлікт. Під час конфлікту, діючи умисно, систематично та цілеспрямовано, усвідомлюючи характер своїх протиправних дій та бажаючи діяти саме таким чином, вчиняв відносно матері ОСОБА_7, з якою спільно проживає, пов'язаний спільним побутом і має взаємні права та обов'язки, психологічне насильство у вигляді словесних образ, криків на неї, погроз, що супроводжувалось приниженням її гідності, залякування, що призводило до фізичних і психологічних страждань та економічне насильство у вигляді умисного позбавлення користування житлом» [2]. Також варто відзначити, що серед 612 вироків, винесених судами першої інстанції за січень-квітень 2024 р., лише у 96 до постраждалої особи було застосовано також і економічне насильство. Проте, на превеликий жаль, визначити певні особливості економічного насильства як виду домашнього насильства дуже складно і навіть не можливо, незважаючи на виділення цього насильства.

Проблема економічного насильства не є новою й у світі. Наприклад, у Колумбії 31% жінок повідомили про економічне насильство з боку інтимного партнера (зокрема, партнер витрачав гроші, необхідні для дому, стежив за витратами або забороняв співмешканці працювати або вчитися); Бангладеш – 16% чоловіків повідомили про вчинення актів економічного насильства, включаючи заборону партнеру працювати або утримання заробітку з партнера на домашні витрати; у Танзанії – два дослідження показали, що 45% жінок зазнавали економічного насильства

у певний момент свого життя [3]. Це свідчить про глобальний характер проблеми економічного насильства.

Закріплене в національному законодавстві трактування поняття «економічне насильство» як форми домашнього насильства має доволі широкий спектр діянь. Проте в дослідницькому звіті під назвою «*Panorama de las Violencias Contra las Mujeres en Cali*» економічне насильство визначається як «будь-яка дія чи бездіяльність, спрямована на економічне зловживання або неправомірний контроль над фінансами, грошовими винагородами чи покараннями жінок через їхній соціальний, економічний чи політичний стан». Економічне насильство може мати місце в партнерських, сімейних, робочих чи економічних відносинах [4]. Також відзначається те, що економічне насильство є критично важливою частиною фізичного чи сексуального насильства.

Отже, підводячи підсумок, можна вказати, що економічне насильство є розповсюдженим явищем, хоча й менш дослідженим. Економічне насильство рідко відбувається ізольовано і зазвичай поєднане з іншими формами насильства, включаючи фізичне, сексуальне або психологічне. Цей тип насильства спрямований на створення економічної нестабільності та/або економічної залежності одного з партнерів від іншого, що вказує на обмеження свободи постраждалої особи. Не маючи доступу до грошей і речей, такій особі важко залишити кривдника і перебувати у безпеці. Людина, яка зазнає такого типу жорстокого поводження, нездатна протистояти контролю кривдника, може потрапити в пастку стосунків із кривдником і піддається ризику подальшого спричинення їй шкоди. Це вказує на те, що економічна безпека підкріплюється фізичною. Крім того, наслідки економічного насильства часто є важкими, а для того, щоб позбутися їх, постраждалій особі потрібен доволі тривалий період часу.

Список використаних джерел:

1. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 15 квітня 2024 р. ун. № 759/6398/24 пр. № 1-кп/759/1102/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118358388>.
2. Вирок Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 12 березня 2024 р. Справа № 541/2283/23, № провадження 1-кп/541/37/2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117623657>.

3. What Is Economic Violence and What Can Financial Service Providers Do About It? URL: <https://www.findevgateway.org/blog/2023/10/what-is-economic-violence-and-what-can-financial-service-providers-do-about-it>.

4. What is Economic Violence Against Women and Why Does it Matter? URL: <https://www.womensworldbanking.org/insights/what-is-economic-violence-against-women-and-why-does-it-matter/>.

ВПЛИВ НЕСТАТУТНИХ ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ НА ВОЄННУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

Єсауленко Павло Михайлович,

*аспірант кафедри кримінально-правової політики Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Основою всіх соціальних явищ є суспільні відносини. У їх структурі спеціальну групу складають військові суспільні відносини, система яких формується із загальності службових і побутових відносин військовослужбовців, а також бойової діяльності армії та флоту. Військова служба як різновид державної служби [1] породжує певні взаємовідносини між військовослужбовцями, які регулюються нормами військового законодавства, набувають форми військових правовідносин, що включають юридично значущу поведінку суб'єктів, їх права й обов'язки. Обов'язкові правила військових взаємовідносин перераховані в частині першій Закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», яка має назву «Військовослужбовці та відносини між ними» [2]. Ці положення військового статуту складають правову основу формування нормальних взаємовідносин у кожному військовому колективі (середовищі). Відхилення від їх вимог є порушенням порядку військових взаємовідносин. Найбільш небезпечні з цих діянь криміналізовані і передбачені ст. 405, 406 та 407 КК України. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку взаємовідносин між військовослужбовцями складають особливу групу в системі військових кримінальних правопорушень [3, с. 95]. Ці правопорушення виникають на ґрунті антистатутних відносин між різними категоріями військовослужбовців і, як правило, мають прояв у насильницьких діях щодо потерпілих. Існує

кілька груп цих правопорушень. Першу групу складають кримінально протиправні посягання на статутний порядок взаємовідносин між підлеглими і командирами (начальниками). [4, с. 38–44] Винні застосовують насильство, грубо принижують гідність командирів, заважаючи виконанню ними своїх службових обов'язків і нав'язуючи їм свою волю (ст. 404 КК України «Опір начальнику або примушування його до порушення службових обов'язків», ст. 405 КК України «Погроза або насильство щодо начальника»). До другої групи кримінальних правопорушень проти встановленого порядку військових відносин належать дії (як правило, насильницькі) із боку командирів стосовно підлеглих осіб. Вони проявляються в таких діях, як насильницьке перевищення влади або службових повноважень, застосування нестатутних заходів впливу, перевищення дисциплінарної влади (ст. 426 КК України «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень»). Це кримінальне правопорушення зазвичай пов'язане з невмінням або небажанням деяких командирів (начальників) забезпечити належні військову дисципліну й порядок методами, встановленими військовими статутами. До третьої групи слід віднести порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України). Це правопорушення вчиняються на ґрунті неправильних, нестатутних відносин між рівними за службовим становищем військовослужбовцями, обумовлених у більшості випадків системою неформальних (нестатутних) міжособистісних відносин, інакше названих «дідівщиною». Характерною особливістю зазначеного правопорушення є прагнення винних осіб підкорити товаришів по службі своєму впливу, перекласти на них виконання побутових або найскладніших службових обов'язків, змусити молодих військовослужбовців надавати їм особисті послуги та створити собі привілейоване положення в колективі. Це правопорушення представляє серйозну загрозу для нормального функціонування Збройних Сил України та інших формувань, в яких передбачена військова служба. Посягаючи на встановлений порядок взаємовідносин військовослужбовців, правопорушення підриває такі важливі складові військової служби, як військова дисципліна та внутрішній правопорядок. Порушення військової дисципліни та внутрішнього правопорядку, у свою чергу, неодмінно призводять до зниження боєготовності та боєздатності підрозділу, що в подальшому може суттєво вплинути на воєнну безпеку держави. Крім того, ці дії перешкоджають належному виконанню по-

терпілими своїх службових обов'язків, знижують ефективність бойової підготовки, а в деяких випадках можуть призвести до вчинення потерпілим злочинів внаслідок застосованого до нього насильства. Крім того, розглянуте правопорушення торкається особи військовослужбовця, заважають їй фізичну, моральну або матеріальну шкоду.

Суспільна небезпечність цього діяння потребує відповідної кримінально-правової оцінки й правильної кваліфікації. [5, с. 13] Абсолютна більшість взаємовідносин, які виникають між військовослужбовцями в процесі проходження військової служби, врегульовані військовими статутами Збройних Сил України. Проте слід відмітити, що за ст. 406 КК України кваліфікуються не всі порушення статутних взаємовідносин між військовослужбовцями, а лише ті, в яких є прояви насильства чи ті, що мають характер знуцання або глумлення над військовослужбовцями. Проте за своїм змістом (правовою природою) розглянуте правопорушення є військовим, оскільки його основним безпосереднім об'єктом виступає порядок підлеглості та військової честі, особа – її здоров'я, недоторканність, честь та гідність – є додатковими факультативними об'єктами. Розмежування між так званими загальнокримінальними правопорушеннями проти особи або громадського правопорядку слід проводити на наступних умовах. Як військове кримінальне правопорушення необхідно кваліфікувати дії, якщо: 1) фізичне або психічне насильство над потерпілим вчинено в зв'язку з виконанням останнім обов'язків військової служби; 2) правопорушення, хоча й не пов'язане з виконанням обов'язків військової служби, але виконавець або потерпілий під час вчинення правопорушення знаходилися при виконанні цих обов'язків; 3) правопорушення вчинене не в зв'язку та не під час виконання військових обов'язків, але було пов'язане з проявом явної неповаги до військового колективу. За відсутності вищезазначених умов прояви насильства до військовослужбовця слід кваліфікувати за статтями, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти особи або за ст. 296 КК України «Хуліганство».

Слід зазначити, що діяння, передбачені ст. 406 КК України, спричиняючи шкоду особі військовослужбовця, перешкоджають виконанню ним своїх службових обов'язків. Немає сумнівів у тому, що особа, яка піддається систематичному або навіть одиночному фізичному або психічному насильству, не може належним чином виконувати обов'язків, передбачених військовим законодавством. Вона стає неефективною бойовою

одиницею, негативно впливаючи на бойове злагодження підрозділу і тим самим створюючи, зокрема, загрозу боєготовності та боєздатності військ в цілому. Бойова готовність та боєздатність військ, у свою чергу, є головним фактором воєнної безпеки держави.

Список використаних джерел:

1. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року №2233-ХІІ (із змінами і доповненнями) / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
2. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року №548-ХІV (із змінами і доповненнями) / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
3. Харитонов С. О. Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08. Харків, 2019. 450 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Haritonov/d_Haritonov.pdf.
4. Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків: Харків юридичний, 2006. 172 с.
5. Основи кваліфікації кримінальних правопорушень: навч. посібник /М. І. Панов, С. О. Харитонов, О. О. Володіна та ін. Київ: Норма права, 2023. 460 с.

СУСПІЛЬНІ (ПУБЛІЧНІ) ТА ОСОБИСТІ ІНТЕРЕСИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: МІРКУВАННЯ ЩОДО ПРІОРИТЕТНОСТІ

Демидова Людмила Миколаївна,

*д.ю.н., професор, професорка кафедри кримінального права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
голова Відокремленого підрозділу в Харківській області
ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права», співголова
орґанізації конференції*

Заявлена тема доповіді є багатоаспектною, трансдисциплінарною й актуальною, виходячи з того, що в кризових умовах загострюється

проблема точності визначення змісту і меж взаємозв'язку суспільного (публічного) і особистого (приватного) інтересу, зокрема, у кримінально-правовій площині. У виступі, що пропонується для ознайомлення, можна висловити окремі міркування щодо розглядуваних інтересів.

За останні 10 років український народ пройшов і проходить великі випробування надзвичайними ситуаціями. Це: а) втрата підконтрольності значної частини території на Сході України і в Криму після Революції Гідності, б) пандемія коронавірусу COVID-19, в) воєнний стан; г) екологічні, енергетичні, економічні, міграційні та інші соціальні катастрофи і кризи, що супроводжують активні воєнні дії на території нашої країни. І для подолання кризових явищ держава змушена застосовувати надзвичайні процедури, пов'язані з обмеженням прав і свобод громадян або з іншим прямим втручанням у приватну сферу інтересів людини.

Незважаючи на міждисциплінарне значення, поняття «суспільний (публічний) інтерес» і «особистий (приватний) інтерес» досі не отримало точної дефініції і відсутній консенсус у наукових колах стосовно його змісту. У загальних рисах із широким тлумаченням слова «благо» можна припустити, що суспільний (публічний) інтерес – це загальне благо народу України. Особистий інтерес людини є приватним благом конкретного індивіда. Проте потрібне уточнення змістовного наповнення цих понять і стандартів впливу на особисті інтереси людини з боку суспільства.

Суспільні (публічні) й особисті (приватні) інтереси людини, знаходячись під охороною права, складають загальний зміст права і є його складовою. Залежно від ракурсу розгляду можна зазначити, що такі інтереси: 1) перебувають під захистом не тільки закону, а й об'єктивного права у цілому, що панує у суспільстві, зокрема справедливості (див. пп. 3.4 рішення Конституційного Суду України (далі КСУ) від 1 грудня 2004 року, справа № 1–10/2004) [5]; 2) за змістовним наповненням є одним із основних показників історично досягнутого культурного рівня суспільства, а також 3) є складником прояву верховенства права (див. пп. 4.1 рішення Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 року, справа № 1–33 /2004) [4].

У рішенні КСУ від 1 грудня 2004 року, наведено визначення поняття «охоронюваний законом інтерес». Поважна інституція зазначає, що це поняття вживається у ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу та ін-

ших законах України у логічно-смісловому зв'язку з поняттям «права» (інтерес у вузькому розумінні цього слова) й означає правовий феномен, який: а) виходить за межі змісту суб'єктивного права; б) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони; в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загальноновизнаним принципам права; д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом; є) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом. Охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним.

Системний аналіз, який провів КСУ, свідчить, що поняття «охоронюваний законом інтерес» у всіх випадках вживання його у законах України у логічно-смісловому зв'язку з поняттям «права» має один і той саме зміст [5]. Погоджуючись у цілому з такою правовою позицією, уточнюю, що залишається питання щодо обмеження прагнення (як ключового слова у змісті поняття «охоронюваний законом інтерес») виключно користуванням конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом.

Ставлення КСУ до інтересу, як вже зазначалось, презентовані і в інших його рішеннях, проте проблема точного тлумачення слова «інтерес» у різних правових конструкціях залишається.

Викликає стурбованість стосовно поняття «суспільний інтерес» інша судова практика в Україні. Приміром, відомо визначення судом його різновиду – значного суспільного інтересу. Верховний Суд (далі – ВС) у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі №420/8512/20 визнав значний суспільний інтерес як серйозну, обґрунтовану зацікавленість, котра має неабияке виняткове значення для усього суспільства в цілому, певних груп людей, територіальних громад, об'єднань громадян тощо до певної справи в контексті можливого впливу ухваленого у ній судового рішення на права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб. Вказане поняття, як зазначається в розглядуваній ухвалі, охоплює ті потреби суспільства або окремих його груп, які пов'язані зі збереженням, примноженням, захистом чинних цінностей, девальвація та/або втрата яких мала б значний

негативний вплив на розвиток громадянського суспільства [7]. Отже, ВС розглядає значний суспільний інтерес на двох рівнях: 1) рівень оцінювання можливого впливу ухваленого по справі судового рішення на права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб; 2) рівень оцінювання шкоди тим потребам суспільства або окремих його груп, які пов'язані зі збереженням, примноженням, захистом чинних цінностей, девальвація та/або втрата яких оцінюється як значний негативний вплив на розвиток громадянського суспільства.

Сприйняття наведеної дефініції ускладнюється насамперед тим, що судом для оцінювання значущості суспільного інтересу вводиться низка оцінних понять у вигляді а) серйозної, обґрунтованої зацікавленості, б) «неабияке виняткове значення», в) «значний негативний вплив» тощо. Також викликає сумнів те, що на першому рівні оцінювання ВС значний суспільний інтерес зводить до можливого впливу ухваленого у ній судового рішення на права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб з позиції серйозної зацікавленості певних груп осіб, територіальних громад, об'єднань громадян. Виникає питання: «А якщо йдеться про суспільний інтерес менш ніж значного рівня або інша частина суспільства (територіальні громади чи об'єднання громадян) проти? І при цьому прийняте судове рішення порушує права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб?» Щодо другого рівня проблема криється в тому, що ВС під значними суспільними інтересами розуміє і інтереси певних груп, що значно негативно впливають на розвиток громадянського суспільства. Можливі інші тести для оцінювання наведеної судової дефініції: «Чи у наявності значний суспільний інтерес, якщо судом доведено, що неабияке значення для певних осіб, які серйозно зацікавлені в підтвердженні судом своїх потреб, а прийняте судове рішення в їх інтересах не значно, проте суттєво негативно впливає на розвиток громадянського суспільства? І чим значний суспільний інтерес відрізняється від суспільного інтересу без прикметника «значний»? Ступенем негативного впливу на розвиток громадського суспільства, а як його оцінити?».

Спираючись на наведене, можна узагальнено вказати, що ВС фактично значні суспільні інтереси визнав як потреби стосовно чинних цінностей, що мають вагомe значення для суспільства. При цьому переважна більшість дослідників підкреслює, що інтереси – це не потреби як такі.

Із лінгвістичної точки зору, терміни «потреби» й «інтерес» змістовно схожі і взаємопов'язані, до того ж вони мають притаманні кожному з них різноманітні відтінки й інтерпретацію. Потреби щодо людини можна об'єднати у 2 різновиди: а) біологічні – якщо йдеться про забезпечення життєдіяльності організму людини, й б) соціальні – якщо йдеться про життєдіяльність людини як індивіда, особистості або соціальної групи чи суспільства в цілому.

Термін «інтерес» теж має свою змістовну специфіку: він може бути: а) індивідуальним або колективним, б) місцевим, регіональним, державним чи міжнародним, в) соціальним, економічним, морально-психологічним тощо. Проте, незважаючи на різні критерії й види класифікації інтересів, визначальним є те, що інтерес завжди пов'язаний з людиною або групою людей, з їх (її) зацікавленістю у чому-небудь. Також це слово акцентує увагу на тому, що саме має певне значення, є важливим. Інтерес виражає ставлення людини до чого-небудь і служить об'єктивною детермінантою – двигуном руху. Потреби можуть пов'язуватися не тільки з людиною, а й із тваринами, рослинами тощо. Потреба – це необхідність, що спонукає до активності; інтерес – вже сфокусоване ставлення людини до певної необхідності, яка є важливою не тільки для неї, а й для інших суб'єктів [3, с. 198, 199].

При цьому суспільні інтереси не слід ставити на один щабель із колективними або груповими інтересами – між ними є значні відмінності. Зокрема, суб'єктами суспільних інтересів є невизначене коло індивідуальних, колективних суб'єктів суспільства, а колективні чи групові інтереси переважно суб'єктно конкретизовані.

Для уточнення змісту понять «суспільний (публічний) інтерес» і «особистий (приватний) інтерес», їх співвідношення при втручанні пропонується розглядати в правовому ракурсі з визнанням значущості органічного взаємозв'язку моралі і права при формуванні, правовому визначенні і реалізації, зокрема, з впливом/обмеженням першого різновиду інтересів на особисті інтереси людини. І такий підхід знаходить підтвердження в працях видатних філософів ще в давні часи.

Найбільш прийнятною з сучасних позиції науковців стосовно змісту поняття «суспільний (публічний) інтерес», якими визнається значення моральності, на мій погляд, є дефініція професора Берназюка, який презентує це поняття як оцінне, «що охоплює широке і водночас чітко не визначене коло законних та таких, що ґрунтуються на моральних засадах,

інтересів, які складають певну сукупність приватних інтересів або важливі для значної кількості фізичних і юридичних осіб потреби, та відповідно до законодавчо встановленої компетенції забезпечуються суб'єктами владних повноважень (суб'єктами публічної адміністрації)». [2, с. 12]. Погоджуюсь із підходами науковця, підкреслю певні недоліки стосовно використання в наведеному тексті терміна «потреби» і не припустимий повтор слова «інтерес» у дефініції поняття.

Ознаки суспільного (публічного) інтересу дослідник визнає так: 1) безпосередньо пов'язаний з моральністю та моральними засадами; 2) може та повинен співпадати із загальнодержавними інтересами та/або охоплювати локальні інтереси певної територіальної громади або соціальної групи; 3) відображає прагнення усього суспільства в цілому або його переважної частини; максимально відтворює (відстоює) інтереси всіх соціальних груп для досягнення в суспільстві справедливості як найвищого блага; 4) може носити національний (охоплює такі найважливіші сфери, як збереження державного суверенітету, територіальної цілісності держави, благоустрій населених пунктів, надрокористування, захист довкілля, безпека громадян, доступ до публічної інформації, охорона об'єктів культурної спадщини та ін.) або міжнародний характер (охоплює, головним чином, такі питання, як забезпечення екологічної безпеки та вирішення глобальних екологічних проблем, охорона здоров'я, подолання бідності у світі та ін.); 5) його зміст визначається у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх особливостей ситуації, однак такий інтерес завжди пов'язаний із необхідністю гарантування безпеки людей у всіх її вимірах, зокрема, збереження життя та здоров'я людини, а також збереження державних і міждержавних утворень, які покликані забезпечувати ці гарантії, використовуючи відповідні цивілізаційні юридичні та інші механізми [2, с. 13, 14]. Є питання щодо повторення слова «інтерес», а також стосовно редакції 2–4 ознак.

У кримінальному праві суспільні (публічні) інтереси тісно пов'язані з його предметом і змістом як публічного права і насамперед із тим завданням, що воно виконує як галузь права в правовій системі України. Інтереси суспільні (публічні) і особисті (приватні) мають прояв у багатьох інститутах кримінального права, зокрема, в інституті кримінального правопорушення. В останньому вони проявляються в його об'єкті, а також можуть віддзеркалюватися в предметі та/або є складником об'єктивної, суб'єктивної сторін, суб'єкта певних правопорушень.

У Кримінальному кодексі України (далі – КК України) законодавець відокремлює інтереси особи від суспільних інтересів (приміром у ч. 1 ст. 36 КК України), розмежовує суспільні інтереси і інтереси держави (див. ч. 1 ст. 38 КК України), а також використовує ще і іншу правову конструкцію – «правоохоронюваний інтерес» (наприклад, у ст. 40, ч. 1 ст. 41 КК України) тощо.

Аналіз термінологічної палітри щодо інтересу в КК України дозволяє визнати послідовність відмежування суспільних інтересів (як інтересів громади, суспільства) від інтересів держави, враховуючи той перелік і ієрархію соціальних цінностей, що поставлені під охорону норм Особливої частини цього Кодексу. Водночас слід мати на увазі, що держава є формою суспільства, а суспільство складає зміст поняття «держава». І ці поняття співвідносяться як зміст і форма. Тому, на мій погляд, доцільно визначати узагальнено як «суспільний (публічний) інтерес», якщо йдеться про загальне благо народу України, всього суспільства і держави як форми суспільства. Особливої актуальності суспільний (публічний) інтерес набуває в громадянському суспільстві, де реально впроваджується положення Конституції України, що єдиним джерелом влади є народ України. Проте введення цього поняття в кримінальне право (як галузь права) можливе при реалізації нового системного підходу щодо тих соціальних цінностей, які стоять під охороною законодавства України про кримінальну відповідальність.

Кримінально-правове значення має оцінка законності втручання держави в приватну сферу людини, її права і законні інтереси. Як відомо, це можливо тільки у виняткових випадках. Конституція України чітко визначає правила такого втручання. Погоджуюсь з висловлюваннями професора Савчина, що саме Конституція «є інструментом обмеження влади, яка покликана служити загальному благу, а не приватним інтересам окремих правлячих кіл, що може призвести до деградації суспільства та його інститутів і процедур», а «конституційне право визначає ступінь легітимності втручання держави у приватну автономію, встановлюючи межі такого втручання» [6, с. 5, 6].

Конституція України передбачає загальні правила щодо прав людини і співіснування, а також випадки обмеження приватної сфери індивіда в надзвичайних ситуаціях.

Втручання держави в приватну сферу людини можливе в декількох випадках: 1) за згодою людини, наприклад, у зв'язку з виконанням певних

професійних обов'язків (військовослужбовцем, службовою особою публічного права тощо), 2) за рішенням суду (приміром за обвинувальним вироком суду), 3) у інших (до п. 2) надзвичайних ситуаціях, передбачених Конституцією України. Як при цьому досягти балансу, гармонії між такими обмеженнями й особистими інтересами, охоронюваними конституційними нормами, як відомо, прямої дії?

У пошуках відповіді розглянемо практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд). Ця поважна інституція Європейського Союзу згадує у своїх рішеннях суспільні (публічні) інтереси, як правило, у зв'язку з необхідністю визначення того, чи було втручання держави у права особи пропорційним та чи було дотримано при цьому необхідного балансу між суспільними (публічними) та приватними інтересами. Так, у своєму рішенні Суд вказує, що за наявності обставин втручання держави шляхом вжиття певних заходів, пов'язаних із захистом суспільного (публічного) інтересу, такі дії не можуть розцінюватися як свавільний відступ від принципу належного урядування, втручання в легітимні очікування особи або оцінюватися/кваліфікуватися як порушення права на мирне володіння майном в аспекті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо такі заходи є пропорційними, необхідними для збереження балансу між захистом суспільного (публічного) та приватного інтересу. Разом із тим втручання у право власності, навіть якщо воно здійснюється згідно із законом і з легітимною метою, буде розглядатися як порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо не буде встановлений справедливий баланс (пропорційність) між інтересами суспільства, пов'язаними з цим втручанням, й інтересами особи, яка зазнає втручання в її право власності, а також якщо особа, яка зазнала втручання у свій приватний інтерес, не отримає справедливої компенсації за нанесену їй шкоду.

Дотримання необхідного (справедливого) балансу між суспільними (публічними) і приватними інтересами (принципу пропорційності) є важливою вимогою громадянського суспільства, демократичної, соціальної та правової держави і складовою принципу верховенства права. Критеріями дотримання такого балансу ЄСПЛ визнає: 1) втручання суб'єкта владних повноважень у приватне право особи є виправданим лише за умови, коли це є надзвичайно необхідним для захисту суспільних (публічних) інтересів; 2) можливість суб'єктів владних повноважень змінювати або відкликати окремі власні адміністративні рішення допус-

кається лише в інтересах суспільства, якщо це необхідно, але з урахуванням права та інтересів приватних осіб; 3) наявність обов'язкової та справедливої компенсації особі у разі втручання в її приватне право, що викликане суспільною необхідністю; 4) обов'язковість дотримання розумного співвідношення (пропорційність) між метою, досягнення якої передбачається для захисту суспільного (публічного) інтересу, та засобами, які використовуються для її досягнення [1, с. 207].

Наведені європейські стандарти дотримання балансу між суспільними (публічними) і приватними інтересами є правовим підґрунтям для подальшого всебічного і глибокого аналізу низки минулих надзвичайних ситуацій, що супроводжувалися обмеженням інтересів людей. Зокрема, щодо обґрунтованості й необхідності обов'язкової (примусової) вакцинації в період пандемії коронавірусної інфекції COVID-19 за відсутності сертифікатів належної якості вакцин. Визнання останнім часом певних вакцин такими, що викликають серйозні ускладнення в організмі пацієнтів, це підтверджує.

Завершуючи, пропоную для критичного оцінювання і подальшої дискусії такі висновки.

1. В інтересах має прояв історично досягнутий рівень культури суспільства та його індивідів, тобто моральність людей, їх особиста відповідальність за стан і розвиток суспільства, його прогресивне майбутнє. Громадянське суспільство, основу буття в якому складають моральні засади і в цілому ідеологія справедливості, характеризується узгодженістю, збалансованістю, тобто гармонійністю і моральною основою взаємозв'язку суспільних (публічних) і особистих (приватних) інтересів, зокрема, в частині державного втручання в особисті (приватні) інтереси.

2. Стан суспільних (публічних) і особистих (приватних) інтересів у певний час людського буття є показником моральності суспільства і конкретного індивіда. У цілому і окремо щодо кожного носія певного інтересу – це є «обличчям» держави. У громадянському суспільстві й соціальній, правовій, демократичній, незалежній державі досягається рівень гармонійності між зазначеними інтересами, а питання пріоритетності зникає як неактуальне. Пріоритетність інтересів переходить на рівень державного забезпечення з впровадженням принципу «не допущення зловживання правом».

3. Загальними критеріями оцінювання законності надзвичайного втручання в особисті (приватні) інтереси можна визначити такі: 1) ситу-

аційна надзвичайність і конституційна визначеність; 2) значна суспільна (загальна) значущість соціального інтересу; 3) відсутність пріоритетності особистого (приватного) інтересу перед соціальним (публічним) інтересом, що потребує згоди людини; 4) пропорційність обмеження особистого інтересу надзвичайності ситуації; 5) компенсаційний і/або оновлюючий порядок щодо обмеження особистого інтересу; 6) збалансованість рівня, характеру і строків обмеження особистого інтересу з надзвичайністю ситуації і оновлюючим процесом, 7) відповідальність сторін і третіх осіб за законність, необхідність, достатність обмежень особистого інтересу і його поновлення.

На мій погляд, показником моральності світу в умовах війни в Україні є та допомога, яка надається нам як ядерно роззброєній країні, та її умови. Ядерне роззброєння привело до катастрофічного для України рівня обороноздатності перед країнами з ядерною зброєю. Це є наслідком відповідального виконання Україною Будапештського меморандуму. І в цій ситуації в умовах воєнного стану передача нам допомоги (насамперед підписантами цього міжнародного документа) в оренду, за правилами ленд-лізу, в інший борг, зокрема в кредит, виглядає таким, що має суттєві риси несправедливості. Справедливим є поновлення: 1) обороноздатності нашої країни до рівня оборони ядерної держави на безоплатній основі для народу України, 2) зруйнованої інфраструктури України без боргів з боку української сторони, а також повне відшкодування шкоди народові України за втрачені життя, здоров'я, спокій під час воєнних та інших надзвичайних дій за період ядерного роззброєння. І це питання політичної, моральної і матеріальної відповідальності. Інакше всі розмови про демократичні цінності є виключно красивими словами.

Список використаних джерел:

1. Берназюк Я. О. Принцип пропорційності у практиці Європейського Суду з прав людини. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. Вип. 6(18). С. 197–214.

2. Берназюк Я. Суспільні інтереси та їх вплив на здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/5_%20presentation_bernaziuk_public_interests.pdf.

3. Демидова Л. М. Кримінально-правова відповідальність за заподіяння майнової шкоди: дис....д-ра юрид. наук. Харків, 2014. С. 198, 199.

4. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): Рішення від 01.12.2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.

5. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. №1–10/2004 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) : Рішення від 01.12.2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text>.

6. Савчин М. Суспільний інтерес як критерій обмеження прав людини та боротьба з пандемією коронавірусу. *Публічне право*. 2020. №2 (38). С. 5–22.

7. Ухвала Верховного Суду від 5 квітня 2005 року у справі №420/8512/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96015770?fbclid=IwAR2iYctzm0FW6J3lzw2JInFnME90FCp6-GCxZ5Tb8Jg0agU5oAPm2WkIWog>.

НАУКОВІ РОЗВІДКИ Й ЗДОБУТКИ МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Грачова Олександра Юріївна,

*студентка факультету соціології і права Національного технічного
університету України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського*

Лук'янчиков Борис Євгенович,

*к.ю.н, доцент, доцент кафедри інформаційного, господарського
та адміністративного права Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є одними з найбільш тяжких і резонансних у суспільстві. Вони завдають непоправної шкоди фізичному і психічному здоров'ю неповнолітніх потерпілих, а також підривають основи суспільної моралі й законності. Тому питання ефективного розслідування таких злочинів є надзвичайно актуальним для правоохоронних органів України.

Кримінальні провадження щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей мають низку процесуальних особливостей, врегульованих главою 38 Кримінального процесуального кодексу України «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх». Відповідно до ст. 484 КПК України кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на проведення досудових розслідувань щодо неповнолітніх.

Крім того, під час досудового розслідування слідчий та всі інші особи, які беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього й відповідає його віковим і психологічним особливостям,

роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього (ч. 1 ст. 486 КПК України).

На початковому етапі розслідування злочинів проти статевої свободи і статевої недоторканості дітей вкрай важливою є належна організація роботи слідчо-оперативної групи. Відповідно до ст. 38 КПК України та Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 07.07.2017 № 575, до складу слідчо-оперативної групи мають входити слідчий, оперативні працівники, інспектори-криміналісти, працівники підрозділу дізнання, при необхідності залучаються також працівники інших служб поліції [1].

На початковому етапі розслідування необхідно вжити всіх можливих заходів для встановлення особи ймовірного злочинця та його місцезнаходження. З цією метою рекомендується провести такі першочергові слідчі (розшукові) дії:

1. Огляд місця події з обов'язковим залученням спеціаліста-криміналіста та інших необхідних спеціалістів (судово-медичного експерта, кінолога із службовим собакою тощо). Під час огляду потрібно ретельно дослідити обстановку місця події, відшукати, зафіксувати та вилучити всі можливі речові об'єкти, що у подальшому можуть бути доказами у провадженні: сліди біологічного походження (кров, сперма, волосся, уламки нігтьових пластин тощо), мікрочастинки, сліди рук, ніг, знаряддя злочину.

2. Допит потерпілого в максимально сприятливому для психіки дитини режимі, за участі педагога, психолога, законного представника. Бажано проводити допит у спеціально обладнаному за методикою «зеленої кімнати» приміщенні з належною фіксацією на відео. Під час допиту з'ясовуються обставини злочину, прикмети та ознаки злочинця, можливі свідки події.

3. Допити родичів, знайомих потерпілого, а також інших можливих свідків для встановлення обставин, що передували злочину та можуть допомогти у встановленні особи злочинця.

4. Обшуки за місцем проживання/перебування підозрюваного з метою відшукування речових доказів, зброї чи інших знарядь злочину. Обшук проводиться виключно за ухвалою слідчого судді.

5. Призначення необхідних судових експертиз: судово-медичної (для встановлення тяжкості тілесних ушкоджень потерпілому, факту згвалтування тощо), судово-біологічної, молекулярно-генетичної, трасологічної, вибухотехнічної (у разі застосування злочинцем вибухових пристроїв чи речовин) та інших експертиз залежно від обставин провадження.

Важливим елементом розслідування виступає взаємодія слідчого з іншими підрозділами органів досудового розслідування для встановлення місцезнаходження підозрюваного та його затримання. Відповідно до ст. 208 КПК України затримання особи може бути здійснено також без ухвали слідчого судді у виняткових випадках, зокрема, при безпосередньому переслідуванні особи, яку підозрюють у вчиненні злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітньої особи.

Під час допиту підозрюваного необхідно враховувати психологічні особливості особи, яка вчинила статевий злочин проти дитини. Доцільно застосовувати тактичні прийоми психологічного впливу з метою подолання його протидії розслідуванню. Важливо також ретельно перевірити алібі підозрюваного та інші його показання шляхом зіставлення з іншими зібраними доказами, звертати увагу на встановлення та правильну інтерпретацію суперечливих обставин у провадженні.

Після повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину проти статевої свободи та недоторканості дитини потрібно обрати запобіжний захід. Якщо у вчиненні злочину підозрюваним є неповнолітній, відповідно до ст. 176 КПК України до нього можуть застосовуватись такі запобіжні заходи, як: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт або тримання під вартою. Додамо, останнє застосовується лише у виняткових випадках, якщо неповнолітній підозрюється у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України (ч. 2 ст. 492 КПК України).

На наступних етапах розслідування необхідно провести низку інших слідчих (розшукових) дій для збирання й фіксації доказової інформації, зокрема:

- допит потерпілої особи за участі психолога;
- пред'явлення для впізнання підозрюваного чи інших об'єктів;
- обшуки, огляди, слідчі експерименти;
- призначення необхідних експертиз (психологічної, психіатричної, сексолого-експертної тощо).

При цьому слідчий має забезпечити реалізацію процесуальних гарантій прав неповнолітніх, передбачених главою 38 КПК України. Так, згідно із ст. 491 КПК України, під час досудового розслідування кримінальних правопорушень за участю неповнолітнього потерпілого забезпечується участь психолога, а за необхідності – й лікаря, перекладача.

Після завершення досудового розслідування з урахуванням вимог ст. 290 КПК України прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити неповнолітнього, його батьків або інших законних представників про завершення досудового розслідування та наявну можливість ознайомлення з матеріалами кримінального провадження.

Таким чином, розслідування злочинів проти статевої свободи та недоторканості дітей потребує від слідчого глибоких професійних знань, практичних навичок роботи з неповнолітніми особами, а також дотримання спеціальних процесуальних вимог, встановлених кримінальним процесуальним законодавством України. Тільки комплексний підхід із залученням різних фахівців та використанням сучасних методик і засобів може забезпечити ефективне виконання завдань кримінального провадження у справах зазначеної категорії.

Список використаних джерел:

1. Розслідування недоторканості дитини: методичні рекомендації / [О. М. Цільмак, О. О. Омельчук, Т. Є. Смірнова та ін.]; за заг. ред. В. В. Чернея. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 76 с.
2. Розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: наук.-практ. посібник / О. О. Юхно, О. Б. Соловйов, А. В. Певцова та ін. Харків: Панов А. М., 2021. 440 с.
3. Романюк В. В. Особливості допиту неповнолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Юридичний часопис НАВС*. 2020. № 1(21). С. 211–218.
4. Скок О. С. Особливості провадження слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 1(97). С. 122–133.
5. Сімонович Д. В. Типові тактичні операції при розслідуванні злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2020. Вип. 36. С. 125–136.

ПОНЯТТЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В МІЖНАРОДНОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Четвертак Марія Василівна,

*студентка факультету міжнародної торгівлі та права Державного
торговельно-економічного університету*

Під час російсько-української війни, особливо з початку повномасштабного вторгнення, спостерігаються систематичні порушення прав людини з боку російських військовослужбовців. Це вимагає належної кваліфікації їх протиправних дій з метою подальшого притягнення до відповідальності.

За інформацією, оприлюдненою на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора України, кількість воєнних злочинів за одною лише статтею 438 Кримінального кодексу України (порушення законів та звичаїв війни) станом на 18.04.2024 складає 126 428 [1].

З огляду на актуальність цієї теми багато українських науковців вже запропонували свої варіанти визначення поняття воєнного злочину. Так, В. М. Репецький і В. М. Лисик розглядають воєнний злочин як міжнародний злочин, який вчиняється з прямим умислом або грубою необережністю військовими, або цивільними особами по відношенню до них під час збройного конфлікту, а також злочин полягає у масовому та серйозному порушенні міжнародного гуманітарного права, включаючи посягання на підзахисних осіб, їх права та найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права [2, с. 125].

У свою чергу, М. Піддубна пропонує визначати воєнний злочин як винне, суспільно небезпечне, протиправне та каране діяння, що полягає в порушенні встановлених основними принципами міжнародного права *juscogens*, міжнародним гуманітарним правом правил ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру, злочинність яких визначена актами міжнародного кримінального права [3, с. 101].

Офіційне закріплення терміна «воєнний злочин» містить Статут Нюрнберзького трибуналу 1945 року. Згідно зі статтею 6 воєнний злочин є порушенням законів і звичаїв війни, до них належать такі порушення, як: вбивства військовополонених і цивільних, жорстоке поводження або взяття їх в рабство, пограбування громадської чи приватної власності,

безпідставне руйнування міст і сіл, не виправдане військовою необхідністю, та інші злочини [4].

Якщо говорити про положення Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду 1998 року, то його стаття 8 під назвою «Воєнні злочини» говорить нам про те, що воєнні злочини – це грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції, а також 26 інших серйозних порушень законів і звичаїв війни. Ця стаття також наводить приклади таких злочинів, серед яких: катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти, незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі, віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації чи армії, заява про те, що пощади не буде, згвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, застосування куль, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, таких, як кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи, застосування отрути або отруєної зброї та інші [5].

Необхідно зазначити, що юридична природа воєнних злочинів має подвійний характер, з одного боку, вони включають в себе порушення правил ведення збройних конфліктів, що націлені безпосередньо проти інтересів осіб, що безпосередньо беруть участь у цих конфліктах, з іншого – це порушення норм міжнародного гуманітарного права, яке має на меті захищати права та інтереси осіб, що не беруть участі у збройних конфліктах [3, с. 99].

Визначення воєнного злочину повинно охоплювати не лише порушення норм міжнародного гуманітарного права, а й порушення як у міжнародних, так і внутрішніх збройних конфліктах основних принципів міжнародного права, що містяться в Статуті Організації Об'єднаних Націй від 1945 року [6] та Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі від 1975 року [7]. Наприклад, до таких принципів можна віднести: принцип непорушності державних кордонів та територіальної цілісності держав; принцип мирного співіснування і суверенної рівності держав; принцип незастосування сили чи погрози застосування сили в міжнародних відносинах, принцип співробітництва між державами та інші.

Воєнні злочини передбачені не тільки міжнародним правом, а й національним кримінальним законодавством багатьох держав, що є результатом імплементації міжнародно-правових норм.

Що стосується українського законодавства, то воно не закріплює поняття «воєнний злочин». Однак Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за різні правопорушення, які за змістом можна відносити до воєнних злочинів. Вони містяться у двох розділах: розділі XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» і розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини. Універсальним воєнним злочином у класичному розумінні є діяння, передбачене статтею 438 Кримінального кодексу України. Воно повністю відображає концепцію воєнного злочину в міжнародному гуманітарному праві, а його назва «Порушення законів та звичаїв війни» прямо відсилає до визначення воєнного злочину, наведеного у Статуті Нюрнберзького трибуналу. Серед цих злочинів: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом та інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій [8]. Розділ XIX Особливої частини Кримінального кодексу України передбачає такі правопорушення, які можна віднести до «воєнних злочинів»:

- 1) мародерство (стаття 432 Кримінального кодексу України);
- 2) насильство над населенням у районі воєнних дій (стаття 433 Кримінального кодексу України);
- 3) погане поводження з військовополоненими (стаття 434 Кримінального кодексу України);
- 4) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (стаття 435 Кримінального кодексу України).

Розділ XX Особливої частини Кримінального кодексу України містить перелік правопорушень, які можна віднести до «воєнних злочинів»:

- 1) порушення законів та звичаїв війни (стаття 438 Кримінального кодексу України);
- 2) застосування зброї масового знищення (стаття 439 Кримінального кодексу України);

3) розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (стаття 440 Кримінального кодексу України);

4) екоцид (стаття 441 Кримінального кодексу України);

5) геноцид (стаття 442 Кримінального кодексу України) та інші [3, с. 101].

Розглянемо законодавство інших держав з метою виявлення в них поняття чи ознак воєнних злочинів. У Сполучених Штатах Америки в 1996 році були внесені зміни до законодавства, а саме додано нову 118 главу до розділу 18 Кодексу США, якою передбачається відповідальність за серйозні порушення Женевських конвенцій або будь-якого протоколу до них. Нововведення були спричинені прийняттям Закону про воєнні злочини (War crime act). У Законі про воєнні злочини передбачено відповідальність за серйозні порушення, незалежно від місця вчинення злочину, за умови, що особа, яка вчинила злочин, або жертва злочину є членом Збройних сил США, або вона є громадянином США [9].

Якщо ж дивитися на законодавство Республіки Польща, то в них також Кримінальний кодекс («Kodeks karny») містить положення щодо відповідальності за воєнні злочини [10]. Розділ XVI цього Кодексу розглядає воєнні злочини, а також злочини проти миру та людяності. Наприклад, статтею 117 передбачено відповідальність за ініціювання агресивної війни або за публічне закликання до початку загарбницької війни, а у статті 122 йдеться про відповідальність саме за воєнні злочини. До них включено: необґрунтовані атаки на цивільні об'єкти, санітарну зону, демілітаризовану чи нейтральну зону під час збройного конфлікту, а також використання заборонених міжнародним правом засобів ведення війни. Стаття 123 передбачає відповідальність за вбивство, тортури, жорстокому чи нелюдському поводженню, проводить експериментів, використовує для захисту певної місцевості чи об'єкта, або утримує як заручників таких осіб:

1) які здалися, склали зброю або не мали жодних засобів захисту,

2) поранених, хворих, осіб, які потерпіли корабельну аварію, медичного персоналу чи духовенства,

3) військовополонених;

4) цивільних на окупованій території, анексованій чи під час збройного конфлікту, або інших осіб, які під час збройного конфлікту, які захищені міжнародним правом [11, с. 112].

Враховуючи вищевикладене, виникає необхідність у формулюванні цілісного визначення поняття «воєнний злочин». На наш погляд, воєнний злочин – це суспільно небезпечне, протиправне та каране діяння, що характеризується прямим умислом або грубою необережністю, включає серйозні порушення законів і звичаїв війни, визнані як міжнародним гуманітарним правом, так і національним, передбачає посягання на найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права, вчиняється військовими або цивільними особами во відношенню до них під час збройного конфлікту міжнародного та неміжнародного характеру.

Список використаних джерел:

1. Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ станом на 18.04.2024. Офіс Генерального Прокурора URL: <https://www.gp.gov.ua/storage/uploads/9bc2f365-cac7-434f-87c8-3f4847c80456/warcrime-18042024ua.jpg> (дата звернення: 18.04.2024).

2. Репецький, В. М.; Лисик, В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. № 1. С. 120–125. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=amp_2009_1_15 (дата звернення: 13.04.2024).

3. Піддубна М. В. «Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. № 40 (2). С. 98–101. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39705/1/ВОЄННІ%20ЗЛОЧИНИ%20В%20КРИМІНАЛЬНОМУ%20ПРАВІ%20УКРАЇНИ.pdf> (дата звернення: 13.04.2024).

4. Міжнародний військовий трибунал для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі (Нюрнберзький трибунал) від 8 травня 1945 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950__140950 (дата звернення: 14.04.2024).

5. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 14.04.2024).

6. Статут Організації Об'єднаних Націй; URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 14.04.2024).

7. Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі від 1975. URL: https://zakon.cc/law/document/read/994_055 (дата звернення: 14.04.2024).

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/stru/conv#Stru> (дата звернення: 14.04.2024).

9. War Crimes, U. S. Code, Title 18, Chapter 118, 1996. INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS. URL: https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl-nat.nsf/implementingLaws.xsp?documentId=442BA359975B55A0C1256A460049A7F7&action=openDocument&xp_countrySelected=US&xp_topicSelected=GVAL-992BU6&from=state (дата звернення: 14.04.2024).

10. Kodeks karny: Ustawazdnia 6 czerwca 1997 r. Dz. U. 1997 Nr 88 poz. 553. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (дата звернення: 14.04.2024).

11. Кричун Ю. А. «Воєнні та військові злочини в кримінальному праві України: особливості та співставлення з міжнародним кримінальним правом та зарубіжним законодавством.» *Наукові записки. Серія: Право.* 2022. № 13. С. 109–114. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/214/170> (дата звернення: 13.04.2024).

АМЕРИКАНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ СУДУ ПРИСЯЖНИХ ДЛЯ УКРАЇНИ ЯК ПРИКЛАД КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА У ШІ ТИСЯЧОЛІТТІ: ПРОБЛЕМИ ТА РЕАЛІЇ

Чопорова Ольга Юріївна,

магістр права, Міжрегіональна академія управління персоналом

Суд присяжних – це форма участі народу у здійсненні правосуддя, спосіб його відношення до вчиненого злочину, оцінки реального ступеню суспільної небезпеки та інструмент визначення винуватості чи невинуватості особи у вчиненому злочині в очах широкого загалу. Для України зазначена новела отримала своє життя разом із КПК України 2012 року, однак у такому урізаному вигляді, що у більшості випадків є простою формальністю, безмовним додатком до професійного суду, який, в українських реаліях, є безмовним додатком до державного обвинувачення.

Присяжним в Україні є особа, яка у випадках визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи в складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя (ч.1 ст.63 ЗУ «Про

судоустрій і статус судів»). Перелік обов'язків для присяжних також визначається, будучи аналогічними по змісту (проте не за кількістю) обов'язкам професійного судді (ч.2 ст. 63 цього ж Закону) [2]. Регламент діяльності суду присяжних передбачений Кримінальним процесуальним кодексом України. КПК України порівнює особу присяжного із суддею, (п.23 ч.1 ст.3). Частина 3 ст. 31 КПК України передбачає, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд; а також (§2 глави 30) кримінальне провадження судом присяжних [1].

Натепер стає очевидним, що існуюча в Україні система кримінального судочинства себе не виправдала ні в форматі КПК 1961 року, оскільки містила у собі каральні елементи тоталітарного режиму, ні у КПК 2012 року, як така, що не зазнала принципових змін, якісно нового поступу. Отже, маємо думати над тим, як нам вибудувати нову, **якісно нову**, систему **реально незалежного** кримінального судочинства для нашої держави. Міркуючи над цими питаннями, нас зацікавила модель суду присяжних, впроваджена у Сполучених Штатах Америки.

Американська система суду присяжних – це судово-процесуальна форма, яка дозволяє присяжним встановити факти і винести вердикт (винуватий чи невинуватий), а вирок і конкретне покарання проголошує професійний суддя. Крім випадків недотримання конституційних гарантій здійснення судочинства, вердикт присяжних не переглядається, є остаточним та не може бути скасованим. Однак сторони мають право вимагати судового розгляду, і тоді суддя вирішує питання факту та права. Право на суд присяжних закріплене в Конституції США [11]. Шоста Поправка до Конституції США закріплює та гарантує права обвинувачених у кримінальних справах, включаючи право на публічний суд присяжних. Відповідно до судового прецеденту *Duncan v. Louisiana*, 391 U. S. 145 (1968) [4] Верховний суд США обмежив право на суд присяжних злочинами, за які передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад шість місяців. Сьома Поправка до Конституції США зберігає право журі федерального суду у цивільних справах, які стосу-

ються тільки питань права. Суд присяжних може бути гарантований законом [10], а судді винести розпорядження про розгляд справи присяжними за згодою сторін.

Ще одна гучна справа «Scottsboro Boys», яка тривала понад 80 років, і допомогла підштовхнути рух за громадянські права, завдяки наполегливості обвинувачених, а також адвокатів і громадських лідерів, які підтримали їх справу. Дев'ять афроамериканських підлітків 25 березня 1931 року були звинувачені в зґвалтуванні двох білих дівчат у вантажному поїзді Південної залізниці в Північній Алабамі. Вісім із дев'яти юнаків 9 квітня 1931 року були засуджені до розстрілу, а наймолодшому суддя дозволив скасувати судовий розгляд через вік, незважаючи на рекомендацію журі. У розгляді справи брали участь тільки білошкірі присяжні. Після першого вердикту на півночі почалися протести, що призвело до скасування Верховним судом США вироків у 1932 році у справі *Powell v. Alabama*, 287 U. S. 45 (1932) [9]. Верховний суд вимагав повторного розгляду на тій підставі, що молоді люди не мали належного правового захисту, що призвело до повторних судових процесів і повторних засуджень. Згодом національні дискусії та протести проти несправедливих і нерівних судових розглядів призвели до двох додаткових новаторських прецедентів Верховного суду в 1935 році щодо диверсифікації складу присяжних: *Patterson v. Alabama*, 294 U. S. 600 (1935) [8] та *Norris v. Alabama*, 294 U. S. 587 (1935) [7]. В подальшому причетні особи і справа були ретельно проаналізовані і визнані юридичною несправедливістю, що обумовлюється використанням штатом виключно білих присяжних. 21 листопада 2013 року комісія з умовно-дострокового звільнення Алабами [5] проголосувала за посмертне помилування трьох хлопчиків зі Скоттсборо, які не були помилувані або судимості яких були скасовані.

Щоб отримати доступ до складу присяжних, особа повинна відповідати певним критеріям: бути громадянином США віком від 18 років, проживати в судовому окрузі не менше одного року, розмовляти англійською мовою, не мати дискваліфікаційних ознак психічного чи фізичного стану, не бути засудженим за вчинення злочину. Присяжні обираються випадковим чином із «*jury wheel*», ця база містить список виборців округу. Останнім кроком є опитування суддею кандидатів у присяжні з метою перевірки на адекватність, незацікавленість і неупередженість, після опитування присяжні складають присягу. Присяжний отримує по-

вістку до суду, після чого потрібно підтвердити участь або, зателефонувавши, просити перенесення з поважних причин. Державою надаються гарантії під час виконання обов'язків присяжних у суді: зараховується стаж до трудового, зберігаються всі гарантії та пільги за основним місцем роботи, відшкодовуються витрати на проїзд тощо [3]. За неналежне виконання своїх обов'язків у залі суду присяжних може бути притягнуто до відповідальності за: ігнорування обов'язку присяжних, пропуск без поважної причини, попередження та неповагу до суду. Покарання може включати тюремне ув'язнення на строк до 2 років та/або штраф, відповідно до *Juries Act 1974* [6].

Аналізуючи наведене, можна зробити висновки, що в Україні суд присяжних не є ефективним і має багато прогалин. *По-перше*, відбір присяжних дуже простий і має завузкий перелік вимог, на нашу думку, присяжні повинні бути **юридично обізнані і нести відповідальність за невиконання своїх обов'язків**. Особа, яка не має професійної правосвідомості, не зможе адекватно розцінювати справу а тільки керується емоціями. *По-друге*, в Україні на присяжних поширюються гарантії незалежності і недоторканості суддів, а також заходи безпеки щодо них можуть вживатися і після закінчення виконання цих обов'язків. Тим паче, присяжні не приймають самостійних рішень і найголовніше не приймають присяги, чого немає у світовій практиці. *По-третє*, у кримінальному процесі присяжних залучають до розгляду справ про злочини, за які передбачено довічне позбавлення волі. За клопотанням обвинуваченого у складі двох професійних суддів і трьох присяжних винесення присяжними самостійного вердикту не передбачено, тобто рішення приймають тільки судді, що, на нашу думку, є недопустимим і потребує змін, **a same**:

1. Присяжні повинні в **одноголосному вердикті** щодо тяжкого та особливо тяжкого злочину визначати обґрунтованість притягнення особи до кримінальної відповідальності та затвердити або спростувати обвинувачення прокурора, а **вирок** і покарання має ухвалювати вже професійний суддя.

2. Статтю 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» пропонуємо доповнити частинами четвертою і п'ятою: ч. 4 ст. 65 щодо опитування суддями та адвокатами включених до списку присяжних для визначення їх кваліфікації, адекватності та розуміння справи); ч. 5 ст. 65 щодо обов'язку присяжних скласти присягу.

3. Запровадити санкції за порушення присяжним присяги, а саме: відмову від виконання обов'язків присяжного, умисні пропуски судових засідань без поважної причини, систематичні дії, що свідчать про неповагу до суду, порушення присяги. В якості покарання ввести санкції, штрафи або позбавлення волі на строк до 2 років із заборонаю обіймати посаду присяжного на такий самий строк.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України доповнити статтею з наступною назвою: стаття 482³ «Особливості порядку притягнення до кримінальної відповідальності і обрання запобіжного заходу стосовно присяжних». Зокрема, пропонуємо розробити правила допиту професійного судді як свідка, впровадити механізм застосування ресурсів штучного інтелекту для оцінки ходу судового процесу за участі присяжного, що підозрюється, порядок залучення носіїв технічної фіксації процесу як доказів злочину і т.п. Передбачити заборону застосування до присяжних запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою аби не допустити зловживань відносно їх незалежності як *part-time* суддів.

Водночас, проблемам впровадження суду присяжних у цивільному та інших видах судочинства в Україні мають бути присвячені подальші наукові дослідження.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.04.2024).

2. Про судоустрій і статус суддів. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 15.04.2024).

3. Суд присяжних: ілюзорне марення чи реальне існування? *Юридична газета – онлайн версія*. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshesud-prisyazhnikh-ilyuzorne-marennya-chi-realne-isnuvannya.html> (дата звернення: 15.04.2024).

4. Duncan v. louisiana, 391 U. S. 145 (1968). Justia law. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/391/145/> (date of access: 15.04.2024).

5. Governor bentley's statement on the pardoning of the scottsboro boys – office of the governor of alabama. Office of the Governor of Alabama. URL: <https://web.archive.org/web/20170117175539/http://governor.alabama.gov/newsroom/2013/11/governor-bentleys-statement-pardoning-scottsboro-boys/> (date of access: 15.04.2024).

6. Juries act 1974. Legislation.gov.uk. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1974/23/contents> (date of access: 15.04.2024).

7. Norris v. alabama, 294 U. S. 587 (1935). Justia Law. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/294/587/> (date of access: 15.04.2024).

8. Patterson v. alabama, 294 U. S. 600 (1935). Justia Law. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/294/600/> (date of access: 15.04.2024).

9. Powell v. alabama, 287 U. S. 45 (1932). Justia Law. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/287/45/> (date of access: 15.04.2024).

10. Statute. LII / legal information institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/wex/statute> (date of access: 15.04.2024).

11. U. S. Constitution. LII / legal information institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/constitution> (date of access: 15.04.2024).

ДО ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Мельниченко Владислав Сергійович,

*Головний спеціаліст- юрисконсульт відділу представництва інтересів
в судах та інших органах №1 юридичного управління Головного
управління Пенсійного фонду України в Запорізькій області*

1. З 24 лютого 2022 року розпочався новий етап збройної агресії російської федерації проти України, який триває з 2014 року, з початку анексії Автономної Республіки Крим. Внаслідок чого повністю змінилося життя українців. Безпека людини та української нації опинилася під загрозою через постійні ракетні атаки збройних сил російської федерації на мирне населення України та українські міста. Дії російської федерації в Україні були визнані геноцидом української нації ще у 2022 році Верховною Радою України [11]. Однак життя в Україні продовжується далі з урахуванням вищенаведених обставин. У зв'язку з цим проблема кримінально-правової охорони безпеки людини й української нації станом на сьогоднішній день є досить актуальною, враховуючи вищенаведене. В Україні діє відповідне законодавство для цього, зокрема, Кримінальний кодекс України, відповідно до статті 1 якого завданням цього Кодексу є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина.

Також згідно зі статтею 3 Конституції України безпека людини є однією з найвищих соціальних цінностей в державі. На державі лежить природний тягар з створення певного механізму протидії злочинності, яка є одним з елементів забезпечення безпеки людини, що постала під загрозою з перших днів повномасштабного вторгнення російської федерації на територію суверенної держави Україна.

Слід вказати, що система заходів кримінально-правової протидії злочинним посяганням має відповідати певному рівню, здатному нейтралізувати такі посягання на сучасному етапі захисту державності, так і в майбутньому.

2. Безпека – це базова потреба людини. Дефіцит безпеки відчувається саме в умовах війни, збройної агресії з боку російської федерації.

Питання безпеки людини досліджували такі вчені, як В. І. Борисов, О. М. Костенко, М. І. Панов, В. Я. Тацій, В. П. Тихий та інші. Також цьому питанню приділяли увагу такі вчені, як П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. С. Батиргарєєва, Н. О. Гуророва, Л. М. Демидова, О. М. Дудоров, М. І. Мельник, М. І. Хавронюк та інші. Якщо брати зарубіжну літературу, то цю проблему досліджували П-А. Альбрехт, М. М. Бабасв, А. А. Тер- Акопов та інші. Однак, незважаючи на це, в сучасній юридичній науці недостатньо визначено поняття «безпека людини». Отже, вона потребує більш широкого дослідження в галузі кримінального права, оскільки починаючи з 2014 року проблема безпеки людини є актуальною та гострою.

3. Метою доповіді є окреслення існуючих проблем забезпечення кримінально-правової охорони безпеки людини, аналіз діючого законодавства України, законодавства інших держав з цього питання, а також з'ясування думки вчених з досліджуваної проблеми.

4. Існуючі нині системи кримінально-правової охорони мають охоплювати всі існуючі загрози [1, с.378].

Кримінальне право є галуззю публічного матеріального права і має такі ознаки, як формальність, системна визначеність, обов'язковість.

В такому вдосконаленні мають потребу не тільки нормативні акти, що характеризують юридичні ознаки кримінальних правопорушень, а й певні законодавчі приписи Кримінального кодексу України, які безпосередньо визначають їх суть.

У Кримінальному кодексі України визначено, що його завданням є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку і громадської безпеки, навколишнього середовища тощо[3].

Безпека людини є найвищою соціальною цінністю у державі.

Так, В. П. Тихий говорить про те, що безпечно буття, існування, вільне від фізичних та психологічних загроз – одне із головних стремлень людини, суспільства, людства, безпека людини завжди є благом і метою, які відповідають глибоким сподіванням людей [5, с. 115]

Слід також вказати, що громадська безпека є запорукою нормально-го життя всіх громадян, діяльності всіх державних, громадських і приватних установ і підприємств. Громадська безпека являє собою необхідну умову й органічну складову цивілізованого способу життя успішного функціонування суспільства і держави, всіх інститутів держави.

Погодимось з М. О. Воротнюком, який говорить, що людська безпека – це повномасштабне визнання взаємопов’язаності всіх безпекових проблем, а також піднесення методології дослідження цих проблем на якісно новий рівень [2].

Для функціонування нормального життя в Україні, забезпечення безпеки людини й української нації протидія організованим злочинним формуванням є одним з основних напрямів кримінально-правової політики держави Україна. Єдиним основним міжнародним документом, направленим на протидію злочинності, є Конвенція ООН проти транс-національної організованої злочинності [4].

Важливо звернути увагу на те, що забезпечення безпеки людини є одним з елементів забезпечення національної безпеки України. Так, згідно з ч. 1 статті Закону України «Про основи національної безпеки України» національною безпекою визнається захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров’я охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки та кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комуналь-

ного господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [7].

Слід також згадати в цьому контексті про статтю 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, відповідно до якої кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків відповідно до процедури, встановленої законом. Однак певні відступи можливі лише під час введення воєнного стану. Однак навіть під час введення воєнного стану на всій території України мають бути забезпечені права людини, забезпечена їх охорона відповідно до діючого законодавства України, оскільки Україна є демократичною державою, а також є кандидатом на вступ до Європейського Союзу, що є також визначальним в контексті вищенаведеного [6].

Головним засобом захисту прав, свобод людини і громадянина є Кримінальний кодекс України.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [8].

Безпека – це певний стан захищеності людини, держави та соціуму від небезпек, які їм загрожують.

У Конституції України ведеться мова про види безпеки людини, від забезпечення яких напряду залежить безпека людини. Слід казати про економічну, інформаційну та державну безпеку, національну безпеку, безпеку праці, особисту безпеку суддів, громадську безпеку та ін. Стаття 92 Конституції України визначає перелік тих видів безпеки, які встановлюються законами України.

Констатуємо, що поняття «забезпечення» є ширшим за поняття «охорона». Кримінально-правову охорону можна визначити як сукупність норм Закону України «Про кримінальну відповідальність», що полягає у створенні надійних умов для вільної реалізації ними своїх прав і свобод, а також у гарантуванні виконання своїх обов'язків [9].

Безпека людини – це стан захищеності життєво важливих інтересів від будь-яких загроз.

Основним документом є Загальна декларація прав людини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю Організації об'єднаних націй 10 грудня 1948 року. Майже всі нормативно-правові документи містять посилення на цю Декларацію.

Зазначимо, що міжнародне кримінальне право – це галузь міжнародного публічного права, норми якого регулюють співробітництво держав у боротьбі зі злочинністю [10, с.9].

Особливе значення належить конвенціям з питань боротьби зі злочинами міжнародного характеру. Серед таких можна назвати Міжнародну конвенцію про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними, Конвенцію щодо рабства, Конвенцію про боротьбу з торгівлею людьми, Конвенцію проти транснаціональної організованої злочинності та інші.

Таким чином, наголосимо, що роль міжнародного кримінального права має певний транснаціональний характер, оскільки виходить за юрисдикцію національного законодавства повністю. Однак станом на сьогоднішній день є певні порушення цього законодавства.

6. Підбиваючи підсумки, слід вказати, що відповідно до Конституції України людина, її життя та здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю в Україні. Забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина є одним із завдань, які визначені Кримінальним кодексом України, а саме в статті першій Кримінального кодексу України. Кримінально-правова охорона безпеки людини тісно пов'язана із забезпеченням національної безпеки, про що велася мова вище. Таким чином, незважаючи на триваючий правовий режим воєнного стану на території держави Україна, людина у будь-якому випадку має перебувати у безпеці, як і українська нація в цілому відповідно до вимог, які передбачені чинним законодавством України, зокрема, Кримінальним кодексом України. При цьому необхідно враховувати досвід зарубіжних країн із досліджуваного питання, про який йшлося вище.

Список використаних джерел:

1. Кубальський В. Н. Засади кримінально-правової охорони державного суверенітету України. 26-ге вид. Прав. держава, 2015.

2. Vorotnyuk M. Vorotnyuk M., Сушко О. Людська безпека як імператив сучасної епохи: переніс фокусу з держави на людину. Київ: Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, 2010. 16 с. Academia.edu – Share research. URL: <https://www.academia.edu/749395> (дата звернення: 03.05.2024).

3. Кримінальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.05.2024).

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (укр/рос). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення: 01.05.2024).

5. Тихий В. П. Проблеми кваліфікації злочинного порушення безпеки людини. *Вісник академії адвокатури України*. 2010.

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.05.2024).

7. Про основи національної безпеки України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 03.05.2024).

8. Конституція України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 03.05.2024).

9. Шаблистий В. В. До питання про кримінально-правове забезпечення безпеки людини : Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ : проблеми теорії і практики. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2012.

10. Лукашук И. И. Международное уголовное право : підручник. Москва : Спарк, 1999. 287 с.

11. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні». Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 06.05.2024).

СЛУЖБОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Кундицька Анастасія Віталіївна,

студентка 4 курсу факультету

Міжнародної торгівлі та права

Державного торговельно – економічного університету

Шведова Ганна Леонідівна,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри Правового забезпечення безпеки бізнесу

Державного торговельно-економічного університету

Протягом становлення людства та сучасної держави корупція залишалася одним із соціально негативних феноменів (у деякому розумінні навіть соціально негативним інститутом), який майже не піддався впливу. У більшості випадків формою реалізації корупційного інтересу було саме зловживання службовим становищем, форма реалізації якого трансформувалася залежно від менталітету суспільства та загального курсу розвитку держави. Корупція тісно пов'язана із майном, корисливим інтересом, а отже, справедливим є твердження вчених з приводу того, що корупція виникла з появою приватної власності [1].

Генезис кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем бере свої витоки з періоду розбудови української державності (1917–1921), в Українській Народній Республіці (постанова Тимчасового уряду «Про вжиття заходів проти осіб, що загрожують обороні держави, її внутрішній безпеці та завоюванням революції 1917 року» (2 серпня 1917 р.), в УНР (ухвала Тимчасового уряду «Про відповідальність за ображення дипломатичних представників іноземних дружніх держав»), у Радянський період (1921–1991), який можна вважати переломним в історії інституту кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, з 2001 р. і до сьогодні, який вважається періодом вироблення наукових засад протидії корупції. Євроінтеграція держави також зумовила потребу в унормуванні низки положень національного кримінального законодавства, зокрема, у спосіб узгодження з міжнародними антикорупційними документами (основним стала Конвенція ООН проти корупції).

Об'єкт кримінального правопорушення – це виключно певні суспільні відносини, які зазнають протиправного впливу. Шкода об'єкту кримінально-правової охорони може бути заподіяна (поставлення його під загрозу заподіяння такої шкоди) шляхом: 1) вчинення злочину; 2) діями особи, яка не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність на момент вчинення суспільно небезпечного діяння; 3) діями особи, визнаної неосудною; 4) невинуватими діями особи, наприклад, діями особи, яка їх вчинила з метою виконання законного наказу або розпорядження і яка не усвідомлювала і не могла усвідомлювати його злочинного характеру; 5) діями особи, вчиненими за наявності обставин, що виключають злочинність діяння, наприклад, у стані необхідної оборони чи крайньої необхідності [2].

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України, у певній мірі, не потребує уточнення, водночас, це не стосується окремих його ознак. Для удосконалення реалізації кримінально-правової політики у сфері протидії корупції необхідно привести до єдиного зразка положення нормативно-правових актів, в яких надається тлумачення понятійно-категоріального апарату кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією. Окрема увага має бути приділена встановленню додаткових ознак таких суб'єктів та чіткому визначенню меж їх дискреції.

Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, на практиці викликають низку питань як під час їх кваліфікації, так і під час розмежування із суміжними кримінальними правопорушеннями. До ознак, які надають можливість розмежувати кримінальне правопорушення, передбачені ст. 364 та 365 КК України, доцільно віднести: зловживання владою або службовим становищем можливо лише в межах своїх повноважень, передбачених відповідною посадою; вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 365 КК України передбачає вихід за межі своїх повноважень; суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 365 КК України, є виключно працівник правоохоронного органу, ст. 364 КК України – будь-яка службова особа; зловживання владою або службовим становищем передбачає наявність спеціальної мети – отримання неправомірної вигоди; діяння, передбачене ст. 365 КК України не передбачає наявності спеціальних мотиву та мети [3].

До змістовних ознак пеналізації та вторинної пеналізації зловживання владою або службовим становищем доцільно віднести: 1) відносну залежність від загального курсу лібералізації кримінального законодавства; 2) необхідність пристосування видів та обсягу покарань до вимог Європейського Союзу в контексті євроінтеграції; 3) дотримання принципу співрозмірності через визначення кримінального правопорушення як діяння із матеріальним складом та майновими покараннями і покараннями, які унеможливають зайняття певною діяльністю; 4) широкий перелік альтернативних видів покарань, які надають можливість диференціювати обсяг кримінальної відповідальності та покарання; 5) визначену потребу в підвищенні меж репресії через зміни, внесені до Загальної частини кримінального законодавства (що не є типовим для інститу-ту пеналізації) [4].

Список використаних джерел:

1. Айдинян А. В. Окремі проблеми розмежування зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень у судовій практиці України. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 171–176.
2. Тацій В. Я. Об'єкт кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2(18). С. 207–210.
3. Митрофанов І. І. Кримінально-правова наука: чи є необхідність подальшого розвитку? *Актуальні питання кримінального права, кримінального процесу та криміналістики (на вшанування пам'яті Ганса Гросса)* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29 січня 2016 р.). Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2016. С. 34–35.
4. Гуторова Н. О., Пономаренко Ю. А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/17/n-gutorova-yu-ponomarenko-penalizatsiya-zlochyniv-yak-napryamok-kryminalno-pravovoyi-polityky.pdf>.

Наукове видання

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА БЕЗПЕКИ
ЛЮДИНИ, НАЦІЇ, СВІТУ:
ФУНДАМЕНТАЛЬНІСТЬ,
ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ
І НООНАУКОВІСТЬ УБЕЗПЕЧЕННЯ**

Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції
(м. Харків, 17 травня 2024 року)

Матеріали рецензовані та надруковані в авторській редакції.

Підписано до друку 04.07.2024. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 16,3. Обл.-вид. арк. 15. Тираж 100 пр. Зам. № 140

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017